

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУДАНОВА МАРІАННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 159.98

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

05 «Соціальні та поведінкові науки»

053 «Психологія»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М. О. Буданова**

Науковий керівник: **Кудерміна Олена Іванівна**, доктор психологічних наук,
професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Буданова М.О. Психологічні особливості особистісних трансформацій працівників Національної поліції в період воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням особливостей особистісних трансформацій особистості поліцейських Національної поліції України в період воєнного стану.

У рамках зарубіжних досліджень структура особистості, яка привернула найбільше уваги протягом останніх кількох десятиліть, – це структура «великої п'ятірки». Вказана модель набула в зарубіжних дослідженнях статусу зразка та іноді тлумачиться як універсальний теоретико-емпіричний підхід в психологічних розвідках. У вітчизняній психології категорія «особистість» має значно глибший сенс та означає соціальне «обличчя» людини, що формується в процесі її соціалізації. Залежно від дослідницьких завдань в предметному полі вітчизняної юридичної психології виокремлюють основні сфери особистості, профіль професійно значущих якостей правоохоронців, сутність суб'єкта правоохоронної діяльності в акмеологічному вимірі, особистісну ресурсність поліцейського, типи і види розвитку особистості майбутніх правоохоронців України тощо.

Поняття трансформації має парадигмальне тлумачення в широкому спектрі наукових галузей. Розгляд сутнісної природи особистісних перетворень українців в період воєнного стану потребує включення в аналіз детермінант низки чинників та умов, що породжуються впливом внутрішніх, іманентних об'єкту трансформації джерел, так і впливом зовнішніх, від нього незалежних. Узагальнюючи особистісні трансформації поліцейського в період воєнного стану можуть бути охарактеризовані за допомогою шести головних критеріїв: форми або контуру, який приймає трансформаційний процес; результату, консеквенту впливу трансформаційного процесу; каузального характеру трансформаційного

процесу; рушійних сил; рівня діяльності трансформаційного процесу; часового аспекту трансформаційного процесу.

Особливий правовий стан, загальна ситуація в українському суспільстві, ознаки реалізації професійної діяльності поліцейського в конкретний культурно-історичний час відбиваються на особистості поліцейського. Воєнний час виступає об'єктивною детермінантою ускладнення виконання професійних обов'язків працівниками Національної поліції України. Зазначені чинники можуть виступати психотравмуючими джерелами, що викликають виснаження адаптаційних процесів поліцейських, утворюючи потенційно родюче тло виникнення негативних особистісних трансформацій.

Відповідно до одержаних результатів можна стверджувати, що 84,4 % поліцейських мають низький діагностичний показник рівня невротизації; 6,6% характеризуються невизначеним рівнем невротизації; 9 % притаманне високе діагностичне значення. Наявні результати дослідження рівня психопатизації свідчать про характерний для 38,5 % працівників НПУ низький діагностичний показник; для 51,6 % – невизначений та для 9,9% високий діагностичний показник. Переважна кількість опитаних поліцейських (70 %) в період воєнного стану оцінюють власну тривожність як таку, що характеризується низьким рівнем прояву. Водночас самооцінка притаманного респондентам рівня фрустрації підтвердила, що високий її рівень притаманний більшості опитаних поліцейських (60 %). Низький рівень тривожності та високий рівень фрустрації є «маркером» глибини дезадаптованості правоохоронців.

Показники щодо всіх компонентів інтелекту поліцейських в період воєнного стану відповідають «коридору зниженого рівня» інтелекту особистості. Найбільший показник розвитку та функціонування відповідає вербальному компоненту структури інтелекту особистості поліцейських. Виокремлені показники інтелектуальної сфери свідчать про розвинутий соціальний інтелект поліцейських та притаманний знижений рівень критичного мислення правоохоронців щодо об'єктів та явищ реальної дійсності.

Здатність самостійно висувати амбітні ієрархічні та стійкі цілі та завдання діяльності в поєднанні з прагненням поліцейських до гомеостазу зовнішніх умов реалізації професійної діяльності, які травмують, сформованої емоційної особистісної зрілості, спокійності, упевненості в собі, постійності у своїх планах стикаються з швидкоплинністю розгортання подій, необхідністю діяти не за звичними стереотипами. Це спонукає поліцейських максимально прагнути уникати «загрозливих» для їх самооцінки та впевненості у професійній компетентності ситуацій реальної оперативно-службової обстановки. Превалюючим конструктом в комунікативній установці поліцейських є «замаскована жорстокість» (79,5 %). Водночас поліцейським притаманний чималий рівень показника «негативного досвіду спілкування» (55,5 %).

Показники типу/профілю особистості поліцейських в період воєнного стану свідчать про тенденцію до їх адаптивної орієнтації в поведінці. Наявні показники обумовлюють певні проблеми в мотиваційній складовій як спонукальній основі професійної діяльності. Для правоохоронців в період воєнного стану іманентним стає не тривога, а фрустрація, як наступна ланка у взаємодії зі складною ситуацією реалізації професійної діяльності. Виокремлені розвинуті вміння поліцейських встановлювати контакти, знаходити підхід до людей з різним життєвим досвідом та психологічними характеристиками. Правоохоронцям в період воєнного стану притаманне прагнення шукати золоту середину між задекларованими засадами та правилами реалізації правоохоронної діяльності та вимогами реальної дійсності, що викликають необхідність приймати нестандартні рішення.

Кризова психологічна допомога особистості в умовах воєнного стану може здійснюватися в різних парадигмах психологічної практики. Серед обґрунтованих методів психологічного супроводження особистості в період воєнного стану виокремлюють такі: арт терапію, медитацію, саногенне мислення, дебрифінг, методи активного соціально-психологічного навчання, танцювально-рухова і соматична терапії.

Засадничою умовою ефективного психологічного супроводження поліцейських в період воєнного стану є комплексний та багаторівневий підхід його реалізації. Це обумовлює необхідність виходу за межі звичної системи тлумачення «психолог–психологічна допомога–поліцейський», охоплюючи, по-перше, окрім психічного, інші складові здоров'я; по-друге, правові та організаційні основи реалізації психологічного супроводження (перехід від реактивної констатації проблем, створення умов для взаємодії з громадськими, волонтерськими організаціями, міжнародними програмами; включення в систему забезпечення потенціалу незалежного та анонімного звернення за психологічною допомогою).

Ключові слова: особистість поліцейського, трансформація, структура особистості, період воєнного стану, психологічне супроводження поліцейського.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Буданова М.О Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023, №1 (32). С. 79–85. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.79>.

2. Буданова М.О Особистісні трансформації в психології: Диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023, № 2 (33). С. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233302.54>.

3. Буданова М.О Особливості рівня невротизації та психопатизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. 2025, №2(42). С. 1869–1879. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2\(42\)-1869-1879](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2(42)-1869-1879).

4. Кудерміна О., Буданова М.О. Особливості емоційно-вольової сфери працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Юридична психологія: наук. журн.* Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. №1 (36). С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.33270/03253601.2>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Буданова М.О Вплив проявів ПТСР на діяльність поліцейського в умовах воєнного стану : тези доповідей науково-практичної конференції “Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР” (30 вересня 2023 р. Київ–Біла Церква) : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 38–41.

6. Буданова М.О. Конфлікти в діяльності працівників Національної поліції : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. “Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України” (м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.) : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 138-140.

7. Буданова М.О. Характеристика рівня невротизації та психотизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану : мат. VI міжвідомчого наук.-практич. круглого столу “Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти мвс україни” (м. Київ, 18 квітня 2024 року).

8. Буданова М.О. П’ятифакторна модель як основа розгляду трансформацій особистості поліцейського у період воєнного стану : зб. тез Міжнародної наук.-практич. конференції “Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки” (21 лютого 2025 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 85–87.

9. Буданова М.О. Вплив умов професійної діяльності на особистість працівника Національної поліції України в період дії воєнного стану : мат.VII міжвідомчого наук.-практич. круглого столу «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України» (м. Київ, 17 квітня 2025 року). С. 36-38.

ANOTATION

Budanova M.O. Psychological peculiarities of the personality transformation of the National police service members during the period of martial law. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of the Doctor of Philosophy under the specialization of 053 Psychology. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The dissertation is complex scientific research of the particularities of personality transformation of police officers of the National Police of Ukraine during the period of martial law.

Retrospectively, over the past few decades the foreign research domain was mostly interested in the structure of the “big five” as the personality structure. This model has gained the status of a “sample model” in foreign research and is sometimes viewed as a universal theoretical and empirical approach in psychological research. In Ukrainian psychological thought, the category of “personality” carries a markedly deeper connotation, signifying the individual’s social “face” as it emerges through the ongoing process of socialization. Depending on the research tasks in the field of domestic legal psychology, one can distinguish the main areas of personality, the profile of professionally significant qualities of law enforcement officers, the essence (in the acmeological dimension) of the subject conducting law enforcement activity, the personal resourcefulness of a police officer, types and kinds of personality development of future law enforcement officers of Ukraine, etc.

The examination of the essential nature of the personal transformations of Ukrainians during the period of martial law requires incorporating into the analysis a number of factors and conditions arising from both the influence of internal sources immanent to the object of transformation and the influence of external sources independent of it.

To summarize, personal transformation of a police officer during martial law can be characterized by six main criteria: the form or contour that this transformation process takes; the result, the consequence of the impact of the transformation process;

the causal nature of the transformation process; its driving forces; the level of activity of the transformation process; the temporal aspect of the transformation process.

The personality of a police officer reflects his or her special legal status as well as the general situation in Ukrainian society, as well as the features of police officer's professional activities in a particular cultural and historical period. The time of war is an objective determinant of complicating the performance of professional duties by service members of the National Police of Ukraine. The stated factors can act as psycho-traumatic sources that cause exhaustion of the adaptation processes of police officers, creating a potentially fertile background for the emergence of negative personal transformations.

According to the obtained results we may claim that 84.4% of police officers have a low diagnostic indicator of the level of neuroticism; 6.6% are characterized by an uncertain level of neuroticism; and 9% have a high diagnostic indicator. The available results of the study on the level of psychopathization indicate a low diagnostic indicator for 38.5% of National Police of Ukraine service members; while 51.6% have an uncertain and 9.9% – high diagnostic indicator. The majority (70%) of police officers surveyed during the period of martial law assess their own anxiety as having a low level of manifestation. At the same time, self-assessment of the level of frustration inherent in the respondents revealed that its high level is inherent in more than half (60%) of the surveyed police officers. A low level of anxiety and a high level of frustration act as a “marker” of the depth of law enforcement officers' maladjustment.

During the period of martial law the indicators related to all components of the intelligence of police officers correspond to the “corridor of a reduced level” of individual intelligence. The highest indicator of development and functioning corresponds to the verbal component of the structure of the intelligence of police officers. The selected indicators of the intellectual sphere indicate a developed social intelligence of police officers and an inherent reduced level of critical thinking of law enforcement officers towards objects and phenomena of reality.

The ability of police officers to independently put forward ambitious hierarchical and sustainable goals and objectives, combined with their desire of for homeostasis of

external traumatic conditions of professional duties, established personal emotional maturity, calmness, self-confidence, fixedness in their plans – all face the challenge of transience of events, the need to act not in accordance with usual stereotypes.

This encourages police officers to strive avoiding situations of real operational and service environment that are “threatening” for their self-esteem and confidence in professional competence. “Disguised cruelty” acts as the prevailing (79.5%) construct of the communicative attitude of police officers. At the same time, police officers are characterized by a significant value (55.5%) of the “negative communication experience” indicator.

Indicators of the type/profile of the personality of police officers during the period of martial law demonstrate a tendency towards adaptive orientation in their behavior. The available indicators demonstrate certain problems in the motivational component as an incentive basis for professional duties. During the period of martial law it's the frustration, being the next stage in interaction with the difficulties of performing professional duties, and not anxiety, which becomes immanent for the law enforcement officers. This highlights the skills that police officers develop to establish contact and find an approach to people with different life experience and psychological characteristics. Law enforcement officers during the period of martial law demonstrate a desire to find the “golden mean” between the declared principles and rules for carrying out law enforcement activities and the requirements of reality, which necessitates making non-standard decisions.

Crisis psychological assistance to an individual during martial law can be provided in various paradigms of psychological practice. Among others, one can distinguish the following confirmed methods of psychological support for an individual during martial law: art therapy, meditation, sanogenic thinking, debriefings, methods of active social and psychological training, dance-movement and somatic therapy.

The fundamental condition for effective psychological support for police officers during martial law is ensuring comprehensive and multi-level approach to its implementation. This necessitates going beyond the usual system of interpretation “psychologist – psychological assistance – police officer”, encompassing, firstly, not

exclusively mental health, but also other components of health; and, secondly, the legal and organizational foundations for providing psychological support (transition from reactive identification of problems, creation of conditions for interaction with civic, volunteer organizations, international programs; inclusion in the system of ensuring the potential for independent and anonymous requests of psychological assistance).

Keywords: police officer's personality, transformation, personality structure, the period of martial law, psychological support for a police officer.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT RELATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Works in which the main scientific results of the thesis are published:

1. Budanova M.O. Martial law and possible transformations of the personality of a police officer. *Legal Psychology*. 2023 No. 1 (32). P. 79–85. doi: <https://doi.org/10.33270/03233201.79>.

2. Budanova M.O. Personal transformations in psychology: differentiation of the conceptual apparatus of research. *Legal Psychology*. 2023 No. 2 (33). P. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233302.54>.

3. Budanova M.O. Features of the level of neuroticism and psychopathy among employees of the National Police of Ukraine during martial law. *Journal "Scientific Innovations and Advanced Technologies"* 2025 No. 2(42). P. 1869–1879. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2\(42\)-1869-1879](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2(42)-1869-1879).

4. Kudermana, O., Budanova, M.O. Features of the emotional and volitional sphere of employees of the National Police of Ukraine during martial law. *Legal Psychology: Scientific Journal*. [Editorial Board: Yu. Boiko-Buzyl (Chief Editor) et al.]. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 2025. No. 1 (36). P. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.33270/03253601.2>

Works that show the approbation of the thesis materials:

5. Budanova M.O. The impact of PTSD symptoms on police work in conditions of martial law. Methods and means of psychological assistance to victims in

overcoming PTSD: abstracts of reports from the scientific and practical conference, September 30, 2023. Kyiv-Bila Tserkva: G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2023. P. 38–41.

6. Budanova M.O. Conflicts in the activities of National Police employees : Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Vinnytsia, March 29 2024) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University of Internal Affairs; National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Vinnytsia : Kharkiv National University of Internal Affairs, 2024. P. 138-140.

7. Budanova M.O. Characteristics of the level of neuroticism and psychoticism among employees of the National Police of Ukraine during martial law : Current issues in psychological support for the activities of the national police and higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine : Materials of the VI Interdepartmental Scientific and Practical Round Table (Kyiv, April 18, 2024).

8. Budanova M.O. The five-factor model as the basis for considering the transformations of a police officer's personality during martial law: Collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference (February 21, 2025). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2025. P. 85–87.

9. Budanova M.O. The impact of professional conditions on the personality of Ukrainian National Police officers during martial law : Materials from the VII Interdepartmental Scientific and Practical Round Table (Kyiv, April 17, 2025). P. 36-38.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	24
1.1. Особистість правоохоронця як предмет дослідження юридичної психології.....	25
1.2. Психологічна характеристика особистісних трансформацій особистості поліцейського як суб'єкта правоохоронної діяльності.....	48
1.3. Детермінанти змін особистості поліцейських в умовах воєнного стану.....	70
Висновки до розділу 1.....	95
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	97
2.1. Характеристика системи дезадаптивних особливостей особистості поліцейських у період воєнного стану.....	98
2.2. Особливості системи інтелектуальної та емоційно-вольової сфери особистості поліцейського в період воєнного стану.....	116
2.3. Характеристика системи мотиваційних та комунікативних особливостей особистості поліцейських у період воєнного стану.....	137
2.4. Психологічні особливості типу/профілю особистості поліцейського в умовах воєнного стану.....	155
Висновки до розділу 2.....	171
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	174
3.1. Теоретико-методологічні засади надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану.....	175

3.2. Напрями та методи психологічного супроводу працівників поліції, які зазнали психогенних навантажень внаслідок воєнних дій.....	193
Висновки до розділу 3.....	213
ВИСНОВКИ.....	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	219
ДОДАТКИ.....	253

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАВС – Національна академія внутрішніх справ

НПУ – Національна поліція України

ПТСР – Посттравматичний стресовий розлад

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Діяльність Національної поліції України в період дії воєнного стану відіграє важливу роль у забезпеченні захисту життя та здоров'я громадян нашої держави. Поряд з притаманними сектору безпеки функціями у мирний час, працівники Національної поліції України в період воєнного стану здійснюють службу на блокпостах в умовах комендантської години та ведення активних бойових дій, сприяють діяльності військових адміністрацій, надають допомогу громадянам під час рятувальних операцій та ліквідації наслідків надзвичайних подій. В той же час, сучасний поліцейський знаходиться у вирії загрозливих для життя ситуацій, притаманних екзистенційним викликам воєнного стану.

Виконання професійних обов'язків в умовах повномасштабного вторгнення обумовлюється значним психологічним навантаженням та означається суттєвими витратами особистісних ресурсів правоохоронців. Зростання тривалості та сили дії несприятливих чинників воєнного стану, потенційно, можуть викликати низку змін у змістовних та динамічних елементах структури особистості поліцейського. Аналіз та виокремлення особистісних трансформацій в умовах воєнного стану сприяє удосконаленню психологічного супроводження правоохоронців та розвитку їх адаптаційного потенціалу.

Проблема особистості є традиційною для предметного поля психологічного знання. Науковому аналізу фахівців-психологів піддавалася велика кількість дискусійних питань, пов'язаних з термінологічним розумінням та сутністю категорії «особистість», диференціацією компонентів її структури, детермінацією її особливостей, генези становлення тощо. Не менш плідним в дослідженні проблематики особистості є предметне поле юридичної психології. Науковий інтерес до особистості працівника Національної поліції України обумовлений, насамперед, його суб'єктною роллю в забезпеченні правопорядку та неухильної реалізації прав та обов'язків громадян в нашій державі. Знаковими роботами, які присвячені дослідженню особливостей особистості правоохоронця є наукові праці

Д. Александрова, В. Барка, Ю. Бойко-Бузиль, Л. Казміренко, З. Кісіль, В. Криволапчука, О. Кудерміної, В. Медведєва, Н. Мілорадової, О. Романенко, О. Цільмак, Д. Швеця та ін.

Теоретичні та прикладні дослідження особистості правоохоронця присвячені розв'язанню низки актуальних проблем юридичної психології, а саме: засадам професійно-психологічного відбору до здійснення правоохоронної діяльності; сутності та змісту професійно-психологічної підготовки до реалізації професійної діяльності; напрямам та методам психологічного супроводу поліцейських; чинникам та умовам виникнення ознак професійної деформації особистості правоохоронця, особистісній ресурсності у контексті професійної діяльності працівника правоохоронного органу тощо. Водночас об'єктивна реальність соціального контуру реалізації правоохоронної діяльності в умовах повномасштабного вторгнення актуалізує для наукового обговорення комплекс проблемних питань указаної площини.

Окремі аспекти психологічного супроводу поліцейських в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні знайшли своє відображення в наукових розвідках В. Андросюка, Ю. Бойко-Бузиль, А. Гельбак, В. Доценка, Н. Мілорадової, О. Мохоревої, О. Романенко, О. Самари, А. Ташматова та ін. В той же час, поза увагою наукового загалу залишилися проблеми, пов'язані з відсутністю комплексного підходу до розгляду негативного впливу умов воєнного стану на особистість поліцейського, особливостей його життєдіяльності та професійного простору. Особистісні трансформації сучасного поліцейського безпосередньо та опосередковано мають вплив на здійснення ним функціональних обов'язків по забезпеченню дотримання прав та свобод громадян в нашій державі. Необхідність окреслення зумовлених повномасштабним вторгненням особистісних змін, звичних форм і способів поведінки поліцейських, іманентних їм модусів соціальної взаємодії у професійному вимірі обґрунтовує актуальність обраного напряму теоретико-емпіричних досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт кафедри юридичної

психології Національної академії внутрішніх справ України. Відповідно до положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2025 роки; Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (введено в дію Указом президента від 14 березня 2016 року № 92/2016); Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019 – 2023 роки (Постанова Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 р. № 30); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020 – 2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454); Стратегічного плану розвитку Національної академії внутрішніх справ на 2018 – 2024 роки, затвердженого рішенням Вченої ради НАВС від 27 лютого 2018 р., а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2023 – 2025 роки.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 13 від 24 жовтня 2023 року).

Мета і завдання дослідження відповідно предмета та об'єкта дослідження. *Мета дисертаційного дослідження* полягає у визначенні психологічних особливостей особистісних трансформацій працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану та наданні науково обґрунтованих практичних рекомендації щодо їх психологічного супроводу.

Для досягнення мети дослідження поставлені наступні *завдання*:

- 1) проаналізувати теоретичні засади дослідження особистості правоохоронця з позиції юридичної психології;
- 2) надати психологічну характеристику особистісних трансформацій особистості поліцейського як суб'єкта правоохоронної діяльності;
- 3) визначити детермінанти змін особистості поліцейських в умовах воєнного стану;

- 4) охарактеризувати систему дезадаптивних особливостей особистості поліцейських в період воєнного стану;
- 5) виокремити особливості системи інтелектуальної та емоційно-вольової сфери особистості поліцейського в період воєнного стану;
- 6) здійснити характеристику системи мотиваційних та комунікативних особливостей особистості поліцейських в період воєнного стану;
- 7) розглянути психологічні особливості типу/профілю особистості поліцейського в умовах воєнного стану;
- 8) висвітлити теоретико-методологічні засади надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану;
- 9) окреслити напрями та методи психологічного супроводу працівників поліції, які зазнали психогенних навантажень внаслідок воєнних дій.

Об'єктом дослідження є особистість працівника Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Предметом дослідження є психологічні особливості особистісних трансформацій працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Для реалізації мети та завдань даного дослідження використовувалися загально-філософські, загально-наукові, емпіричні методи психологічної науки, методи математичної статистики.

Серед загально-філософських методів вагоме місце займає діалектичний метод, який на основі співвіднесення різних наукових концепцій дав змогу сформулювати власне бачення таких понять та категорій як особистість правоохоронця (підрозділ 1.1), особистісні трансформації (підрозділ 1.2), а також визначити детермінанти змін особистості поліцейських в умовах воєнного стану (підрозділ 1.3). Поміж загально-наукових методів особливе місце посідає системний метод, який дозволив систематизувати наукові підходи до тлумачення структури особистості правоохоронця (підрозділ 1.1), умов та чинників особистісних трансформацій поліцейського в період воєнного стану (підрозділ 1.3). Структурно-функціональний метод дозволив із загальних понять та

категорій виокремити окремі елементи, що важливі для належного формування науково-світоглядної картини досліджуваного явища. Зокрема, використання цього методу дало змогу виокремити конструкти особистості поліцейського в період воєнного стану (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Цей метод застосовувався також для визначення теоретико-методологічних засад надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану (підрозділ 3.1), а також обґрунтування ефективних напрямів та методів психологічного супроводу працівників поліції, які зазнали психогенних навантажень внаслідок воєнних дій (підрозділ 3.2).

Емпіричні методи психологічної науки застосовувалися в роботі для перевірки робочих гіпотез та виконання завдань дослідження. Так, психодіагностичні методи сприяли з'ясуванню трансформаційних змін системи дезадаптивних особливостей («Опитувальник визначення рівня невротизації та психопатизації (РНП)»), методика «Самооцінка психічного стану» Г. Айзенка та «Опитувальник показників та форм агресії» А. Басса та А. Дарки (підрозділ 2.1), системи інтелектуальних та емоційно-вольових особливостей («Тест структури інтелекту» Р. Амтхауера, методика «Стиль саморегуляції особистості» В. Моросанова (підрозділ 2.2), системи мотиваційних та комунікативних особливостей (методики «Мотивація досягнення успіху» і «Мотивація уникнення невдач» Т. Елерса, методика «Діагностика комунікативної установки» В. Бойка (підрозділ 2.3) особистості поліцейських в умовах воєнного стану. Застосування методики 16 FP Р. Кеттелла дозволила констатувати загальну характеристику типу/профілю особистості поліцейського в умовах воєнного стану (підрозділ 2.4). Для виокремлення тенденцій особистісних трансформацій сучасних поліцейських з метою здійснення порівняльного аналізу були залучені результати емпіричних досліджень особистісних особливостей поліцейських до початку повномасштабного вторгнення Д. Олександрова (2015), М. Галич (2020), М. Дідух (2017), В. Євтушенко (2021), Ю. Котляр (2015), О. Смірної (2018) (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4).

Інтерпретаційні методи, включно методи математичної статистики, використовувалися з метою обробки результатів емпіричного дослідження, кількісного та якісного аналізу даних для виокремлення тенденцій особистісних трансформацій поліцейських в період воєнного стану; для з'ясування тенденції динаміки особистісних конструктів під впливом умов воєнного стану (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4).

Емпіричне дослідження здійснювалося протягом 2023 – 2025 років. Вибірка дослідження складалась з 122 поліцейських, віком 27 – 42 років (здобувачі курсів підвищення кваліфікації на базі НАВС), з яких 68 осіб – чоловіки та 54 особи – жінки.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням особистісних трансформацій поліцейських в період воєнного стану.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку положень, висновків та рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

- визначено детермінанти змін особистості поліцейських у період воєнного стану, що включають кластер соціальних чинників; кластер соціально-психологічних чинників; кластер індивідуально-психологічних чинників. Окремим кластером виступають варіабельні чинники, що викликають ситуативно-обумовлені реакції дезадаптації поліцейських;

- виокремлено конструкти особистості, що припускають розгляд особистісних трансформацій поліцейських в період воєнного стану, а саме системи: дезадаптивних особливостей, інтелектуальних та емоційно-вольових особливостей, мотиваційних та комунікативних особливостей;

- доведено наявність змін у системи дезадаптивних особливостей особистості поліцейських в період воєнного стану: виокремлені позитивні тенденції трансформації динамічних і статичних (станів і властивостей) та певні

негативні тенденції до трансформації відносно стійких особистісних особливостей поліцейських;

- констатується тенденція несприятливого впливу чинників воєнного стану на інтелектуальну (зниження рівня функціонування) та емоційно-вольову (поява «особистісної втоми» у разі реагування на непрогнозовані, варіабельні й розмиті виклики воєнного стану) сфери особистості поліцейських;

- доведено наявність тенденції до трансформацій у мотиваційній (високий рівень мотивації досягнення успіху та уникнення невдач) та комунікативних (зміна моделі професійного спілкування) сферах особистості поліцейських в період повномасштабного вторгнення;

- сформульовано та систематизовано напрями та методи психологічного супроводу поліцейських в період воєнного стану;

поглиблено та уточнено наукові уявлення про:

- сутність понять «особистісні трансформації поліцейського», «структура особистості поліцейського», «детермінанти особистісних трансформацій»;

- психологічний зміст конструктів особистості поліцейського (адаптаційний потенціал, резильєнтність, життєстійкість);

- нормативно-правові засади психологічного супроводу поліцейських в період воєнного стану;

набули подальшого розвитку: науково-психологічні підходи щодо розгляду особистості поліцейського в умовах воєнного стану;

удосконалено: комплексний та системний характер психологічного супроводу поліцейських, що реалізують професійну діяльність в особливих умовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

наукову діяльність – під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових

актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 17.07.2025 № 136-нд);

освітній процес – при викладанні навчальних дисциплін «Професійно-психологічна підготовка поліцейських», «Стресостійкість», «Психологічне супроводження в діяльності поліцейських», «Психологія управління в поліцейській діяльності», під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 17.07.2025 № 137-оп) ;

практичну діяльність – у системі психологічного супроводження професійної діяльності поліцейських.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно, сформульовані положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача. Окремі положення дисертації викладено у співавторстві. У науковій статті «Особливості емоційно-вольової сфери працівників Національної поліції України в період воєнного стану» у співавторстві з О. І. Кудерміною особистий внесок здобувача становить 70 %, натомість О. І. Кудерміної – 30 %. Зокрема, в науковій статті авторкою проаналізовано результати самостійно проведеного емпіричного дослідження, а Кудерміною О. І. – здійснено теоретичний огляд наукових праць з проблеми дослідження.

Апробація матеріалів дисертації. Ключові положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на п'яти міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях та науково-практичних круглих столах, зокрема: Науково-практичній конференції «Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР» (м. Київ-Біла Церква, 30 верес. 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи

МВС України» (м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.); VI Міжвідомчому науково-практичному круглому столі «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти МВС України» (м. Київ, 18 квіт. 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки» (м. Львів, 21 лютого 2025 р.); VII Міжвідомчому науково-практичному круглому столі «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України» (м. Київ, 17 квіт. 2025 р.).

Публікації. Основні матеріали за темою дисертації висвітлені у 9 наукових публікаціях, серед яких чотири наукові статті – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з психологічних наук, а також п'ять тез – у збірниках доповідей науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (332 найменування на 34 сторінках) чотирьох додатків на 30 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 282 сторінки, з них основного тексту – 204 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Яким би не був об'єкт психологічних досліджень, його предметом, так чи інакше, тією чи іншою мірою, завжди є особистість. Психологія може звертатися до найрізноманітніших проявів психічної активності, досліджувати ймовірні форми поведінки, витоки уявлень і переконань, однак усі ці та будь-які інші аспекти являють собою грані цілісності, якою є особистість [48]. Наведена думка є лейтмотивом сучасного етапу розвитку теоретико-емпіричних досліджень у психології. Не стали винятком наші наукові пошуки у визначенні особливостей особистісних трансформацій працівників Національної поліції України в умовах воєнного стану. Герменевтика теоретико-методологічних засад обраного нами предметного поля дослідження нерозривно пов'язана з магістральною категорією сучасної психологічної науки, а саме з феноменом «особистість». Особистість правоохоронця – продукт не тільки минулого, а й актуального сьогодення і навіть майбутнього. Тому, регулюючи актуальне сьогодення та передбачуване майбутнє, удосконалюючи соціально-психологічні, організаційні й матеріальні умови, орієнтуючи працівника на перспективи успішного самоствердження та саморозвитку, можна створити сприятливі умови для професійного й особистісного зростання [112].

Архітектоніку подальшого викладу побудовано з урахуванням значущості розгляду статичних та динамічних, змістовних та операційних, індивідуальних та соціальних «постатей» особистості правоохоронця в буремний для нашої держави час – період героїчної боротьби українського народу за незалежність, суверенітет та збереження національної ідентичності.

1.1. Особистість правоохоронця як предмет дослідження юридичної психології

Обрання об'єктом дослідження поняття «особистість» накладає на науковця велику відповідальність у виокремленні гносеологічних стовпів його роздумів. Сучасна психологічна наука налічує не один десяток наукових підходів до тлумачення дефініції «особистість». Ще більше полюсів у розумінні її сутності та генези – від загальновідомих теоретико-методологічних парадигм до оригінальних авторських підходів. Ретроспективний аналіз та розгляд сучасного стану досліджень дає можливість констатувати, що «особистість із її неповторним внутрішнім світом завжди була і залишається однією з найскладніших проблем пізнання людини» [48].

Вектор нашого дослідницького пошуку зумовлено необхідністю ретроспективного аналізу розгляду поняття «особистість» у зарубіжних та вітчизняних працях видатних психологів. Безумовно, варіабельність підходів до тлумачення особистості та її конструктів не може передбачати тотального й вичерпного аналізу наявних теоретичних концепцій щодо її розгляду. Водночас, дозволимо собі спробувати окреслити основні віхи в генезі її дослідження в доступних нам наукових першоджерелах періоду ХХ–ХХІ століть. Реалізація означеного завдання обумовлює, окрім виокремлення теоретичних засад розуміння особистісних трансформацій поліцейського, визначення підґрунтя логіки здійснення нами подальшого емпіричного дослідження. Для цього потрібно обрати конструкти структури особистості, що можуть стати «каркасом» для порівняльного аналізу особистісних особливостей поліцейських до та після введення воєнного стану в нашій державі.

Відповідно до тлумачення, яке подано в більшості доступних нам для аналізу словників, структура (від лат. *structure* – будова, розташування, порядок) – це упорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта, що забезпечують його сталість, стабільність, якісну визначеність. Структурні зв'язки різного роду пронизують усі процеси, які відбуваються в системних об'єктах [31, 74, 26].

Встановлюючи онтоепістемічну структуру світу, видатний філософ сучасності Б. Рассел задекларував принцип, відповідно до якого, виявити структуру об'єкта – це означає відтворити засоби, за допомогою яких взаємодіють його окремі частини [159, 160].

Поняття структури і близькі до неї дефініції (зв'язок, відношення, взаємодія) відіграють важливу роль у теорії систем і при використанні системного підходу в різних сферах діяльності. Для розгляду особистісних трансформацій особистості витоки системного підходу дають можливість розкрити цілісність особистості поліцейського, виявити різні типи зв'язків між її конструктами, об'єднуючи їх в єдину теоретико-емпіричну структуру. Узагальнюючи різноманітні погляди на диференціацію структур, можна визначити такі їх різновиди:

- за сферами існування – матеріальні (фізичні, біологічні, хімічні) та ідеальні (психічні, пізнавальні, логічні);
- за характером зв'язків – порядкові, композиційні, топологічні;
- за спрямованістю – субстанціальні і функціональні;
- за типом зв'язків – прості і складні.

З погляду психології, в основі особистості лежить її *структура* – зв'язок і взаємодія відносно стійких компонентів (сторін). Формування особистості слід розглядати як розгортання цілісної органічної системи, в якій кожна сторона передбачає іншу і зумовлюється цілісною системою. У результаті формується особливий тип системних відносин всередині цілісної психологічної організації особистості. Однак структура особистості набуває гармонії не на основі пропорційного розвитку всіх її сторін, а в результаті максимального розвитку здібностей, які створюють домінуючу спрямованість людини в діяльності [94].

Вищенаведене спричинює необхідність у процесі аналізу складових структури особистості поліцейського брати до уваги актуальні чинники та умови векторів розгортання її цілісної системи психологічної організації.

У зарубіжних дослідженнях особистості застосовують два підходи до структурування особистості. Один з них – це низхідний підхід, за своїм

характером може бути означений як психолого-біологічний, прикладом якого є структури особистості Г. Айзенка, М. Цукермана, Я. Грея, Н. МакНотона. Інший підхід – це висхідний, емпірично обґрунтований, таксономічний підхід. Останній бере свій початок від Г. Олпорта, Г. Одберта, Р. Кеттелла, У. Нормана та Л. Голдберга.

Однією з традиційних цілей зарубіжної психології особистості впродовж тривалого часу визначали опис індивідуальних відмінностей, притаманних людям. Історично психологія особистості мала схильність до збільшення кількості конструкцій у своєму репертуарі, а не зменшення чи інтеграції їх. Існує також загальна тенденція прирівнювати особистість до вивчення її рис. Узагальнюючи деякі важливі моделі особистості, такі, як п'ятифакторна модель [294], альтернативна велика п'ятірка [292], кібернетична велика п'ятірка [233], або неосоціоаналітична модель [305] тощо, можна визначити щонайменше чотири різні сфери або одиниці аналізу: риси особистості, мотиви, навички/здібності та описову ідентичність.

Теорію рис успішно розробляв основоположник ідіографічного підходу до особистості Г. Олпорт. Критикуючи типологічний підхід, він вказував на те, що будь-яка типологія ґрунтується на визначенні певного сегмента із цілісної особистісної структури і на приписуванні йому невластивого структурі значення. На цій підставі він виокремив такі основні характеристики рис особистості:

- риси є не лише формальними, а й реальними ознаками, дійсно іманентні людям, а не виникають як результат теоретизування науковця;
- риса – більш узагальнена якість, ніж звички, які, об'єднуючись, формують риси;
- риси діють як рушійні елементи поведінки, спонукаючи людину створювати або шукати ситуації, у яких вони можуть виявитися;
- наявність рис встановлюють емпірично, за допомогою психологічних методів;
- окрема риса особистості лише відносно незалежна від інших, переплітаючись, вони виявляються в узагальнених характеристиках поведінки;

- риса не є синонімом моральної або соціальної оцінки, тобто негативний полюс виражальності риси не завжди свідчить про «погано», а позитивний – не завжди констатує «добре»;
- рису особистості розглядають або в контексті особистості, в якій вони виявлені, або за поширеністю в суспільстві;
- неузгодженість деяких вчинків з рисою не доводить того, що її немає в людини [213].

За поглядами Г. Олпорта, ці характеристики дають можливість проаналізувати сутність риси особистості [135]. Базуючись на ідіографічному підході Г. Олпорта, особистісна риса поліцейського – це теоретизована базова диспозиція чи ознака особистості, яку можна застосовувати для розуміння сталості й узгодженості поведінки поліцейського. Узагальнюючи, можна стверджувати, що означена теорія вказує на унікальність людини, роль особистісних рис у генезисі її поведінки та динамічний характер її розвитку протягом життєдіяльності. Вона виокремлює взаємодію свідомих і несвідомих, об'єктивних (ситуативних) та суб'єктивних чинників.

Наведений підхід є унікальним інструментарієм для вивчення індивідуальності конкретної людини, але його застосування для дослідження неперсоналізованої особистості «поліцейського», на наш погляд, є недоцільним.

Згідно з Р. Кеттеллом, особистість являє собою сукупність безлічі рис, що мають індивідуальну своєрідність і детерміновані генетичними та чинниками середовища. Одиницею аналізу особистості є риса як відносно постійна тенденція реагувати певним чином у різних ситуаціях. Прогноз поведінки, відповідно до Р. Кеттелла, потрібно будувати на основі рис, беручи до уваги ситуаційні та особистісні характеристики, емоційний стан та соціальну роль людини [260]. Р. Кеттелл виступив піонером у впорядкуванні алфавіту ознак особистості шляхом пошуку базової структури. Він стверджував: «проблема з вимірюванням рис полягає в тому, що їх занадто багато» [222]. У «лексичний» період своєї наукової діяльності він був змушений скоротити каталог до кількох десятків ознак-змінних, оскільки таку кількість можна було структурувати у процесі факторного аналізу. У

результаті ця кількість, а саме 35 пунктів, мала максимально представляти зону особистісних рис людини.

Слід зауважити, що цей набір пунктів було покладено в основу, хоча й по-різному, трьох класичних для зарубіжної психології моделей особистості (16FP Р. Кеттелла, моделі «Великої п'ятірки», трифакторної моделі NEO).

Водночас 35 змінних ознак, запропонованих Р. Кеттеллом як такі, що вичерпують сферу ознак і дають початок моделі 16PF, також лягли в основу факторних аналізів дедалі більшої кількості вибірок. Під час цих аналізів неодноразово розглядали не дванадцять, а п'ять чинників для найкращого узагальнення різних кореляційних матриць. Л. Голдберг назвав цю п'ятифакторну структуру «Великою п'ятіркою».

У рамках реалізації емпіричних завдань нашого дослідження вважаємо доцільним використати методику 16FP Р. Кеттелла як психодіагностичний інструментарій, що обумовлює врахування актуальних ситуативних факторів, сталих особистісних характеристик та певної соціальної ролі поліцейського в умовах воєнного стану.

Одночасно з розгортанням психолексичного підходу в психологічному просторі виникли інші, незалежні один від одного теоретичні підходи тлумачення структури особистості. Окрім моделі 16PF Р. Кеттелла, існувала модель К. Гілфорда, втілена в опитувальнику темпераменту Гілфорда – Ціммермана, та трифакторна модель Г. Айзенка. Необхідно констатувати, що К. Гілфорд не мав на меті конструювати повну структуру особистості. Його завдання полягало у створенні інструменту, який дав би змогу скласти всебічний портрет особистості людини. Застосовуючи опитувальник з 36 пунктів, учений виявив три чіткі фактори: інтроверсія-екстраверсія, емоційна чутливість і маскуліність-фемінність, а також два менш чіткі фактори, які узагальнювали ці пункти. У подальших дослідженнях з додатковими наборами пунктів було виділено додаткові фактори, що сприяло формуванню 1975 року списку з тринадцяти первинних факторів [257].

Г. Айзенк у своїй концепції особистості виокремив чотири рівні ієрархічної організації поведінки: поодинокі поведінкові акти, звичні реакції, риси і типи рис. Біологізаторський підхід теорії особистості Г. Айзенка обумовив визначення первинними двох факторів особистості – екстраверсію і нейротизм [306]. Погоджуючись із загальною теоретичною рамкою підходу Г. Айзенка (ієрархічним описом особистості), Дж. Грей наполягав на тому, що двома найбільш визначальними рисами-факторами є імпульсивність і тривожність [254].

Структура особистості, яка привернула найбільшу увагу протягом останніх кількох десятиліть, – це структура «Великої п'ятірки» з повним переліком рис особистості. Зазначена модель набула в зарубіжних дослідженнях статусу зразка та іноді тлумачиться як універсальний теоретико-емпіричний підхід у психологічних розвідках.

Історичні витоки виникнення «Великої п'ятірки» сягають 30-х років ХХ століття, коли Г. Олпорт та Г. Одберт створили каталог тисячі рис особистості. Найбільш ґрунтовну роботу щодо змісту «Великої п'ятірки» провели дослідники П. Коста, Р. Мак-Крей, Л. Голдберг, В. Норман, які намагалися визначити найважливіші для людей риси. Фактори «Великої п'ятірки» дослідники можуть позначати по-різному, однак загальний зміст моделі досить стабільний – це п'ять широких доменів особистісних рис: екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, емоційна стабільність та відкритість досвіду. Ці риси вважаються універсальними та стійкими у часі. Дослідження показують, що вони можуть передбачати різноманітні результати, зокрема професійний успіх [218].

П'ятифакторна теорія рис особистості ґрунтується на таких постулатах:

будь-яку дорослу людину можна проаналізувати за допомогою специфічної комбінації особистісних рис. Вони зумовлюють поведінку, думки, відчуття особистості (теза індивідуальності);

наявні риси особистості є внутрішньо детермінованими базовими тенденціями (теза походження);

риси розвиваються в дитинстві, остаточно формуються у дорослої людини і зберігають свою незмінність у сформованих дорослих (теза розвитку);

риси характеризуються ієрархічною організацією, від специфічних узагальнених диспозицій (теза структури) [229].

«Велика п'ятірка» корениться в закодованій у мові лексичній парадигмі, яка спирається на сталу думку стосовно того, що найбільш важливе, цікаве чи значуще для людини, коли вона описує себе та інших. Фундаментальні конструкти особистості виникають у міру того, як люди детермінують більше слів для опису градацій, варіацій і нюансів відповідної сфери. Природна, невід'ємна структура особистості забезпечується емпіричним зв'язком між термінами рис і структурою англійської мови. Остання добре збігається з лексичною сутністю «Великої п'ятірки». «Велику п'ятірку» також було відтворено в німецькій, чеській, голландській, філіппінській, івриті, угорській, італійській, корейській, польській, іспанській і турецькій мовах [323].

Теоретико-емпіричну цінність п'яти-таксономії «Великої п'ятірки» доведено величезною кількістю досліджень, відтак вона не викликає сумніву. Її обґрунтування та вдосконалення відбувається як у методологічному, так і в емпіричному вимірі [253]. Зазначене підтверджується великою кількістю емпіричних даних [227, 236, 230, 304, 315].

Емпіричне підтвердження «Великої п'ятірки» як структурної моделі особистості в зарубіжному предметному полі психології є суттєвим, бо вона охоплює багатоваріантну генетику поведінки, досвід дитинства, стабільність протягом усього життя та міжкультурне відтворення. На основі багатьох емпіричних досліджень було доведено, що вона є корисною для прогнозування великої кількості важливих життєвих результатів, як позитивних, так і негативних [323].

Наприклад, М. Баррик та М. Моунт досліджували зв'язок параметрів особистості «Великої п'ятірки» з трьома критеріями ефективності роботи (професійна майстерність, професійна підготовка та характеристики персоналу) для п'яти професійних груп, одна з яких представлена працівниками поліції. Результати свідчать про те, що сумлінність як один з чинників особистості, має узгоджені зв'язки з усіма критеріями продуктивності роботи для всіх професійних

груп. Екстраверсія була дійсним предиктором для представників професій, пов'язаних із соціальною взаємодією. Крім того, відкритість досвіду та екстраверсія виступають прогностичним критерієм – параметром професійного навчання. Загалом результати наведеного дослідження ілюструють переваги використання п'ятифакторної моделі особистості для практичної роботи з персоналом, особливо для відбору персоналу, професійного навчання та розвитку, а також для оцінки продуктивності професійної діяльності [218].

Як було зазначено, п'ятифакторна модель особистості не тільки займає домінуюче положення в теоретичному вимірі зарубіжної психології, а й виступає засадничими принципами для широких емпіричних розвідок. Не стали винятком й емпіричні дослідження предметного поля юридичної психології.

Аналіз, оснований на використанні п'ятифакторної моделі для визначення рис особистості, пов'язаних з описом особистості найбільш оптимального поліцейського команди спеціальної зброї і тактики (SWAT), здійснили 2024 року A. Sjöberg, A. Larsson, P. Tedeholm [313]. У ньому брали участь 159 чоловіків-офіцерів SWAT, що виконують оперативні завдання в рамках шведського органу поліції. Перед науковцями стояло дослідницьке питання: яким є оптимальний профіль особистості поліцейського SWAT. Висновки свідчать про те, що успішних офіцерів SWAT має характеризувати низький рівень невротизму та високий рівень сумлінності, що дає змогу врівноважувати низький рівень вразливості, високий рівень компетентності, покірності та самодисципліни.

У попередньому своєму дослідженні 2020 року ці ж науковці спробували виявити можливі відмінності в особистісних профілях між шведськими офіцерами поліції СТИУ та загальним населенням Швеції за допомогою п'ятифакторної моделі особистості. Підрозділи протидії тероризму (СТИУ) у складі поліції або збройних сил Швеції зазвичай розгортаються для виконання таких завдань, як боротьба з терористичними угрупованнями, арешти з високим ризиком та управління ситуаціями із захопленням заручників. Однак, як стверджують науковці, вони провели лише кілька досліджень, під час яких вивчали особистісні риси, характерні для поліцейських, що працюють у таких складних ситуаціях. На

факторному рівні результати показали, що співробітники поліції СТИУ мали низький рівень невротизму, високу екстраверсію і високу сумлінність. Поліцейські СТИУ продемонстрували низький рівень вразливості, ворожості, тривожності та високий рівень готовності до дій, позитивних емоцій та активності порівняно із загальною популяцією. Результати дослідження свідчать про наявність специфічних особистісних відмінностей між шведськими поліцейськими СТИУ та населенням у цілому [318]. П'ятифакторну модель використовували також у дослідженні співробітників норвезьких військових сил спеціальних операцій (NORSOF) [314]. Це дослідження підтвердило найбільш послідовні висновки щодо психологічної характеристики особистості працівників, що належать до оперативного персоналу підрозділів високого ризику, а саме притаманність їм високої емоційної стабільності. Водночас одержані науковцями результати вказали на більш низький рівень доброзичливості, екстраверсії та сумлінності у співробітників NORSOF порівняно з іншими групами респондентів. Необхідно зазначити, що сумлінність – це риса особистості, яка продемонструвала прогностичну обґрунтованість для роботи в умовах професійної діяльності, пов'язаних з екстремальністю [307]. Теоретико-емпіричні дослідження психологічних особливостей працівників підрозділу спецназу Голландії мали на меті вирішення двох завдань. Перше завдання – виокремити відмінності в рисах особистості між 110 досвідченими голландськими спецназівцями і контрольною вибіркою з 275 чоловіків такого ж вікового діапазону для визначення маркерів для психологічного відбору кандидатів. Друге – виміряти риси особистості на початку програми відбору спецназівців і порівняти бали кандидатів, які виконали програму ($n = 53$), або не змогли її виконати ($n = 138$). Багаторівневі моделі й тести показали, що спецназівці були менш невротичними, більш сумлінними і помітно менш відкритими для досвіду, аніж представники цивільної групи. Виявлено таку тенденцію: ті, хто зміг виконати програму підготовки, були менш невротичними і більш сумлінними порівняно з тими, хто не зміг її виконати. У результаті наукових пошуків дослідники дійшли трьох основних висновків: у процесі відбору виявлена характеристика рис особистості має виступати одним з

елементів прийняття рішення про придатність кандидата до проходження служби (потрібно брати до уваги й інші психологічні конструкції та фізичну працездатність); важливими для успішної діяльності представника спецназу є висока сумлінність і низький невротизм; не має бути єдиної виняткової риси, яка дає людині змогу досягти успіху у професійній діяльності, що реалізується в екстремальних умовах [267]. Ці висновки кореспондуються з авторськими поглядами на проблеми професійно-психологічного відбору до органів та підрозділів сектору безпеки України.

Становлять інтерес дослідження, під час яких порівнювали особистісні риси кандидатів-чоловіків, які пройшли восьмимісячну інтенсивну програму підготовки, щоб стати співробітниками Данської військово-морської групи спеціального призначення (також відомої як Frogmen), і студентів цивільних університетів. Кандидати для Frogmen заповнили опитувальник «Великої п'ятірки» (BFI) за день до початку і в кінці навчальної програми. Було встановлено, що кандидати для спеціальних сил операції в Данії були більш сумлінними і доброзичливими, ніж група університетських студентів. Вони також зазнали незначних особистісних змін під час підготовки за навчальною програмою: стали більш екстравертованими та емоційно стабільними [219].

Проведено окреме дослідження з метою аналізу рис та характеристик, якими мають володіти учасники переговорів щодо заручників (кризових заручників) у Великій Британії. Основну увагу було приділено особливостям особистості, стилю подолання труднощів та регуляції когнітивних емоцій. У цьому дослідженні взяли участь 117 працівників британської поліції – учасників переговорів із заручниками. Їхні результати порівняли з даними 118 поліцейських, які не брали участі в переговорах, та 203 студентами університету. Учасники заповнили опитувальник «Великої п'ятірки» (BFI), тест навичок подолання труднощів (CST-R) та опитувальник когнітивної регуляції емоцій (CERQ). Для обробки одержаних даних використовували багатовимірний аналіз дисперсії та аналіз дискримінантних функцій. Результати підтвердили існування «профілю особистості поліцейського». Суттєві відмінності виявлено у респондентів усіх

трьох груп (між обома зразками працівників поліції та вибіркою студентів за всіма трьома конструкціями). Водночас отримані результати продемонстрували незначну кількість аргументів, щодо концепції унікальності «профілю особистості переговорника». Дослідження статистично доводить наявність «профілю особистості поліцейського», але не підтверджує існування «профілю особистості переговорника» [256].

Дослідник S. Garbarino, який вивчав профілі особистості офіцерів італійського спецназу, використовував двоетапний кластерний аналіз за оцінками рис особистості «Великої п'ятірки» 289 членів підрозділу «Reparto Mobile». У результаті аналізу виявлено два різні профілі. Профіль 1 (більшість): схожий на загальну популяцію з погляду особистісних рис, але продемонстрував дещо вищий рівень емоційної стабільності та нижчий рівень негативного психологічного досвіду. Профіль 2 (меншість): має вищі показники у всіх сферах особистості «Великої п'ятірки» порівняно з першим кластером та загальною популяцією. Крім того, ця група характеризується нижчим рівнем депресії, тривоги, професійного виснаження та втрати емпатії, а також демонструє вищу організаційну стійкість. Отримані дані свідчать про можливість реалізації професійної діяльності у вимогливому середовищі підрозділів спеціального призначення людьми, що мають профіль особистості, який характеризується емоційною стабільністю, стійкістю та нижчим рівнем негативного психологічного досвіду (профіль 1). Дослідження показало, що більшість офіцерів мають риси, що відповідають саме цьому профілю. Представники другої групи (профіль 2) продемонстрували вищий рівень емоційної стабільності, доброзичливості та стійкості, а також нижчий рівень депресії, тривоги та професійного виснаження. За експертними оцінками, друга група була визначена як потенційно краще пристосована для складних завдань, що виконують підрозділи спецназу [251].

Прикладом застосування в конкретному емпіричному аналізі особистості поліцейських Національної поліції України опитувальника «Велика п'ятірка» може виступати дослідження В. Барко, В. Барко, О. Мойсеевої [8]. Результати цього дослідження дали змогу констатувати, що поліцейським властиві такі риси,

як сумлінність (середнє значення 35,6 балів); відкритість новому досвіду (32,9 балів); помірнa поступливість (31,3 бали) та екстравертність (30,0 балів), низький рівень нейротизму (14,5 балів).

Попри наведені вище результати конкретних емпіричних досліджень в рамках теоретичної концепції «Великої п'ятірки», ми не вважаємо її потенційною методологічною основою для аналізу особливостей особистісних трансформацій поліцейських. Ці погляди базуються на критичній оцінці концепції «Великої п'ятірки» науковцями-психологами, крім того, існують більш концептуально опрацьовані та адаптовані до завдань нашого дослідження теоретичні підходи до розгляду особистості та її структури.

Хоча структура «Великої п'ятірки» дістала широке визнання в зарубіжній психології, існують суттєві претензії щодо психолексичних чинників, які не входять до її змісту. Причинами є невичерпаність кореляційних матриць та зони ознак. На міжнародному, крос-культурному рівні структурних моделей рис особистості можливим кроком прогресу виступає досягнення консенсусу щодо найбільш фундаментальної, ядрової структури особистості, як по горизонталі, так і по вертикалі, з акцентом на базовому одному, двох або трьох вимірах у різних місцевих психолексичних проєктах [270].

Наприклад, низка дослідників вважає, що теорія п'яти факторів не враховує деяких важливих аспектів особистості, таких, як інтелект, темперамент та релігійність [295]. Навіть серед тих науковців, хто підтримує теорію п'яти факторів, точаться дискусії про те, які конкретні аспекти кожного чинника відображаються в особистості, які чинники можуть бути більш важливими для різних людей та в різних актуальних контекстах [271].

Водночас, окрім широких доменів особистісних рис, існують інші, більш деталізовані особистісні риси, такі, як самоконтроль, самооцінка, емпатія та багато інших [218]. Ці риси можуть бути важливими для розуміння конкретних аспектів поведінки особистості та її взаємодії з іншими людьми.

Важливим також, з огляду на завдання нашого емпіричного дослідження, є те, що п'ятифакторна модель ніколи не була призначена для забезпечення моделі динаміки особистості або розвитку особистості [301].

У багатьох зарубіжних дослідженнях стверджується, що основною проблемою сучасної психології є прогнозування поведінки (будь-то на індивідуальному чи груповому рівні). Науковці визнають важливість як особистісних, так і ситуаційних факторів, але просто визнання факту взаємодії не дає змоги просунутися далеко. Принаймні, зумовлено актуальну потребу детального розуміння того, як особистісні фактори впливають на динамічну взаємодію індивіда з навколишнім середовищем в тій чи іншій соціальній ситуації, а також більш глибокого розуміння того, як особистість і ситуації взаємодіють і розвиваються протягом багатьох років або навіть десятиліть [321].

У конкретному теоретико-емпіричному аналізі можливих трансформацій особистості у професійному просторі вищеозначена структура не зможе вичерпано реалізувати дослідницьке завдання. Ієрархія значущості якостей особистості як вимога професійної діяльності зумовлює необхідність визначення інших методологічних засад розгляду. При цьому доцільно використати приклади психодіагностичного інструментарію, розробленого в рамках теорій рис особистості.

Можна констатувати, що зарубіжні дослідження психології особистості, які прагнули вивчити сталі індивідуальні відмінності в думках, почуттях та поведінці пережили ренесанс упродовж останніх кількох десятиліть. На цей час зарубіжна психологія особистості має традиційний набір з чотирьох «обов'язків», які вона явно чи неявно прагне охопити емпіричним полем досліджень: опис особистості (які існують одиниці аналізу цього феномену); фіксування критеріїв та показників розвитку особистості; пояснення змін психічних процесів особистості та їх впливу на функціонування; забезпечення пояснювальних механізмів для розуміння людей та пояснення їхніх дій, почуттів та мотивації [220].

Водночас можемо виокремити два напрями розвитку теоретико-емпіричних підходів у зарубіжних дослідженнях. Перший фокусується на повному охопленні

ознак, що призвело до появи різноманітних моделей з п'ятьма («Велика п'ятірка»), шістьма, сімома та вісьмома факторами. Другий фокусується на міжкультурній відтворюваності рис, що призвело до появи моделей, які містять не більше двох-трьох факторів.

Деякі теорії, наприклад, теорія самореалізації та теорія особистісного розвитку, наголошують на інших аспектах особистості, таких, як потреба у самореалізації, розвиток особистості протягом життя та ін. [289]. Існують теорії, що розглядають розвиток особистості впродовж життя людини з трьох різних позицій: людина як актор (поведінка), агент (прагнення) та автор (розповідь) [231].

У вітчизняній психології різноманітні концептуальні погляди на природу та сутність особистості представлено в роботах Г. Балла, В. Бехтерева, М. Боришевського, Л. Виготського, М. Грота, В. Зеньківського, Г. Костюка, О. Кульчицького, О. Леонтєва, С. Максименка, В. Моляка, В. Мясіщева, В. Рибалки, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Татенка, П. Чамати, Г. Челпанова та ін.

Вітчизняні психологи розглядають особистість передусім як суспільно-психологічну сутність людини, яка формується внаслідок засвоєння нею суспільно-історичного досвіду. За більш розгорнутим визначенням, особистість – саморегульоване системне утворення, якому притаманні соціально значущі психічні властивості, що забезпечують вибірковість відношень і регулювання поведінки людини як суб'єкта активності [195]. Одними з головних атрибутів особистості виступають її унікальність та цілісність. Однак цілісне розуміння особистості не означає, що вона є чимось аморфним, безструктурним. У психічному складі особистості, зазначав С. Рубінштейн, виокремлюють різні сфери рис, що характеризують різні її аспекти. Вони ж, пронизуючи одна одну, зникаються в реальній єдності особистості. Розгляд структури особистості (як і будь-якого психічного явища) надає можливість не лише повніше осягнути її сутність, а й визначити конкретні концептуальні засади наукового дослідження чи практичної роботи психолога в контексті особистісно орієнтованого підходу.

Найважливішою ж концептуальною засадою особистісного підходу є уявлення про особистість як цілісне утворення, що має певну психологічну структуру [194].

Ще І. Кон зазначав, що поняття особистості визначає людського індивіда як члена суспільства, узагальнює інтегровані в ньому соціально значущі риси. З розвитком особистості її самосприйняття стає більш диференційованим, а образ – узагальненим, стійким і внутрішньо послідовним [48].

У сучасній українській психологічній науці можна виокремити низку фундаментальних підходів до розгляду особистості. Залежно від теоретичних базисних позицій науковців спадщина української психології суттєво відрізняється від зарубіжного наукового загалу багатогранністю парадигмальних підходів до дослідження особистості. Погляди на особистість як носія унікального внутрішнього світу у процесі становлення цілісної, здатної до саморозвитку, самовизначення, свідомої діяльності та саморегуляції індивідуальності зумовили створення С. Максименком цілісної концепції генезису особистості [105, 106]. Аналізуючи творчий потенціал людини, В. Моляко виокремив концептуальні підходи щодо взаємозв'язку становлення особистості з творчістю [119]. Ідеї багатовимірної особистості зумовили формування поглядів В. Моргуна на її розвиток в онтогенезі [120]. Проблеми гуманізації освіти, творчої активності особистості, аналізу психологічного змісту особистісної свободи, особистісної надійності тощо стали підставами для аргументації Г. Балом раціогуманістичного підходу [7]. Акцентація на сутності та змісті феноменів «моральна свідомість особистості», «моральні норми та почуття», «моральна культура» визначила появу оригінальних ідей І. Беґа та Б. Братуся про моральну сферу особистості [12, 24]. Інтеграція феноменології суб'єктного та вчинкового підходу (фундатора вітчизняної психологічної науки В. Роменця) позначилася розробкою В. Татенком концептуальної моделі розвитку особистості як суб'єкта психічного життя в онтогенезі [180]. Констатація закономірної тенденції, що виявляється в єдності особистості, її психологічної діяльності та духовності, які тісно пов'язані між собою як чинники та умови організації ефективної життєдіяльності людини, умовами і результатами якої є духовні цінності, зумовила виникнення

психологічної теорії особистості В. Рибалки [161]. Оцінка спадщини дослідження проблематики особистості в українській психології була б неповною, якщо не згадати про внесок таких науковців, як Л. Божович, В. Кремень, Т. Яценко, О. Саннікова, В. Москаленко, І. Маноха, П. Горностай та ін.

Одним з витоків української психологічної традиції дослідження особистості можна означити праці Г. Костюка [87], в яких він висловлює думку про те, що людський індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції. Науковець виокремлює поняття «внутрішні суперечності», які він тлумачить як суперечності, що виникають у житті кожної людини, спонукають її до активності, спрямованої на їх подолання. Вони виступають як внутрішні спонукання до вдосконалення діяльності особистості.

У рамках нашого дослідження особливу увагу необхідно приділити суперечностям між «попереднім досвідом» (до повномасштабного вторгнення) і вимогами «нової ситуації» (вимогами воєнного стану); між досягнутим рівнем розвитку поліцейського та способом його життя, місцем, яке він посідає в суспільстві.

Висхідними нашого теоретичного аналізу, безумовно, можуть бути розглянуті наукові погляди С. Рубінштейна. Відповідно до них, в разі пояснення будь-яких психічних явищ особистість виступає як воедино пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні діяння (в ці внутрішні умови входять і психічні явища – психічні властивості і стани особистості [124].

Наші погляди на психологічну сутність особистості правоохоронця корелюються з думками В. Татенка. Зазначене передбачає тлумачення нами поліцейського Національної поліції України як суб'єкта професійної діяльності. Бути суб'єктом – значить виступати ініціатором, автором-творцем і творчим виконавцем своїх життєвих проєктів; починати причинний ряд із самого себе, а не бути спричиненим лише активністю інших; виявляти вибірковість щодо

впливів природного та соціального оточення; перетворювати дійсність, а не пристосовуватися до умов існування; долати зовнішні та внутрішні перешкоди, а не лише обминати їх чи зупинятися перед ними; протистояти тому, що може зашкодити існуванню і досягненню життєво важливих цілей [180]. Багатовимірною теорією особистості, спираючись на системно-діяльницьку методологію (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Г. Костюк, С. Максименко та ін.), виходить із п'яти інваріантів її структури, що позначають полюси і змістові сфери, в яких можливе розгортання активності людини: просторово-часові орієнтації (на минуле, сучасне, майбутнє); потребо-вольові переживання (негативні, змістовні спрямованості особистості (орієнтованість на предмет-засіб-продукт; іншу людину; процес; самого суб'єкта); рівні опанування досвіду (навчання, відтворення, пізнання, творчості); форми реалізації діяльності (моторна, перцептивна, мовленнєва, розумова) [121].

У лоні вітчизняної психологічної науки особистість це – багатовимірною і багаторівнева система психологічних характеристик, які забезпечують індивідуальну своєрідність, ситуативність і тривалу стійкість поведінки людини в життєвих умовах. Виходячи з цього, будь-яку активність та діяльність людини в різноманітних сферах існування може бути класифіковано і типологізовано для кращого розуміння та прикладного застосування отриманих параметрів [63]. Як вказує І. Маноха, в парадигмі вивчення потенціалу індивідуального буття людини «... необхідним є встановлення та визначення типологічних ознак розгортання індивідуального світу «Я» у сукупності його змістових і динамічних характеристик» [108]. Адаже «будь-яке різноманіття явищ та феноменів можна типологізувати, слід лише правильно обрати основу типологізації. При цьому не потрібно боятися втрати індивідуального, розмивання його в типовому, подібному. Професійно застосований типологічний метод дозволить підкреслити індивідуальне, вирізнити його з-поміж схожого, відтінити його неповторність» [108].

Типологія – це вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками. Типологічними ознаками можна вважати лише ті, які

відіграють системоутворювальну роль. Будь-яка типологія – це спосіб абстрагування, виділення загального, яке відображає сутність предмета дослідження, попри можливу множинність його форм [41]. Категорія людей, об'єднаних якимись характерними рисами (соціальними, національними, професійними тощо). Психологічний профіль – це інтегрована сукупність найважливіших характеристик, психічних функцій, здібностей і якостей людини [79].

Вищенаведене зумовлює наше звернення до поглядів В. Мерліна та його тлумачення структури особистості. Ця концепція обґрунтовано залучає категорію діяльності для розкриття співвідношення соціально-типового та індивідуального в особистості. Центральне місце в концепції В. Мерліна при розгляді структури особистості належить системі зв'язків, опосередкуванню властивостей одного рівня властивостей іншим (системи індивідуальних властивостей організму, системи індивідуальних психічних властивостей, системи соціально-психологічних індивідуальних властивостей). Погляди науковця на інтегровану здатність особистості індивідуальним способом інтегрувати соціально-типові якості дозволяє нам розглядати його концепцію як оптимальне підґрунтя для визначення конкретної форми (симптомокомплексу) особистісних якостей та властивостей поліцейських. Наведене передбачає окреслення типу/профілю поліцейського в умовах воєнного стану на основі симптомокомплексу особистісних конструктів, що виступають базисом інтегрованої здатності правоохоронця реалізовувати професійну діяльність. Це зумовлено такими науковими переконаннями видатного психолога: психічні властивості особистості він розглядає як властивості, що характеризують людину як суб'єкта суспільно-трудової діяльності; кожна психічна властивість виражає відношення людини до дійсності, але відношення, що відображають властивості особистості – це відношення свідомості як цілого, а не окремих його сторін; відношення особистості являють собою високого ступеня узагальнені відношення до певної сторони дійсності, що має особливе значення в суспільно-трудовій діяльності. Вони відзначаються сталістю та стабільністю, завдяки чому особистість здатна

протистояти впливам середовища; оскільки властивості особистості – це нерозкладні, сталі та стабільні відношення свідомості, то структура особистості має вигляд багаторівневої системи взаємних зв'язків та організацій властивостей особистості. Саме завдяки зв'язкам, в які вступають між собою окремі властивості, утворюються так звані симптомокомплекси властивостей особистості; властивості, що утворюють єдиний симптомокомплекс, характеризують тип особистості – відношення особистості соціально-типові, відповідно симптомокомплекс також соціально-типовий [135].

До розгляду феноменології особистості правоохоронця у своїх дослідженнях зверталися Д. Александров, В. Барко, Ю. Бойко-Бузиль, Л. Казміренко, В. Криволапчук, О. Кудерміна, В. Медведєв, О. Романенко, О. Цільмак, Д. Швець та ін.

У контексті проблематики юридичної психології, як стверджують В. Медведєв та О. Левенець [112], теорію особистості доцільно вивчати крізь призму трьох основних напрямів: біогенетичного, соціогенетичного та персоногенетичного. Біогенетичний напрям передбачає розв'язання проблеми розвитку людини як індивіда, який має певні антропогенетичні властивості: задатки, темперамент, біологічний вік, стать, фізичну конституцію, нейродинамічні властивості тощо. У рамках соціогенетичного напрямку увагу зосереджено на проблемі соціалізації людини, засвоєнні та виконанні нею різноманітних соціальних ролей, набутті соціальних установок і ціннісних орієнтацій, формуванні національно-етнічного менталітету. Персоногенетичний напрям досліджує проблеми активності, свідомості, самосвідомості й творчості особистості, формування людського «Я», боротьби мотивів, виховання індивідуального характеру та здібностей, самореалізації й особистісного вибору, пошуку сенсу життя. На думку науковців, психологія особистості правоохоронця має певну ієрархічну структуру. У внутрішньому світі особистості правоохоронця можна виділити три основні сфери: спрямованості, операціональності та модуляційності. Сфера спрямованості містить всі спонукальні інтенції особистості – її погляди, переконання, ідеали, потреби, цілі, життєві плани,

мотиви тощо. Операціональна сфера містить психологічні елементи, що є способами та засобами досягнення цілей, визначених сферою спрямованості. У цій сфері є дві групи своєрідних компонентів: морально-ділові та професійно-ділові. Модуляційна сфера не визначає ні цілей, ні мотивів, ні способів дій, проте чинить динамічний вплив на інші сфери особистості та їх прояви.

У професійно-психологічному профілі особистості правоохоронця (на прикладі працівників ОВС) В. Медведєв та О. Левенець пропонують виокремлювати такі характеристики: нормативність поведінки, групову конформність, емоційну стійкість, відкритість до взаємодії, практичність, довірчість, високий самоконтроль, прямолінійність, жорсткість, сміливість і впевненість у собі. У структурі інтелекту – здібності до запам'ятовування та відтворення інформації, абстрагування, комбінаторного й просторового мислення, а також здатність виявляти закономірності, прогнозувати. Професійна адаптивність: висока нервово-психічна стійкість, моральна нормативність, комунікативність. Вихідним елементом професійної спрямованості особистості правоохоронця є сукупність мотивів, якими керується особистість під час вибору правоохоронної професії та в подальшій діяльності. Спеціальною професійно важливою якістю правоохоронця є психологічна стійкість (складна інтегральна якість, яка виявляється внаслідок взаємодії окремих якостей і компонентів особистості) [112].

У концептуальній праці Д. Щвеця описано і роз'яснено феномен формування особистості поліцейського в Україні, визначено психологічні та правові засади відповідних процесів, спрогнозовано тенденції їх трансформації. Науковець розглянув особистість правоохоронця в умовах трансформації соціальних процесів та розробив класифікаційні критерії, за допомогою яких класифікував типи і види розвитку особистості майбутніх правоохоронців України [204].

Проведене Д. Александровим концептуальне дослідження дало можливість одержати низку даних про особистісні особливості професійно значущих якостей правоохоронців. Визначено основні тенденції професійної інтеріоризації

особистості працівника ОВС у правоохоронну діяльність. У своїй сукупності вони складають профіль професійно значущих якостей, що зумовлюють психологічну адаптацію до несення служби. На основі здійсненого аналізу професійної діяльності правоохоронця науковцем було визначено, що у структурі особистості працівника найбільш суттєве значення має виокремлення рис за такими вимірами: індивідуально-психологічним та психофізіологічним; соціально-психологічним; діяльнісним. Для визначення індивідуально-психологічних детермінант ефективної діяльності вчений виокремлює таке: загальний рівень розвитку пізнавальної сфери особистості; рівень розвитку комунікативності; рівень розвитку здатності до абстрагування, узагальнення, побудови умовиводів та комбінаторного мислення; рівень розвитку інтернальності особистості. Узагальнивши психограми основних фахових напрямів діяльності ОВС, Д. Александров зміг виявити професійно значущі якості, притаманні всім працівникам ОВС незалежно від фахового спрямування [4].

Характерними для психологічного профілю працівників ОВС вважаються нормативність поведінки, групову конформність, емоційну стійкість, відкритість до взаємодії, практичність, довірчість, високий самоконтроль, прямолінійність, жорсткість, сміливість та впевненість у собі. У структурі інтелекту домінують здібності до запам'ятовування та відтворення інформації, до абстрагування, до комбінаторного й просторового мислення, а також здатність знаходити закономірності та прогнозувати. Професійна адаптивність визначається високою нервово-психічною стійкістю, моральною нормативністю та комунікативністю. Професійній комунікативності притаманна несхильність до негативних установок: невиправданого критиканства, іррадіації власного негативного досвіду спілкування на всі ситуації професійної взаємодії, демонстрації негативізму. За умов конфліктної взаємодії домінують стратегії компромісу та співробітництва; «індекс агресивності» як готовність до активного протистояння перевищує «індекс ворожості» як негативної соціальної установки. В «Я-образі» превалюють показники домінантності, дружності, альтруїзму, напористості (агресії), які, тим не менше, не вступають у суперечність із усвідомленням власної субординаційної

підпорядкованості. Впевненість у собі та своїй компетентності, самоцінність знижують схильність до непродуктивних реакцій самозвинувачення та внутрішньої конфліктності. У структурі особистості немає загострень невротичного профілю, хоча існує потенційна можливість розвитку певних соматовегетативних розладів, проявів тривожності, гіперактивності та індивідуалістичності [4, 111, 112].

У науковому дослідженні О. Кудерміної представлено концепцію комплексного та інтегративного розгляду психології суб'єкта правоохоронної діяльності в акмеологічному вимірі, що базується на ідеї взаємообумовленості процесу професійного становлення структурно-змістовими та функціональними характеристиками соціального простору провадження правоохоронної діяльності та особистісними особливостями правоохоронця як суб'єкта правових відносин. Компетентність правоохоронця в професійному спілкуванні – це інтегральна сукупність індивідуально-психологічних та соціально-психологічних якостей і властивостей особистості (у формі соціально-типового профілю), що виступає результатом процесу професіогенезу. Основними компонентами соціально-типового профілю правоохоронця є такі: типологічний (характерологічний) – це відповідь на запитання, якими індивідуально-типологічними особливостями зумовлюється професійне спілкування правоохоронця на кожному з етапів професіогенезу; мотиваційний – це відповідь на запитання, чим керується та чим спрямовується професійне спілкування; інструментальний (операціональний) – спроба визначити, за допомогою яких засобів спілкується правоохоронець як суб'єкт професійної взаємодії [96].

У дослідженні Ю. Бойко-Бузиль актуалізовано проблематику особистісної ресурсності, що набуває вагомого значення у просторі розгляду особистості поліцейського в умовах воєнного стану. Наголошено на тому, що фахівець формується у процесі професійної діяльності, де особистісна ресурсність виступає важливою детермінантою його професійного розвитку, самоактуалізації та самореалізації. У роботі зміщено акцент з психологічної ресурсності як характеристики особистості на особистісну ресурсність як складову психологічної

ресурсності. Обґрунтовано, що особистісна ресурсність є віддзеркаленням особистості працівника правоохоронного органу, тим особистісним утворенням, яке допомагає правоохоронцю якісно виконувати професійні обов'язки, легко адаптовуватися до мінливих умов професійної діяльності, підтримувати самодетермінацію, самоефективність, саморефлексію. Виокремлено такі компоненти особистісної ресурсності, як спонукальний, інструментальний, характерологічний, рефлексивний. Спонукальний компонент особистісної ресурсності виявляється в потягах, бажаннях, інтересах, схильності, ідеалах, світогляді, переконаннях працівника правоохоронного органу, при цьому формується в ході його діяльності, встановлюючи професійні орієнтири та проявляючись у діях. Інструментальний компонент особистісної ресурсності складає основу сукупності тих якостей правоохоронців, які обумовлюють саморегуляцію діяльності, що реалізує функцію операційного програмування професійної діяльності. Характерологічний компонент особистісної ресурсності охоплює сукупність індивідуальних особливостей працівника правоохоронного органу, які формуються та знаходять свій вияв у діяльності, зумовлюючи способи поведінки. Рефлексивний компонент, зорієнтований на усвідомлення правоохоронцем своєї поведінки і діяльності, визначає його готовність до самопізнання й саморозвитку [21].

Ми повністю погоджуємося з О. Романенко стосовно обґрунтованості методологічних засад дослідження особистісних трансформацій поліцейського з позицій різних концептуальних ідей. Відповідно до поглядів науковця, у сучасній науці склався та розвивається такий інтегративний підхід до вивчення складних психологічних явищ, як методологічний плюралізм. Він ґрунтується на принципі розширення методологічних основ дослідження та ототожнюється з поняттям поліпарадигмальності психології. Ідею поліпарадигмальності закладено в сутності особистісно орієнтованих систем наукових підходів, внутрішній логіці розвитку цих систем, оскільки будь-яке вивчення особистості, акцентуючись переважно на певній площині особистісного функціонування (когнітивній, емоційній, поведінковій), не може не брати до уваги інші. Спробу системного аналізу

особистісних трансформацій здійснили вчені на основі дослідження індивідуальних відмінностей у зміні рис особистості після негативних життєвих подій за тривимірною моделлю: особисті чинники (функціонування особистості); середовищні (зміни в середовищі), а також пов'язані з подіями модератори (наприклад, сприйняття характеру події). Водночас результати засвідчили недосконалість запропонованої моделі, що потребує введення додаткових параметрів, оскільки риси характеру можуть змінюватися протягом життя, але люди відрізняються за змінами власних рис особистості, що залежить від низки чинників [163].

1.2. Психологічна характеристика особистісних трансформацій особистості поліцейського як суб'єкта правоохоронної діяльності

Повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави актуалізувало значну кількість викликів для психологічної спільноти. Частина з них торкнулася питань, пов'язаних з психологічним забезпеченням фахівців різних сфер професійної діяльності. Під час дії воєнного стану особистість перебуває в загрозливих для життя умовах, а зважаючи на професійну діяльність, що обумовлюється виконанням функціональних обов'язків у секторі безпеки, психологічне навантаження кожного дня означається чималими витратами особистісних ресурсів правоохоронців. Безумовно, залежно від тривалості та сили дії несприятливих чинників на поліцейського, можуть відбуватися певні зміни у змістовних та динамічних елементах структури його особистості. Один з викликів сьогодення полягає у формулюванні відповіді на запитання, які зміни і трансформації можуть відбуватися в особистості правоохоронця під впливом воєнних дій. Вирішення цього завдання зумовлює створення дієвих та ефективних засобів психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в актуальному та перспективному вимірі.

Поняття «трансформація» почали широко використовувати в суспільних науках у другій половині ХХ ст. для характеристики новітніх процесів, пов'язаних

із радикальними структурними змінами національних економік [158]. У науковій літературі приділено багато уваги дослідженню теоретичних аспектів та методологічних основ трансформацій. Наукові дослідження з цієї тематики викладено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Е. Тоффлера, П. Штомки, Т. Заславської, Л. Євстигнєєвої, Н. Макашевої, Ю. Осіпова, С. Єрохіна, Г. Поченчука, Н. Гражевської, С. Філіппової. Однак, незважаючи на широке коло питань, що є об'єктом досліджень, слід відзначити, що загальнотеоретичні та практичні аспекти дослідження трансформацій мають дискусійний характер, оскільки наразі недостатньо вивчені [75].

Окремі спірні аспекти простежуються в роботах Н. Бугайова, О. Білюк, Е. Галажинського, І. Губеладзе, В. Заїки, В. Ключко, Н. Корж, І. Лєскова, В. Маслак, В. Онищенко, В. Павленка, Т. Титаренка, О. Тур, Л. Сокурянської, В. Шабуніна та ін.

Відповідно до визначення, поданого у словнику української мови, трансформація (від лат. *transformatio* – перетворення) – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. [172]. Найчастіше поняттям «трансформація» користуються для означення зміни соціальних форм у процесі переходу від одного якісного стану до іншого, що має кілька векторів спрямованості: конструктивний, стагнаційний та деструктивний.

У парадигмальному полі трансформація етимологічно означає докорінні зміни, яким піддаються сутність та зміст явищ під впливом різних чинників, що мають як внутрішній, так і зовнішній характер, оскільки більшість явищ, зокрема правових, є синкретичними, що відповідно містять в собі синтетичні атрибути [193]. У найбільш загальному сенсі трансформація відображає суттєвий момент у розвитку, пов'язаний з тим, що поступове накопичення ознак нового, врешті, спричиняє зміну старих основ, становлення якісно нового стану предмета. Трансформація як момент розвитку предмета відображає перехідний стан від того, чого вже немає, до того, чого ще немає, але воно має або повинно бути [13]. Взятє у своєму етимологічному значенні слово «трансформація» означає зміну,

перетворення певної форми, перехід останньої в якусь нову із якісно новим змістом.

Трансформація принципово має характер міждисциплінарного поняття. У сфері економічного наукового простору трансформація і трансформаційні процеси розглядаються як якісна зміна економічної системи [45, 75, 186, 191]. Водночас у соціології дослідження соціальних трансформацій відносять до окремих проблем трансформаційних суспільств [59]. Дефініцією «трансформація» послуговуються фахівці у природничих науках [28], в теорії перекладу та лінгвістиці [86], в гірничих науках та геології [107]. Цей термін використовують навіть у метеорології [14].

В юридичних і політичних науках термін «трансформація» вживають в теорії трансформації. Апробоване в суспільній практиці, це слово почали використовувати для означення масштабних перетворень соціального організму, що спричиняють появу нових якісних характеристик суспільства [197]. В юридичній літературі сутність трансформації визначається як один із способів перетворення норм міжнародного права в норми внутрішньодержавного [25, 71, 92, 141, 177]. Проблему трансформації особистості в сучасному інформаційному просторі досліджували О. Тур, В. Шабуніна, В. Маслак [188].

Вищенаведене обумовлює інтегративний та міждисциплінарний характер поняття «трансформація». Міждисциплінарний характер терміну «трансформація» зумовлює можливість екстраполювати окремі наукові позиції в його тлумаченні в предметне поле психології особистісних трансформацій.

Аналізуючи онтологічну природу особистісних трансформацій сучасних українців, не можна обмежувати їх джерела виключно факторами ендогенної природи, оскільки навіть простий лінійний причинно-наслідковий аналіз може підтвердити, що трансформація відбувається як під впливом внутрішніх стосовно об'єкта трансформації чинників, так і під впливом зовнішніх. З цього приводу, наприклад, С. Єрохін зазначає рівноправний вплив ендогенних та екзогенних чинників на формування трансформаційного процесу [55]. Та ж сама думка щодо рівноправності ендогенних та екзогенних джерел виникнення трансформацій

простежується в роботі Н. Гражевської [45]. З огляду на актуальні культурно-історичні умови можемо стверджувати не тільки про рівноправний вплив як ендогенних, так і екзогенних чинників на формування трансформаційного процесу особистості поліцейського в умовах воєнного стану, а й про вирішальний вплив зовнішніх детермінант.

С. Єрохін розглядає трансформацію як зміну структури будь-якого об'єкта в межах самоорганізуючого процесу [55]. Варто зазначити, що трансформація не обмежується тільки формою або структурою – навпаки часто форма у трансформації лише відображає зміну сутності певного явища або характеру відносин між суб'єктами [75].

У традиційному тлумаченні класичної психології дефініція «трансформація» особистості використовувалася в рамках вікової, педагогічної психології, психології праці та психології професійної діяльності тощо. Основна проблематика досліджень традиційно була пов'язана з аспектами розвитку індивіда й відображала причину зумовленості психіки та її зв'язків і відношень з об'єктивними явищами, що існують поза суб'єктом.

Відповідно до наведеного теоретичного аналізу поняття трансформації є доволі складним і багатогранним. На думку Г. Поченчук, трансформація означає зміну чого-небудь, перетворення системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми чинниками [149]. Базуючись на поглядах дослідниці, можемо припустити, що трансформації особистості відбуваються на певних етапах розвитку, у так званих точках біфуркації, коли її складові дуже чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають «збуджений стан» особистості, що перебуває немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходу до інших атракторів. Безумовно, трансформації можуть відбуватися й еволюційно, поступово, послідовно, але в такому разі вони менш відчутні. Війна та пов'язаний з нею спектр екзистенціальних змін життєдіяльності українців, безсумнівно, належать до регресивних чинників, що зумовлює виникнення точки біфуркації особистісного

існування та спричинює появу невизначеності: чи стане стан системи хаотичним або вона перейде на новий, більш диференційований і високий рівень впорядкованості шляхом трансформації.

Відповідно до визначення українських науковців трансформація особистості – це процес її розвитку, в ході якого вона набуває цілісності й завершеності [131]. Синонімами трансформації є такі поняття: зміна, перетворення, модифікація, метаморфоза, оновлення, конверсія, пертурбація, трансфігурація тощо.

Особистісна трансформація – процес та результат змін в особистісній сфері людини внаслідок внутрішнього або зовнішнього впливу. Ініціювання (від лат. *initium* – початок, першоджерело, основна причина) – це особливий внутрішній процес започаткування особистісних дій з породження нових явищ та феноменів у структурі особистості або життєдіяльності людини. Це також «перший момент» дії або явища, вихідний пункт, початкова точка. Феномен ініціювання особистісних трансформацій визначається як первинний спонукальний індивідуальний поштовх до психологічних змін (внутрішніх, зовнішніх, синтезованих), спрямований на реалізацію певного комплексу дій і перетворень, життєво необхідних для подолання особистістю кризових ознак життєвої ситуації (періоду, стану) [128]. З погляду якісної, змістової складової виділяють декілька різновидів трансформацій – динамічних особливостей особистості, кожен з яких відбувається певним своєрідним шляхом:

- за видом трансформації поділяються на такі: зникнення старого, вдосконалення наявного, виникнення нового;
- за характером змін трансформації стосуються кількісних змін, якісних змін, їх розщеплення або інтеграції, поєднання;
- за детермінацією – внутрішні та зовнішні;
- за діалектикою змін: розпад чи згортання (інволюційна зміна), поступова зміна (еволюційна), різка зміна (революційна);
- за методами трансформації – вторгнення (ззовні), спонтанна та цілеспрямована;
- за результативністю – деградація або розвиток;

- за характером усвідомлення – усвідомлена, неусвідомлена;
- за опосередкованістю – природна (нормативна) та штучна (травмотрансформація та самоактуалізація) [61].

Розуміння трансформації як зміни структури будь-якого об'єкта в рамках самоорганізуючого процесу (руху від форми до форми через заперечення старої форми й формування нової через заперечення-формування) зумовлює припущення, що трансформація особистості не обмежується тільки формою або структурою, навпаки – часто форма у трансформації лише відображає зміну сутності певного особистісного явища чи характеру взаємодії між структурними елементами особистості [128].

Значущим, у рамках нашого теоретичного аналізу, виступає висвітлення питання трансформації особистості з позицій концептуальних, для вітчизняної психології, парадигм. Відповідно до суб'єктно-діяльнісного підходу можна стверджувати, що формування особистості відбувається завдяки здійсненню свого життєвого шляху, в якому вона виступає суб'єктом власного розвитку. Свою роботу «Про мислення та шляхи його дослідження» С. Рубінштейн розпочинає словами про те, що теорія будь-яких явищ, психічних зокрема, ставить перед собою завдання розкрити закони, які керують цими явищами. Виступаючи проти механістичного розуміння детермінізму лише як зовнішнього поштовху, науковець вважає, що «формула закону має певним чином співвідносити зовнішні причини та внутрішні умови. Тільки за допомогою такої формули можна визначити закономірності будь-яких явищ». У праці «Людина і світ» С. Рубінштейн доходить висновку про необхідність розуміння внутрішніх умов як причин: «... внутрішні умови виступають як причини (проблема саморозвитку, саморуху, рухові сили розвитку), джерела розвитку перебувають у самому процесі розвитку як його внутрішні причини, а зовнішні причини виступають як умови, як обставини» [96]. Трансформація особистості за своєю суттю виступає як цілеспрямований процес перетворення когнітивної, емоційно-вольової та поведінкової сфер життєдіяльності людини. Досить відоме формулювання С. Рубінштейна «зовнішнє через внутрішнє», на думку О. Леонтєва, нездатне розкрити причину

«виникнення особистості як особливої цілісності». Він запропонував «з самого початку обернути первинний тезис: внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє та само себе змінює» [96]. У рамках діяльнісної парадигми порушується питання щодо трансформації мотиваційної сфери особистості у процесі подолання життєвої кризи шляхом зміни фокусування з мотиву на ціль, перебудови ієрархії мотивів та породження нових. Зазначене дає змогу виокремити можливі пояснювальні механізми виникнення трансформацій особистості.

З погляду П. Горностая і Т. Титаренка, неминучий процес подолання однобічності в разі зустрічі з новим внутрішнім і зовнішнім досвідом – це і є трансформація [156]. Зрушення є іманентною характеристикою особистісних трансформацій. Але виникає необхідність в окресленні її детермінації та змісту.

На думку В. Заїки, трансформацію особистості під час подолання життєвих криз можна розглядати як здатність людини ставати суб'єктом власного життя, беручи відповідальність за результати своїх дій на себе. У вказаному процесі можна виявити взаємозв'язок особистісних змін з напрямом розвитку особистості [62]. З огляду на наведене процес трансформації асоціюється з процесом саморозвитку особистості. Про це свідчать дослідження Б. Ельконіна, П. Лушина, І. Шаршова, І. Чеснокової. Відповідно до їх поглядів, сам індивід є ініціатором зміни та розвитку, що реалізовує процес трансформації. Досвід суб'єктності – це досвід реалізації замислу у способі вирішення задачі, це досвід ініціативної дії, тобто прийняття на себе труднощів втілення замислу особистості. Саморозвиток є вищим рівнем саморуху, на якому відбуваються не хаотичні, а спрямовані, усвідомлені зміни, що призводять до якісної трансформації. Початковою точкою руху, що ініціює активність, є результат усвідомлення ступеня розходження змісту реального та ідеального «Я» особистості [128]. Це дає змогу охарактеризувати процес за такими критеріями: опосередкованість, цілеспрямованість, суб'єктність, усвідомленість. Трансформація може диференціюватися за такими категоріями: за способом, характером, об'єктом та суб'єктом змін.

Результати теоретичних розвідок праць класиків психологічної галузі дали можливість О. В. Федан дійти висновку, що процес саморозвитку особистості

можна поділити на два напрями: саморозвиток як спонтанний процес і усвідомлена, цілеспрямована самозміна. Відповідно до першого, саморозвиток розуміють як природний процес розвитку психіки. Природа людини розглядається як позитивна, а прагнення до самовдосконалення – як її невід’ємна характеристика. Прихильники цього підходу вважають, що людина володіє власною активністю, що йде зсередини, прагненням до особистісного зростання, до реалізації внутрішнього потенціалу. У зв’язку з цим поняття «особистісне зростання», «саморозвиток» і «розвиток особистості» використовуються як синоніми, змістовно практично перекривають один одного. Прихильники іншого підходу розглядають цей феномен не як стихійний, спонтанний процес, а як усвідомлений вибір вектору власного розвитку, як цілеспрямовані дії. Поняття саморозвитку розмежовується з поняттями «розвиток особистості» або «психологічний розвиток», тим більше не завжди розглядається як особистісне зростання. У такому контексті саморозвиток описується як свідома діяльність людини, спрямована на якомога повну реалізацію себе як особистості, як форма життєтворчості людини, культивування власної унікальності через розширення творчих можливостей. Саморозвиток у цьому разі сприймається як форма розвитку, двигуном якого усвідомлено виступає сам суб’єкт [190].

П. Лушин наголошує на тому, що трансформація особистості взаємопов’язана з усвідомленістю, оскільки сама трансформація взаємопов’язана з відповідальністю [103]. При цьому трансформація розглядається за такими категоріями: за способом, характером, об’єктом та суб’єктом змін. Він зауважує, що зміни в поведінці та психіці може бути досягнуто шляхом зміни переконань та цінностей особистості, а також за умови розуміння власних потреб та мети життя. За словами науковця, важливо розуміти, що процес особистісних змін є індивідуальним та потребує внутрішньої мотивації, наполегливості й терпіння. Особистісна зміна має певні властивості: вона обумовлюється міжсистемним переходом до нової ідентичності; цей перехід поєднує в собі як позитивні, так і негативні аспекти, що проявляються у посттравматичній симптоматиці, пов’язаною зі втратою звичної стабільності, колишніх цінностей, способів дій,

поведінки, життя, які сприймаються як невизначеність; особистісна зміна має ознаки нелінійного, незворотного, непередбачуваного процесу переходу до нової ідентичності, це процес конструювання нового «Я образу» особистості. Особистість «зацікавлена» у самозбереженні, в тому, щоб періодично розширювати власні кордони, включати в них додаткові та антагоністичні її природі ідентичності [103].

Водночас, на наш погляд, ототожнювання трансформації виключно з саморозвитком особистості не є виваженим. Вищенаведені думки передбачають розгляд саморозвитку переважно в еволюційному напрямі руху змін особистості, що спрямовує людину до самовдосконалення та культивування власних потенцій. Але розвиток особистості може відбуватися в інволюційному напрямі та супроводжуватися негативними змінами в її змістовному компоненті. Узагальнюючи погляди Л. Алциферової, Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, М. Давидова, А. Петровського, М. Ярошевського, можна стверджувати, що розвиток – складний закономірний і безповоротний інволюційно-еволюційний поступальний рух психологічних процесів у часі; прогресуючі та регресуючі кількісні й якісні зміни інтелектуальної, особистісної, поведінкової, діяльнісної сфер; виникнення якісно нових утворень; перехід психологічної системи на новий рівень функціонування.

Розглядаючи динаміку особистісної трансформації, виділяють такі стадії: передочікування – визначається відсутністю будь-яких проявів змін; очікування – характеризується усвідомленням наявності проблеми, однак ще відсутністю дій для її вирішення; підготовчий стан – характеризується наявністю бажання в індивіда чинити певні дії та побачити перші результати; дії – визначається першими діями; підтримка – характеризується зусиллями для закріплення отриманих змін. В. Сатір визначає процес трансформації в шести стадіях, Дж. Келлог – у тринадцяти [103].

О. Штепа, досліджуючи ресурсність особистості, вважає, що трансформація – це процес, що веде особистість до гармонійності, більшого саморозуміння та адекватного ставлення до себе. Тому всі стадії трансформації є конструктивними.

Дослідниця спробувала об'єднати класичні погляди В. Сатіра та Дж. Келлога на способи окреслення процесу змін під час трансформації (психологічної трансформації людини на шляху до особистісної зрілості):

- період парадоксів – найбільш гостро виявляється боротьба протилежностей; людина відчуває роздвоєння. Але це роздвоєння передуює появі центру нового «Я»;

- лабіринт – сприймається психологічно як подорож у себе. Людина в цей період дуже зосереджена; вона переживає втрату первинної цілісності і разом з тим у неї з'являється відчуття відродження;

- автономізація – домінують переживання спустошеності і пригніченості, оскільки людина суб'єктивно відокремлюється від оточення. Разом з тим вона набуває незалежності; усвідомлює себе не об'єктом стороннього впливу, а вільно діючим суб'єктом, відповідальним за себе;

- трансцендентність – у цей період найбільш яскраво відчувається психологічна трансформація; людина виходить за межі власних застарілих установок, стереотипів, принципів і правил. Ця стадія характеризується переживанням «пікового» досвіду, тому людина сприймає саму себе «генератором» енергії, в неї з'являється відчуття, що вона знайшла для себе квінтесенцію буття;

- кристалізація – у людини формується установка на те, щоби бути, а не мати. Найяскравіший критерій продуктивності трансформації виявляється саме на цій стадії – відбувається гармонізація стосунків з іншими людьми; інкапсульована, самозаглиблена людина повертається до соціуму оновленою і продуктивною [207].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що відповідно до наведених поглядів трансформація є результатом самозміни особистості у процесі внутрішньої роботи, тому точкою відліку самозміни є рефлексія над особистим досвідом. Головними елементами рефлексії для вирішального якісного стрибку в самозміні – трансформації є такі: відстороненість – здатність до емоційного відчуження від ситуації; позитивна дисоціація – здатність побачити себе зі

сторони, уміння бути одночасно об'єктом і суб'єктом спостереження; гностична компетентність – «багаж» знань, відповідних до проблемної ситуації; артикульованість – здатність швидко актуалізувати найбільш адекватні до проблемної ситуації фрагменти знань; лабільність – здатність вибудовувати альтернативні гіпотези; оригінальність – здатність знаходити нестандартні рішення, діяти нестереотипно; критичність – вміння раціонально прогнозувати ступінь реалізації різних варіантів вирішення проблеми; когнітивність – домінування когнітивного компоненту у прийнятому рішенні стосовно проблемної ситуації [15].

Наведене окреслює динамічну сторону трансформації особистості з позицій розвитку, ототожнюючи поняття «трансформації», «розвитку» та «саморозвитку», що не повністю відповідає нашим поглядам на сутність, напрями та результат трансформації особистості.

Будь-який теоретичний аналіз не може претендувати на повноту без звернення до розвідок зарубіжних науковців. Резюмуючи зміст низки наукових праць [217, 247, 248, 259, 268, 280], можна стверджувати, що більшість зарубіжних науковців термін «трансформація» ототожнюють із змінами властивостей і рис та переважно пов'язують їх із класичною п'ятифакторною (шестифакторною та ін.) моделлю особистості. Відповідно до цього риси особистості можуть змінюватися протягом усього життя, що обумовлює іманентну особистості індивідуалізацію. Притаманні особистості зміни відбуваються під впливом внутрішньо детермінованих (динамічно-формальних) чинників, чинників середовища (зміни навколишнього середовища) та ситуативних (пов'язаних з подіями) чинників. Для дослідження змін особистості фахівці вводять у предметне поле аналізу поняття посттравматичного зростання, зосереджуючи увагу на вивченні позитивних змін особливостей особистості, визначаючи трансформацію в рисах характеру, ідентичності, світогляді та стосунках людини. Водночас емпіричні дослідження доводять, що на результат посттравматичного досвіду впливає низка змінних, а саме: вік, стать, сприйняття соціальної підтримки, індивідуальні відмінності в рисах характеру та інші індивідуально-

психологічні особливості, які виступають предикторами адаптивних змін у подоланні кризи [268, 280].

Проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що у психологічних дослідженнях більшість науковців не розмежовують його використання з семантично наближеними за суттю поняттями «зміни», «розвиток». Розмежовуючи поняття «розвиток» і «трансформація», можемо стверджувати, що обидва означених процеси є змінами, які можуть викликати прогресивні та регресивні новоутворення в інтелектуальній, особистісній, поведінковій, діяльній сферах. Трансформації не завжди притаманний закономірний, безповоротний рух психологічних процесів у часі та перехід психологічної системи на новий рівень функціонування.

Узагальнення досліджень у вітчизняній психології дає можливість констатувати, що переважна їх кількість висвітлює проблематику трансформацій особистості як наслідків подолання різного виду криз.

Війна в Україні стала реальністю кожного українця, незалежно від віку, статі та сфери професійної реалізації. Життя вже ніколи не буде таким як колись. Ця думка переважає в більшості людей, що перебувають в охоплених війною районах, чи переміщених осіб, з першого дня небезпеки. Люди говорять про це з сумом і мужністю водночас, демонструючи шалену стійкість до нескінченних стресів, в яких зараз перебувають постраждалі. Шок від вторгнення змінюється страхом, горем, зіткненням зі звірствами та втратою в усіх формах – близьких, домівок, речей, заощаджень і планів на майбутнє. Нормального життя вже немає, але зусилля, спрямовані на збереження психологічного здоров'я, допомагають вистояти та подолати цю кризу [200]. Наведене характеризує загальне самосприйняття українців у вирії воєнного стану. У таких умовах поліцейські Національної поліції України щодня виконують професійні обов'язки щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, захисту прав і свобод людини, а також інтересів держави, протидії злочинності та надання допомоги особам, які її потребують. Сучасні наукові психологічні першоджерела безапеляційно визначають актуальну для українців ситуацію як кризову [199]. Відповідно до

цього доцільно звернутися до тлумачення поняття «трансформація» в наукових розвідках, автори яких досліджують таку проблему, як особистісні зміни у кризові періоди життя людини.

Слово «криза» походить від давньогрецького κρίσις – поворот, рішення й інтерпретується в сучасних словниках як стан, за якого наявні засоби вирішення проблеми є неадекватними, внаслідок чого виникають непередбачені ситуації. Це поняття активно використовується в політичних та економічних науках, у медицині та теорії управління. У кібернетиці за допомогою поняття «криза» описується стан системи, розвиток якої дійшов до своєї межі (максимуму або частіше – мінімуму), вичерпавши всі можливості нормального функціонування. Розрізняють кризи зростання й кризи падіння. Останні можуть формувати тенденції, що призводять систему до стану перенапруження, перевантаження, перегріву [50].

На рівні індивідуальної свідомості криза, яку переживає людина, – це перш за все гостра емоційна ситуація, болісне відчуття потреби і необхідності змін у поєднанні з неясністю їх характеру і способів, нарешті відчуття розгубленості, безпорадності, безсилля [205].

Відомо, що в китайській мові поняття «криза» складається з двох понять, одне з яких означає ризик, небезпеку, а інше – можливість. Це точно відображає описану подвійну природу кризи, в якій, безумовно, є ризик деструктивного життя особи, що знижує її можливості розвитку, самореалізації, задоволення жити повноцінно. З іншого боку, будь-яка криза, конфлікт, протиріччя – це можливість позитивних змін, переосмислення свого життя, а можливо, й початок нового шляху. Після подолання кризи важливо знову відшукати в собі сили відчувати радість життя, побачити нові можливості, зайнятися самопроекуванням, визначити стратегію подальшого розвитку [205].

Світ сучасної людини характеризується мінливістю та варіабельністю зовнішніх соціальних умов. Особливого звучання наведене набуває з огляду на актуальну наявність тектонічних перетворень усіх складових життєдіяльності громадян нашої держави. Повномасштабна воєнна агресія спричинила злам

звичних орієнтирів життєвого світу українців. Відбитком складних, кризових детермінант існування особистості прогнозовано стають внутрішні глибинні перетворення. Їх поява зумовлена необхідністю створення підвалин для збереження, навіть крихкої зовнішньої та внутрішньої особистісної рівноваги людини у стрімко руйнованому життєвому просторі. Як зазначає Т. Титаренко, конструктивне життєтворення передбачає діалог зовнішнього і внутрішнього в життєвому світі особистості. У цьому діалозі не місце плутанині реальності, фантазій, мрій, удавань. Тут йдеться про актуальну дійсність, про правду, якою б складною вона не була. Життєтворення передбачає готовність до самотрансформацій в особистій, професійній, сімейній та інших сферах з урахуванням зовнішніх викликів і внутрішніх ресурсів, реальних можливостей діяти й обмежень, які накладає воєнна ситуація [184].

Проблема «відгуку» змістовної сторони особистості на виклики соціальних, політичних, економічних перетворень не нова у предметному просторі психологічного знання. Водночас аналіз доступних нам першоджерел дає підстави стверджувати про наявність різного тлумачення потенційних особистісних трансформацій в умовах життєвих змін.

Проблему особистісних змін в умовах кризи висвітлено у працях низки фахівців, а саме: О. Бикова, Н. Волкова, Е. Еріксона, В. Заїки, Дж. Келлога, К. Ленктона, С. Ленктона, В. Лушина, М. Магомед-Емінова, С. Максименка, Г. Манохи, В. Моргуна, Р. Мейя, Л. Пономаренка, О. Родіонова, В. Сатра, Дж. Упланд-Бергсона, В. Фрома, О. Штепи, К. Юнга та ін.

У зарубіжному психологічному просторі особистісні трансформації науковці тлумачать, зважаючи на авторські підходи та провідні концептуальні погляди.

Р. Мей використовував термін «трансформація», розглядаючи процес консультування, означуючи його прикінцеву стадію. У взаємодії з клієнтом стадія трансформації виступає ознакою з'ясування помилок у розподілі напруження в особистісній моделі клієнта та як результат коригування хибних життєвих установок, переживань у конструктивне русло [291].

К. Юнг, К. Роджерс, Є. Фром, Ф. Перлз залучали поняття трансформації у предметне поле розвитку та змін особистості [156]. К. Юнг оперував терміном «трансформація», характеризуючи розвиток цілісної особистості, а не лише її окремих аспектів. К. Роджерс започаткував термін «особистісне зростання», розробляючи теорію людських потреб у самореалізації. З погляду вченого, кожна людина має потенціал для розвитку, рухаючись у колії особистісного зростання та стаючи більш свідомою у своїх думках, потребах та емоціях.

Трансформацію в наукових пошуках Є. Фрома можна простежити в ході розгляду науковцем процесу індивідуалізації (двоїстий рух розвитку особистості, результатом якого може бути збагачення власного “Я” або втрата ідентичності з іншими людьми, ізоляція і непевність).

Зрілість особистості, за Ф. Перлзом, передбачає наявність внутрішньої роботи індивіда, у процесі якої він має перебороти свою потребу в підтримці з боку оточення і знайти джерела підтримки в самому собі. Трансформація особистості з ознакою зрілості, на думку вченого, характеризується мобілізацією власних ресурсів, здоланням страху і почуття безнадійності, спроможністю ризикувати і приймати відповідальні рішення у складній ситуації.

Трансформаційний потенціал кризового досвіду розглядали А. Адлер, Г. Олпорт, В. Франкл та ін. [156]. На думку А. Адлера, кризовий досвід – це виклик, який потребує від людини змінити свої старі звички та способи дії. Учений вважає, що криза виступає насамперед часом можливостей, коли особистість має потенціал переосмислити своє життя та зробити новий крок у розвитку. Аналізуючи кризові періоди, А. Адлер ототожнював поняття «зростання», «розвиток» і «трансформація». Окрім того, він наголошував на позитивній сутності кризового досвіду особистості.

На думку Г. Олпорта, криза для особистості зумовлена перебігом емоційного та розумового стресу в ситуації гострого дефіциту часу та необхідності усвідомленої перебудови уявлень про зовнішній та внутрішній світ. Це потребує змін, трансформацій особистості, які не завжди можуть бути позитивними.

Головним способом виходу з будь-якої кризової ситуації, відповідно до поглядів В. Франкла, є спроможність особистості знайти сенс життя – це засадничі основи реалізації себе, досягнення зрілості та зростання. Відповідно рух у напрямі вільного вибору, зміни своїх думок та дії, незалежно від зовнішніх обставин у трьох основних джерелах сенсу (робота, любов і розвиток) виступає орієнтиром для зростання особистості. Водночас термін «трансформація» науковець вживав для позначення змін в особистості, її ставлення до життя як результатів переживання психотравмуючих подій.

К. Левін запропонував модель, яка описує етапи трансформації особистісних рис в умовах кризи. Відповідно до цієї моделі перший етап полягає у збереженні попередніх рис особистості. На другому етапі відбувається зміна мотивації та зниження самооцінки. На третьому етапі спостерігається зростання тривоги, невпевненості та психологічного дискомфорту. Нарешті, на останньому етапі відбувається адаптація до нових

умов та зміна особистісних рис [264].

Розгорнуто окремі аспекти трансформації особистості розглянули В. Заїка та В. Моргун у просторі життєвих криз, потенційних та ініціальних тенденцій на основі багатовимірної теорії особистості [63]. Моделі трансформації соціальної ідентичності молоді стали предметом ґрунтовного дослідження І. Губеладзе [46].

У наукових уявленнях про особистісні трансформації особистості як спосіб адаптації до критичних ситуацій життя простежуються три етапи, що відповідають загальному соціальному контексту розвитку:

- класичний, під час якого відбувається з'ясування негативних наслідків життєвих труднощів та можливостей їх конструктивного подолання;
- некласичний, коли криза постає як потенційно-корисний ресурс самовдосконалення та умова досягнення особистісної зрілості;
- постнекласичний, на якому криза є неминучим, повторюваним етапом життєвого шляху та суспільного устрою; вона актуалізує внутрішні механізми автобіографування та смислової інтерпретації набутого досвіду.

Ці етапі не скасовують один одного, а радше нашаровуються, зумовлюючи складну картину існування особистості, внутрішніх та зовнішніх джерел її розвитку в сучасному соціумі [23].

Н. Тавровецька розглядає опірність кризам через конструкт «життєва позиція». Її трансформації зачіпають імпліцитні базисні переконання, що конструюють життєвий досвід, відчуття екзистенційної наповненості (смиловтрата або знаходження нових життєвих сенсів), суб'єкт-об'єктні орієнтації, через які людина реалізує власну внутрішню активність [179]. Емпірично виділено типи життєвих позицій, які представляють стратегії загального життєздійснення: цілеспрямоване залучене життя; розчарованість, забезпечення власної психологічної безпеки; несформульоване очікування (переконання про справедливість і доброзичливість навколишнього світу, поєднане із знеціненням власного «Я»); установка на паразитування, перенесення відповідальності за власне життя на оточення; пасивно-споглядальна установка; креативне самоздійснення; компенсаторна незадоволеність, зосередженість на проблемах; безнадійно-нещасна життєва позиція [178].

У процесі трансформації особистість змінює власні вірування, цінності, переконання, поведінку, ставлення до життя та інших людей. Трансформація може відбуватися під впливом зовнішніх чинників, таких, як навколишнє середовище, культура, соціальні умови або під впливом пережитих особистих подій та досвіду. Трансформація особистості може бути поступовою або раптовою, позитивною або негативною. Наприклад, людина змінює свої переконання та ставлення до життя як результат духовного пошуку або негативних життєвих переживань, таких, як травма, втрата чи хвороба [38, 187]. Це наводить на думку про те, що особистісні зміни у процесі проходження кризових ситуацій можуть мати двоїстий характер і призводити як до патологізації особистості, так і до її піднесення, виходу на нові рівні розвитку [23].

Криза зумовлює перебудову різних підструктур особистості: емоційної сфери (психологічний дискомфорт, зниження здатності до вольових дій, переоцінка значущості деяких подразників і таке інше); пізнавальної сфери

(спрощення сприйняття, зниження когнітивних здібностей), сприйняття себе та свого життя; структури досвіду (руйнація старих звичок і заміна їх новими); мотиваційно-ціннісної спрямованості (інтереси, ідеали, переконання); сенсу життя і ставлення до майбутнього. Усе це порушує смислову відповідність свідомості і буття суб'єкта, призводить до змін у самосвідомості і Я-концепції особистості [29].

В. Заїка у своєму дослідженні виокремив критерії трансформації особистості під час подолання життєвої кризи [60]. До них науковець відносить такі: когнітивні (розширення когнітивної карти, розуміння свого внутрішнього стану, вироблення ефективних схем існування, когнітивна гнучкість, переосмислення ієрархії життєвих цінностей, формування адекватної самооцінки, відповідальність за власний життєвий шлях, підвищення рефлексивності, усвідомлення особистих змін та власної цінності); емотивні (включення досвіду переживання кризи у власний психічний світ, стресостійкість, вміння регулювання почуттів, емоційна розрядка, навички самовладання, саморегуляції, розвиток емпатії, вміння вербалізувати свій емоційний стан, розвиток вольових якостей); конативні (розвиток нових екологічних моделей поведінки, формування ініціального типу особистості, креативність, активізація творчих можливостей, розширення форм і засобів існування, продуктивна самореалізація, формування індивідуального стилю життя, підвищення якості життєдіяльності); соціально-психологічні (безоціночне прийняття інших, розширення кола спілкування, формування суспільного інтересу, поглиблення міжособистісних відносин, здатність до саморозкриття, орієнтація на людей, формування установки «бути», а не «мати»).

Кінцевим наслідком кризи в разі успішного її подолання та отримання позитивного об'єктивного результату, поєднаного з особистісним зростанням і суб'єктивним переживанням власного успіху й особистісної цінності і цілісності, є зміцнення почуття впевненості в собі, власної вартості, а також позитивна трансформація самої особистості. Поряд з цим відбувається збагачення психологічних ресурсів людини, внесення в її «репертуар» нових адаптаційних

стратегій поведінки. Усе це вказує на конструктивний поворотний пункт в життєіснуванні людини, в її особистісному розвитку, відносно її позитивних творчих проявів [128].

Позитивна трансформація особистості сприяє підвищенню самооцінки, здатності до співчуття, зростанню внутрішньої мотивації, поліпшенню здоров'я та зв'язків з іншими людьми. Позитивні зміни як результат боротьби із життєвою кризою або гострим стресом називають посттравматичним (стрес-індукованим особистісним зростанням). На думку С. Максименка, це зростання може проявлятися «в набутті більшої життєвої сили, оскільки людина може розкрити в собі невідомі до цього їй самій психічні та фізичні можливості, що дозволяють сформулювати нові життєві стратегії та розширити діапазон поведінки; у психологічній готовності до подолання екзистенційних перешкод, оскільки завдяки досвіду ефективного опанування кризи людина стає не просто краще підготовленою до подальших важких ситуацій, а й менше до них схильною; в екзистенційній переоцінці, оскільки в результаті боротьби за повернення внутрішньої гармонії людина може отримати досвід духовного перетворення, що передбачає, зокрема, більш виражене переживання наявності смислу і мети в житті й більшу задоволеність життям у цілому» [104].

Основну ознаку успішного подолання кризи особистістю Т. Яблонська бачить у виході за межі дотравматичного рівня функціонування людини, що дає їй можливість стати більш стійкою до потенційної травматизації в майбутньому за рахунок когнітивної перебудови, яка відбувається у процесі боротьби з наслідками психотравми і в силу набутого досвіду [210].

Слід зауважити, що негативна трансформація може призвести до зниження самооцінки, підвищення агресивності, погіршення стану здоров'я або ізоляції від соціальних зв'язків. Згідно з дослідженнями Т. М. Титаренка внаслідок тривалого стресу (війни) або життєвої кризи втрачається відчуття власної цілісності, оскільки послаблюється зв'язок між я-минулим, я-нинішнім і я-майбутнім. Деформується ставлення до себе, знижується звичний рівень самоприйняття, частими стають аутоагресивні стани із самозвинуваченням та самоприпиненням.

Змінюється мотивація людини, спрощуються потреби, звужуються інтереси. Трансформується ставлення до майбутнього як чогось непевного, небезпечного. Знижується самоефективність людини, здатність до самореалізації. Також знижується толерантність, здатність до прийняття інших, до співчуття, рівень емоційного інтелекту, зростає егоцентризм. Це призводить до погіршення якості спілкування, агресивності та конфліктності [182].

Криза призводить не лише до страждань, вона відкриває несподівані можливості, скористатися якими є мистецтвом, як зазначає С. Д. Максименко [104].

Раніше ми аргументували необхідність залучення у предметне поле дослідження поняття системності. Висхідним напрямом його втілення є виокремлення певного системоутворювального чинника, який визначає характер особистісних трансформацій поліцейського у кризові періоди. Вищезгадані в попередньому викладі погляди Ю. Бойко-Бузиль корелюються з дослідженнями E. Asselmann, T. Klimstra, J. Denissen, які виокремлюють чинник особистісної стійкості (резильєнтності) як базисний конструкт позитивних особистісних трансформацій, що забезпечує підтримання рівня психічного здоров'я, попри негативні впливи навколишнього середовища, а також успішне відновлення після них [217]. Як стверджує О. Романенко, інші автори акцентують увагу на ролі таких рис особистості, як просоціальність та емпатія. Для проведення дослідження було задіяно події різного характеру: несприятливі, неоднозначні й позитивні. Застосовували багаторівневі моделі кривих зростання, щоб дослідити зміни в просоціальності й емпатії, як функції характеристик цих подій. Результати дослідження дали підстави авторам визначити ці чинники як предиктори трансформацій особистості та їх наслідків для посттравматичного зростання й розвитку особистості в ширшому аспекті. Важливим чинником, що зумовлює характер особистісних трансформацій, є сприйняття негативних подій залежно від відкритості до досвіду, що зберігається після несприятливих ситуацій. Результати дослідження показали, що чимало людей ретроспективно повідомляє про те, що вони відчують себе більш відкритими після пережитих надто стресових подій.

Своєю чергою відкритість до досвіду залежить від інших змінних, зокрема, освіти. Доведено, що відкритість до досвіду – це здебільшого стабільна характеристика особи – стійкості після пережитих нею серйозних стресових чинників [163].

Викладені в наукових першоджерелах погляди дають змогу стверджувати, що базовим для особистості виступає готовність ефективно та продуктивно реагувати на кризові ситуації. Вдале переживання критичних ситуацій забезпечує задоволення потреб та сприяє накопиченню індивідуального досвіду вирішення проблемних ситуацій; невдалий процес – призводить до появи неврозу, особистісного регресу та об'єктивної дезінтеграції поведінки. Тільки на основі принципів цінності і творчості можливо перетворення потенційно руйнівних подій життя людини в точки її духовного зростання й удосконалення. Самоефективність як особистісний ресурс у кризових ситуаціях є бар'єром, що дає змогу особистості протистояти стресовим подіям. Самоефективність впливає на те, як людина реагує на життєві кризи та як вона їх долає. Особливо важливо мати високий рівень самоефективності в період кризи, коли людина може відчувати сильний стрес та переживати емоційні й психологічні труднощі [128].

Успішна трансформація особистості, на думку С. Б. Кузікової, відбувається завдяки здатності до суб'єктивно імовірнісного прогнозування подій, яке забезпечує випереджальне передналаштування функціональних систем та сприяє формуванню готовності людини долати життєві труднощі, очікувані негативні події максимально ефективно [97].

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що за змістом трансформація приводить до певних змін, а за наслідками її природа полягає в тому, що вона позначається на стані різних конструктів особистості. Протікання трансформаційного процесу, його вплив на функціонування та розвиток особистості зумовлюють не тільки зміни конструктів структури особистості, а й зміни характеру їх взаємодії та взаємовпливу. Внаслідок трансформації можуть відбуватися не тільки суто зміни, а й генезис системи особистості, виникнення нових особистісних явищ та соціальних відносин людини. Трансформаційний

процес особистості необхідно розглядати як суб'єктивний процес, що об'єктивно проявляється в активності, поведінці, діяльності. Він відбувається під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, розгортається в конкретних суспільно-історичних умовах та означається потенційно позитивними та негативними особистісними зрушеннями.

Таким чином, проведений аналіз визначення та розуміння природи протікання особистісних трансформацій у контексті проживання людиною кризового періоду дає нам змогу сформулювати основні критерії для опису особистісних трансформацій поліцейського в умовах воєнного стану. У своїх припущеннях ми спиралися на аналогічні спроби аналізу трансформаційних процесів в економічному просторі [75]. Для опису трансформаційного процесу в економічних системах різного масштабу використовуються шість головних критеріїв:

- форма або контур, який приймає трансформаційний процес;
- результат, консеквент впливу трансформаційного процесу;
- каузальний характер трансформаційного процесу;
- рушійні сили;
- рівень діяльності трансформаційного процесу;
- часовий аспект трансформаційного процесу [75].

Відповідно до наведеного особистісні трансформації поліцейського в період воєнного стану може бути охарактеризовано таким чином:

- форма або контур, який приймає трансформаційний процес — характеристика актуального типу/профілю особистості поліцейського Національної поліції України в період повномасштабного вторгнення. Таке є можливим у рамках емпіричної частини нашого дослідження, шляхом застосування батареї психодіагностичних методик, валідного та надійного інструментарію;

- результат, консеквент впливу трансформаційного процесу — виокремлення особливостей типу/профілю особистості поліцейського Національної поліції України в період воєнного стану шляхом порівняльного

аналізу з результатами доступних нам емпіричних досліджень особистості поліцейських до введення воєнного стану;

- каузальний характер трансформаційного процесу – розгляд та інтерпретація взаємообумовленості виявлених у ході порівняльного аналізу змін у конструктах структури особистості поліцейських як відповідь на актуальні умови життєвого та професійного простору;

- рушійні сили – визначення причин виникнення особистісних трансформацій поліцейських за допомогою теоретичного аналізу можливих детермінант особистісних зрушень, зокрема в періоди життєвих криз. Це завдання викладено в наступному підрозділі нашого дослідження:

- рівень діяльності трансформаційного процесу – прогнозування глибини впливу та дії рушійних сил особистісних трансформацій на успішність реалізації професійної діяльності поліцейськими Національної поліції України в умовах воєнного стану;

- часовий аспект трансформаційного процесу – моделювання часового аспекту розгортання посттравматичного впливу актуальної життєвої кризи на особистість поліцейських, апроксимація особистісних трансформацій поліцейських в умовах воєнного стану на подальший процес життєдіяльності та професійної самореалізації.

Аналіз останніх двох критеріїв є завданням третього розділу нашого теоретико-емпіричного дослідження.

1.3. Детермінанти змін особистості поліцейських в умовах воєнного стану

Нинішній стан соціальних, економічних, політичних зрушень у суспільстві, безперечно, впливає на особистісні особливості українців. Поряд із беззаперечним зростанням національної самосвідомості та патріотичного піднесення громадян нашої країни потенційно виявляються прояви об'єктивно детермінованих новоутворень негативного змісту як наслідків руйнівного впливу воєнного стану.

Втрата домівки, загибель, поранення близької чи знайомої людини, безальтернативна зміна місця проживання, екзистенціальна загроза власному життю та існуванню дітей – усе це відбувається з громадянами нашої держави, зокрема поліцейськими. Наведене виступає можливим підґрунтям потенційних трансформацій особистості поліцейського.

У комплексному та інтегративному дослідженні суб'єкта правоохоронної діяльності О. Кудерміна аргументувала, що об'єктивні умови проєктують на фахівця макрозміни в суспільстві, а також визначають тенденції оцінювання населенням окремого працівника та системи правоохоронних органів в цілому. У довоєнних реаліях соціальна сутність правоохоронної діяльності мала такі ознаки: підвищена, не притаманна суспільству увага до змісту та результатів діяльності правоохоронних органів; асиметричність обов'язків у відносинах між працівниками і державою, суспільством загалом; недостатність ресурсів, які мають забезпечувати ефективність професійної діяльності; незадоволеність суспільства рівнем протидії злочинності, результатами та методами роботи правоохоронних органів; брак науково обґрунтованої стратегії їх реформування [96].

Можна впевнено стверджувати, що наведені ознаки притаманні правоохоронній діяльності й сьогодні, проте всі вони стали другорядними порівняно з чинником актуального для нашої держави супротиву воєнній агресії росії. Ми погоджуємося з дослідницею в тому, що загальний стан українського суспільства та особливості реалізації професійної діяльності поліцейського в конкретний культурно-історичний час відбиваються на особистості суб'єкта правоохоронної діяльності.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою,

обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [66].

Теоретичні засади проблемних питань діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану висвітлено в наукових розвідках провідних фахівців, а саме: Д. Афоніна, О. Безпалова, В. Белєвцевої, А. Боксгорн, Є. Гіденка, С. Засунька, В. Івахи, І. Кириленка, М. Ковалів, С. Кузнічена, М. Кучерявенка, В. Молотай, Г. Муляра, В. Олефіра, Н. Пенькова, А. Турбала, Г. Шпиталенка, Х. Ярмакі та ін.

В умовах воєнного стану змін у повноваженнях, компетенції, правах та обов'язках, порядках та процедурах зазнають майже всі державні інституції. Національна поліція не є винятком: до нормативно-правових актів, які регулюють її діяльність, внесено значну кількість змін, які регулюють функціонування цього органу в період воєнного стану. За час дії воєнного стану було прийнято закони України, які стосувалися зокрема й Національної поліції, а саме: Закон України «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію” та “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України” з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану»; Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про правовий статус осіб, зниклих безвісти” та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із набуттям статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»; Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо присвоєння спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану» [124].

Ми не ставимо перед собою завдання вичерпного аналізу змін у нормативно-правовому регулюванні діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану – це виходить за рамки предметного поля нашого дослідження. Водночас, спираючись на низку наукових першоджерел [6, 11, 42, 123], вважаємо за необхідне акцентувати увагу на певних змінах, що безпосередньо виступають об'єктивними передумовами виникнення трансформацій особистості поліцейського в актуальних умовах.

Основні напрями діяльності поліції в умовах воєнного стану такі: забезпечення громадської безпеки і порядку (посилений контроль за ситуацією, патрулювання, служба на блокпостах, особливо в умовах комендантської години та активних бойових дій); протидія злочинності (боротьба з кримінальними, адміністративними та іншими правопорушеннями, зокрема, запобігання їх вчиненню, проведення слідчих та розшукових заходів); взаємодія з військовими (сприяння діяльності військової адміністрації, участь у заходах з протидії диверсійно-розвідувальним силам, охорона військових об'єктів); забезпечення правового режиму воєнного стану (охорона громадського порядку та безпеки, сприяння роботі судових органів і прокуратури, взаємодія з територіальною обороною); допомога громадянам (надання допомоги особам, які потребують її внаслідок надзвичайних ситуацій, зокрема, під час рятувальних операцій та ліквідації наслідків надзвичайних подій); конвоювання та утримання затриманих (поліція має право конвоювати осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, та утримувати їх в ізоляторах тимчасового тримання, якщо це передбачено законом).

Особливості діяльності: в умовах воєнного стану громадський контроль над діяльністю поліції тимчасово обмежено, що передбачено законодавством; діяльність поліції великою мірою спрямована на підтримку стабільності та безпеки на звільнених територіях; поліцейські виконують завдання як захисного, так і правоохоронного спрямування, що потребує адаптації до нових умов; ведеться активна робота з виявлення та усунення причин та умов, що призводять до вчинення правопорушень; важливою є взаємодія з іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони, а також з територіальними громадами. Так, під час воєнного стану поліцейські беруть участь у забезпеченні громадської безпеки і порядку в особливих умовах несення служби – це діяльність у період комендантського часу, коли відбуваються активні бойові дії (в рамках процесу деокупації територій); пошук диверсійних груп тощо [209].

Представники Національної поліції України постійно фіксують факти воєнних злочинів росіян, зокрема щодо обстрілів невійськових об'єктів,

наприклад, житла громадян України: росіяни, відступаючи, замінують житлові будинки, різноманітні предмети тощо. Багато українців внаслідок бойових дій опинилися в ситуаціях, коли вони потребують від України як держави допомоги задля збереження життя і здоров'я свого і своїх рідних, й одними з перших таку допомогу від держави надають саме поліцейські. Серед особливостей діяльності поліції в умовах воєнного стану можна виділити попередження мародерства та охорону таким чином покинутого власниками майна [42].

В умовах воєнного стану, відповідно до нормативно-правових засад діяльності, поліція отримала можливість здійснювати перевірку документів та фіксувати дані, що містяться в них, якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених. Правоохоронці мають право зупиняти транспортні засоби, якщо наявна інформація свідчить про те, що водій чи пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених. За потреби відбиття нападу, що загрожує життю чи здоров'ю поліцейського чи іншої особи, та усунення небезпеки у стані крайньої необхідності або в разі затримання особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір, поліцейський має право застосовувати будь-які підручні засоби, а не тільки спеціальні засоби. Це значно розширило повноваження поліцейських під час взаємодії з громадянами. Слід зауважити, що під час дії воєнного стану громадський контроль над діяльністю поліції скасовується. Тобто під час воєнного стану поліція не надає річного звіту про свою діяльність; не можна приймати резолюції про недовіру керівникам поліції, проводити зустрічі з органами місцевого самоврядування та населенням; залучати громадськість до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських. Наведене, на жаль, не завжди населення сприймає з розумінням. Можна констатувати, що ця ситуація стає живильним ґрунтом для цілеспрямованих маніпуляцій, витоки яких є як всередині нашої країни, так і за її межами [124].

Окрім того, через недостатній рівень правової культури та правосвідомості певних представників нашого суспільства існує можливість активного поширення

міфів про ледарів та нероб поліцейських. Спекуляції на процесі мобілізації призводять до формування у населення зневажливого ставлення до працівників Національної поліції України. Сьогодні понад 40 тис. поліцейських виконують свої професійні обов'язки безпосередньо на лінії бойового зіткнення та близько 5 тис. виконують бойові завдання в лавах об'єднаної штурмової бригади «Лють».

Як стверджують самі поліцейські, коли в Україні розпочалася повномасштабна війна, поліціанти виконували свою роботу на всіх напрямках: хто палив танки, хто воював, хто допомагав цивільним, хто годував їх, хто евакуював людей... Тому ми показали справжнє своє обличчя [76].

Охороняючи громадський порядок в умовах воєнного стану, Національна поліція України застосовує такі методи соціального урегулювання, як переконання і примус, зокрема, адміністративне прискікання. Роз'яснювальна робота як основний метод правоохоронної діяльності, переконання громадян у необхідності свідомого і добровільного виконання правових вимог, прискікання антигромадської поведінки, профілактична робота з окремими особами є необхідною умовою сприяння ефективному проведенню мобілізації. Роз'яснювальна робота може поєднуватися з примусом, коли необхідно взяти під охорону окремі важливі об'єкти, перекрити шляхи сполучення, забезпечити блокування місцевості перебування, документування протиправної діяльності, встановлення особи. Якщо переконання – це система прийомів та засобів впливу з метою втілення у свідомості та реалізації в житті правової та моральної ідеології, принципів, правових і моральних норм нашого суспільства, то примус – це такий метод впливу, за якого примусово нав'язується воля держави; це зовнішній вплив на поведінку в рамках закону і моральних вимог, що ґрунтується на організованій силі і відзначається безперечністю та категоричністю. Заходи адміністративного припинення – найпоширеніша група адміністративного примусу. Вони можуть застосовуватися для переривання як кримінально-правових діянь, так і адміністративних правопорушень [80].

Не всі методи пересічні громадяни сприймають схвально. Конфліктна сутність правоохоронної діяльності характеризується опором представників

деяких прошарків населення правомірним вимогам поліцейських. В умовах воєнного стану поліцейським, на жаль, не завжди вдається досягти вирішення завдань професійної діяльності виключно роз'яснювальною роботою та переконанням. Примус же здебільшого викликає обурення та протистояння.

Працівники правоохоронних органів вимушені пристосовуватися до таких соціально-економічних і політичних умов, як зростання соціального напруження в суспільстві, висока ймовірність проявів екстремізму і навіть тероризму, ускладнення криміногенної обстановки у країні [17].

Суттєві зміни в діяльності поліцейського в умовах воєнного стану відзначили А. Молокова та І. Бухтіярова, аналізуючи діяльність патрульної поліції [118]. Вони виокремили такі особливості:

- розширення завдань та функцій. У період воєнного стану патрульна поліція залучається до виконання завдань, які не є типовими для мирного часу. Зокрема, вона співпрацює з військовими адміністраціями, здійснює охорону критичної інфраструктури, забезпечує евакуацію цивільного населення, допомагає в організації обмежень руху в зоні бойових дій або на стратегічно важливих об'єктах;

- забезпечення безпеки під час повітряних тривог та обстрілів. Патрульні зобов'язані підтримувати громадський порядок навіть під час загрози ракетних ударів чи артилерійських обстрілів. Це включає як евакуацію громадян у безпечні зони, так і патрулювання для забезпечення дотримання комендантської години та обмеження пересування в небезпечних районах;

- збільшення навантаження на особовий склад. У зв'язку з високим рівнем загрози поліцейські часто працюють в умовах перевантаження, що супроводжується моральним і фізичним виснаженням. Підвищення робочого навантаження та нестабільність умов можуть призвести до стресового стану і втоми;

- зміна системи реагування. В умовах воєнного стану час реагування на виклики змінюється через блокпости, обмеження на пересування, розширену зону

патрулювання та перевірку документів. Усе це потребує від патрульних поліцейських адаптивності та гнучкості в організації роботи;

- виконання спеціальних завдань у зоні бойових дій. У деяких випадках патрульна поліція працює в зонах, наближених до лінії фронту. Це потребує додаткових заходів безпеки, включаючи забезпечення патрулів засобами індивідуального захисту, тактичними приладами та підготовку для роботи в умовах бойових дій;

- додаткова робота із цивільним населенням. Поліцейські виконують не лише правоохоронні функції, а й функції соціальної допомоги – організують евакуацію, забезпечують порядок під час роздачі гуманітарної допомоги, підтримують громадян психологічно.

Науковці наголошують на тому, що існує низка проблем, які ускладнюють професійну діяльність патрульної поліції: недостатнє матеріально-технічне забезпечення; порушення в системі зв'язку та координації; високий рівень стресу та моральне виснаження особового складу; потреба в набутті нових навичок. Для вирішення означених проблем вони пропонують реалізувати певні заходи, серед яких виокремлюють необхідність організації регулярної психологічної підтримки для патрульних та проведення тренінгів із подолання стресу [118].

Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що працівники Національної поліції роблять все можливе і навіть більше, що не входить в їхні обов'язки під час дії воєнного стану. Поліцейські показали, що вони можуть забезпечити внутрішній порядок, починаючи від взаємодії з військовим командуванням і закінчуючи зачисткою міст після звільнення від російських окупантів, при цьому вступають на добровільній основі до створеного полку патрульної поліції. Можна впевнено говорити про те, що поліцейські, виконуючи свої безпосередні професійні обов'язки, дійсно показують, наскільки вони кваліфіковані працівники, докладаючи зусиль більше ніж від них міг очікувати народ України [189].

У передмові до книги «На Західному фронті без змін» Еріх Марія Ремарк написав: *«Ця книга – не викриття і не сповідь. Це лише спроба розповісти про*

покоління, яке занастала війна, про тих, хто став її жертвою, навіть якщо врятувався від снарядів». Проблема психологічної травми була найважливішою, яку автор порушив у романі, адже досвід пережитих воєнних дій впливає на особистість на багатьох рівнях, охоплюючи самосвідомість, думки, стосунки з рідними та друзями.

На відміну від традиційних воєн у сучасних збройних конфліктах відзначається постійне нехтування міжнародним гуманітарним правом та положеннями Женевської конвенції, що створює ситуації загальної недовіри та розуміння ненадійності сучасних міжнародних гарантій безпеки. Гібридні військові стратегії, дистанційна війна та використання безпілотних літальних апаратів, проксі-винищувачів, масивна пропаганда та дезінформація, спрямована на створення панічного настрою, розгубленості, страху та недовіри, – це обличчя сучасної війни [273], що загрожує населенню України, калічить та забирає життя українських громадян.

Війна – це екстремальна, гостра ситуація високої інтенсивності, тобто така, що виходить за рамки звичайного, «нормального людського досвіду». Для окремих груп українців ця ситуація є гіперекстремальною: внутрішні навантаження, які вона викликає, часто перевищують людські можливості, руйнують звичну поведінку і дії, можуть спричинити небезпечні наслідки [196]. Як стверджує низка зарубіжних науковців [228, 322], гіперекстремальними можна вважати несподівану втрату близької людини, полон, тортури, насильство (особливо якщо є загроза життю чи цілісності), присутність в момент загибелі чи травмування тощо. Проте травмівними для психіки важкі ситуації (тобто екстремальні й надзвичайні) можуть і не стати. Це залежить від особистісної готовності, рівня професійної підготовки та психічного здоров'я людини (творча адаптація), зрештою, від того, як людина сприймає подію [198]. Чинник сприймання й переживання людиною психотравмівної ситуації як один з основних виокремлює й Є. Варбан [29].

Психотравмівні події (або такі, що можуть стати психотравмівними для певних категорій осіб) як гострі ситуації високої інтенсивності характеризуються такими ознаками:

- наявністю невідкладної енергозатратної потреби (у ситуації війни домінують, насамперед, потреба в безпеці (власній, близьких людей, родини, друзів, побратимів та країни) і потреба адаптуватися до нових умов життєдіяльності);

- сильною фрустрацією у разі неможливості задовольнити потреби;

- негативними емоціями високої інтенсивності;

- мобілізацією для нових спроб реалізації потреб [196].

Як стверджують О. Чабан та О. Хаустова, для населення України в сучасних умовах повномасштабної російської воєнної агресії відбувається паралельне формування як індивідуальної, так і колективної травматизації. До особливостей сучасної колективної травматизації населення України, як вважають вчені, варто віднести такі:

- значну соціальну фрустрацію, тому що міжлюдська взаємодія набагато більше важить, ніж природні та техногенні чинники;

- необмеженість у просторі (охоплює все населення незалежно від безпосередньої причетності до травматичних подій через механізм віртуалізації);

- неможливість швидкого реагування, його розтягнутість у часі (сучасні події накладаються на восьмирічний період війни та додатково підсилюються через міжпоколінну травматичну пам'ять);

- глибоке та колективне відчуття несправедливості того, що відбулося, з усвідомленням невинуватості жертв та неможливістю протистояти, коли об'єктами травматизації стали соціальні групи, а не тільки окремі люди, причому травмованою себе відчуває вся група, навіть ті, хто встиг евакуюватися, кого особисто не торкнулася трагедія (Буча, Гостомель, Ірпінь, Мощун, Маріуполь та ін.);

тривалий характер травматизації (війна триває, отже, не настає період опрацювання травми, а в неопрацьованих травмах є багато прихованих психосоматичних наслідків) [198].

Працівники Національної поліції України з перших хвилин повномасштабного вторгнення військ російської федерації стали на захист нашої держави та її громадян. Це відбувалося на основі загальної спрямованості особистості поліцейських і сталої сформованої професійної мотивації. В екстремальних та кризових умовах початку воєнних дій проявилися найкращі особистісні особливості представників сектору безпеки та оборони України. Воєнні дії мають об'єктивний негативний вплив на життєдіяльність та професійний простір будь-якої людини, зокрема правоохоронця, відбиваючись у змінах її особистісних якостей та властивостей, звичних форм і способів поведінки, іманентних модусах соціальної взаємодії і стосунків. Трансформації особистості сучасного поліцейського безпосередньо та опосередковано впливають на здійснення ним функціональних обов'язків, пов'язаних із забезпеченням дотримання прав та свобод громадян у нашій державі.

Проблема аналізу впливу воєнних дій на особистість людини не є новою у просторі психологічної науки. На жаль, людство постійно надає науковцям актуальний емпіричний матеріал для дослідження, час від часу розв'язуючи воєнні дії в різних куточках світу. Різні аспекти цієї проблеми розглянуто в роботах низки українських та зарубіжних дослідників: І. Бринзи, Є. Варбан, М. Галич, Г. Горностая, О. Тимченка, Т. Титаренко, G. Casas, G. Christodoulou, M. Coldiron, M. Hossain, N. Ghosh, J. López-Ibor, M. Maj, N. Sartorius, A. Okasha, D. Silove, A. Mohit, R. Murthy, J. Soc, A. Zuberi, A. Waqas, S. Naveed, A. Rahman, K. Saeed, D. Fuhr, A. Llosa, T. Roederer, M. Moro, H. Thomas, R. Lakshminarayana та ін. Протягом останніх років було оприлюднено низку фундаментальних науково-прикладних розвідок на офіційному рівні, в яких розкрито вплив війни на психічне здоров'я громадян. До їх числа належать такі роботи: WPA «Катастрофи і психічне здоров'я», доповідь Світового банку «Психічне здоров'я і конфлікти – концептуальні засади та підходи», дослідження

Організації Об'єднаних Націй «Травма, втручання у війну і мир: запобігання, практика і політика», документ Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) «The State of the World's Children», праця «Травма та роль психічного здоров'я в постконфліктний період: відновлення» [320].

У рамках згаданих наукових першоджерел аналізуються психотравмівні наслідки світових війн, дослідження різних аспектів важких життєвих ситуацій, вихід із життєвих криз та травматичних життєвих ситуацій. Узагальнення результатів доступних нам досліджень дає змогу констатувати безумовне зростання захворюваності та поширення психічних розладів серед населення в період воєнного часу та після закінчення гострого конфлікту. Серед найтяжчих наслідків війни більшість науковців визначає вплив на стан психічного здоров'я цивільного населення та на його загальну чисельність. Вплив воєнних дій на жінок виявляється більш руйнівним, аніж на представників чоловічої статі. Жінки страждають більше ніж чоловіки та мають потенційну загрозу більших негативних трансформацій особистості. Іншими вразливими групами є діти, люди похилого віку та інваліди [312].

Війна чинить катастрофічний вплив на здоров'я і благополуччя нації. Дослідження показали, що конфліктні ситуації спричиняють більшу смертність та інвалідність, ніж будь-яке серйозне захворювання. Війна руйнує громади і сім'ї та часто підриває розвиток соціальної та економічної структури нації. Ефекти війни включають в себе довгострокову фізичну і психологічну шкоду дітям і дорослим, а також скорочення матеріального і людського капіталу. Смерть унаслідок війни – це просто «верхівка айсберга». Інші наслідки, крім смерті, недостатньо досліджено та проаналізовано. До них належать ендемічні проблеми, економічний/соціальний занепад і психосоціальні захворювання, латентний вплив воєнних дій на самовідношення та самоприйняття особистості, феномен «людини, що залишилася серед живих», і це лише деякі з них. Виокремлення та більш глибоке розуміння наслідків військової агресії і безлічі психологічних проблем, що виникають через неї, є передумовою вироблення послідовних й ефективних стратегій щодо їх розв'язання. За оцінками ВООЗ, у ситуаціях збройних

конфліктів 10 % людей, які пережили травмівні події, матимуть серйозні наслідки, а ще у 10 % розвиватиметься поведінка, що перешкоджатиме їхній здатності ефективно функціонувати, зокрема у професійному просторі. Найпоширенішими станами є депресія, тривога та психосоматичні проблеми (безсоння чи болі різної етіології). Показники наведених негативних проблем корелюють зі ступенем одержаної психологічної травми, а також наявністю ефективної професійної фізичної та емоційної підтримки [312].

Працівники Національної поліції України виконують професійні обов'язки в особливих, психологічно напружених умовах [1, 13]. Воєнний час виступає об'єктивною детермінантою їх ускладнення. Окрім звичних ознак: чіткої правової регламентації діяльності, конфліктного характеру професійного спілкування, владних повноважень правоохоронців, екстремальності діяльності, на реалізації професійних обов'язків поліціантів позначається вся палітра проблем актуального воєнного стану, які відчують інші громадяни нашої держави.

Цю думку повністю поділяє І. Андреева. Вона зазначає, що в сучасних реаліях поліцейські виконують службові обов'язки в екстремальних умовах, які супроводжуються підвищеним рівнем стресу. В умовах воєнних дій цей чинник набуває особливої актуальності, адже правоохоронці стикаються не лише зі стандартними викликами професії, а й з небезпекою для життя, збройними конфліктами, гуманітарними кризами та високим рівнем відповідальності за безпеку громадян. Така професійна діяльність спричиняє величезне емоційне навантаження, що може мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки для психічного здоров'я працівників поліції [5].

Як стверджує В. Богуславська [17], російська воєнна агресія деструктивно впливає на психоемоційний стан правоохоронців, що може знижувати результативність їх професійної діяльності. Правоохоронна діяльність навіть у мирний час завжди пов'язана з ризиком для життя та здоров'я, її характеризують високий ступінь стресогенності, значний потенціал психологічної травматизації, а в умовах воєнного часу ці її феноменологічні характеристики загострюються і посилюються.

До загальних психологічних особливостей професійної діяльності в силових структурах в умовах воєнного часу відносять такі:

- вагому суспільно-політичну значущість службово-бойових завдань, які виконують працівники силових структур;

- постійну необхідність володіння суспільно-політичною, службово-бойовою, оперативною обстановкою в регіоні зіткнення та у країні загалом, постійну аналітичну роботу;

- високий рівень колективної та особистої відповідальності за успішне виконання службово-бойових завдань;

- раптовість, новизну, незвичайність службово-бойової обстановки;

- великі психологічні складнощі та ризик на шляху реалізації службово-бойових завдань;

- високу ціну помилок та їх наслідків під час виконання службово-бойових завдань;

- психологічну готовність особового складу до негайного застосування спеціальних засобів, зброї за призначенням у разі ускладнення обстановки;

- ризик, реальну загрозу психологічній безпеці, життю і здоров'ю працівників та їх родинам з боку злочинців, злочинних груп і сил, що протидіють;

- перешкоди та природні особливості (шум, спека чи холод, темрява тощо), дефіцит часу, висока інтенсивність навантажень, інтенсивна дія чинників, які травмують психіку;

- тривале очікування можливих раптових ускладнень службово-бойової обстановки, що потребує постійної пильності та психологічної готовності;

- одноманітність і монотонність психологічних подразників протягом тривалого часу виконання службово-бойових завдань;

- напруженість відносин із противником, активна протидія під час бойових зіткнень;

- необхідність попередження, розкриття злочинів, учинених противником;

– порушення фізіологічного ритму функціонування психіки військовослужбовців, що зумовлено специфікою виконання службово-бойових завдань [139].

Існує інший підхід до аналізу особливості екстремальних чинників професійної діяльності працівників сектору безпеки та оборони в період воєнного стану. Відповідно до нього виокремлюють об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на особистість правоохоронця. Таким чином, з-поміж суб'єктивних (екстремально-психологічних) чинників можна диференціювати такі:

- екстремальні морально-психологічні чинники (розуміння свого громадянського обов'язку щодо відновлення порядку; велика значущість подій, що відбуваються, розуміння особистої причетності до них; усвідомлення відповідальності за свої рішення і дії, необхідність досягнення професійного результату; загальна дезорганізація життя на території, в населеному пункті, незвична поведінка громадян (паніка, істеричні реакції, агресивність тощо); вплив людських втрат, як товаришів по зброї, так і цивільного населення (загибель людей, горе, страждання, матеріальні збитки, заклики на допомогу та ін.); колективізм, солідарність, що виражаються в розумінні необхідності діяти спільно та узгоджено, надавати взаємну підтримку і допомогу; активізація кримінального елемента (мародерство, крадіжки, пограбування, розбійні напади та ін.).

- екстремальні професійно-психологічні чинники спричиняють загальний вплив на психіку, що гальмує напрацьовані раніше вміння і навички, які успішно застосовувалися в навчальних умовах (незвичайність – екстремальні ситуації підвищеної складності вирізняються унікальністю, що потребує не шаблонних дій, а винахідливих вчинків на межі своїх можливостей; раптовість – зміна ситуації відбувається різко й неочікувано, що потребує постійної готовності до ускладнень, пильності, вміння не розгубитися; дефіцит часу – необхідність діяти негайно й адекватно, не відстаючи від темпу зміни обстановки і розвитку подій; високі навантаження – потребують комплексного залучення всіх своїх можливостей (не лише фізичних, а й когнітивних, емоційних, вольових), причому нерідко це відбувається в умовах депривації (порушення режиму харчування,

браку умов для відпочинку і сну, дотримання особистої гігієни тощо); тривалі навантаження – перебування в «польових умовах» завжди супроводжується відчуттям постійного поспіху, що заважає вирішенню складних завдань; необхідністю спілкування з «важкими» людьми, порушенням запланованих термінів, браком функціональних перерв; невизначеність – практично завжди має місце інформаційна невизначеність, неясність інформації (суттєвої і несуттєвої, достовірної і застарілої, визначеної і суперечливої) [77].

Л. Казміренко, В. Казміренко стверджують, що перебування в екстремальних умовах спричиняє значні, а інколи й граничні навантаження на психіку і поведінку працівників сектору безпеки та оборони. Вони напружено сприймають та оцінюють ситуацію, роблять для себе висновки та приймають рішення, визначають особливості поведінки та прогнозують особливості поведінки іншої сторони/сторін, мобілізують власні ресурси та долають внутрішні труднощі і сумніви, підкоряють свою поведінку службовому обов'язку й вирішенню професійних завдань. Зміни у психіці неминуче призводять до змін професійної поведінки, причому ця залежність не однозначна. У разі, коли екстремально-психологічні чинники впливають на психіку морально і психологічно недостатньо підготовленого працівника – їх відбиток негативний та демобілізуючий. Психічна діяльність такого працівника характеризується переходом інтенсивності психологічного напруження за межі корисності; уповільненістю або хаотичністю реагування; підпорядкуванням своєї поведінки мотиву уникнення невдачі за будь-яку ціну, загостренням інстинкту самозбереження, що може стати єдиною спонукою поведінки; негативними змінами в динаміці психічних пізнавальних та емоційно-вольових процесів; постійним почуттям слабкості, втоми, безсилля; зростанням дратівливості, втратою контролю над собою та ін. [77].

Зміст статті 8 Закону України «Про Національну поліцію» доповнено частиною четвертою, яка передбачає, що під час дії воєнного стану поліція діє згідно з призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що

визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [65]. Це суттєво розширює спектр ситуацій соціальної взаємодії поліцейського, що характеризуються невизначеністю. Обрання правильної дії шляхом співвіднесення її з можливими дозволеними в період воєнного стану, обґрунтування населенню правомірності її реалізації, коректна вербалізація виконуваної дії, контроль та моніторинг психологічного стану громадян у ситуаціях дефіциту часу та інформації – це далеко не вичерпний перелік нагально необхідних вмінь та навичок поліцейського в умовах воєнного стану. Їх формування зумовлює необхідність активного розвитку пізнавальної сфери особистості поліцейського (особливостей відчуття, сприймання, уваги, пам'яті). Здатність до антиципації та моделювання розвитку поточної ситуації професійної діяльності та соціальної взаємодії потребує цілеспрямованого впливу на особистість поліцейського в рамках реалізації професійно-психологічної підготовки. Невідповідність об'єктивним вимогам здійснення функціональних обов'язків може призвести до виникнення особистісної тривоги, невпевненості у собі як професіоналі, агресивного ставлення до оточення у професійному та родинному колі.

Працівники Національної поліції України виконують правоохоронні функції не тільки на безпечних для життя територіях нашої держави. Як було зазначено вище, поліцейські беруть участь в активних військових діях та забезпечують правопорядок на деокупованих територіях. Це зумовлює потенційну можливість одержання правоохоронцями фізичних травм та психологічного травматичного досвіду. У сучасних психологічних першоджерелах найчастіше згадується посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) як крайня реакція на сильний стресор, що загрожує життю людини та безпосередньо впливає на психічне й емоційне благополуччя працівника поліції [37]. Прояви ПТСР «яскраві» й достатньо відомі з досвіду роботи зарубіжних психологів з ветеранами в'єтнамської, іракської та афганської воєнних кампаній. Частота появи ПТСР саме в момент виникнення надзвичайної ситуації низька. Зазвичай ПТСР починає проявлятися у комбатанта приблизно через шість місяців після травмивної події.

Проте, якщо стрес-чинник має потужну тривалу в часі дію (наприклад, перебування в полоні, перебування під постійними обстрілами або під щільною частотою повітряних тривог тощо), імовірність швидкого розвитку ПТСР в особистості підвищується. Водночас згаданий розлад є прикладом крайньої реакції на стресові чинники воєнного часу – існує велика кількість латентних та менш «яскравих» проявів впливу у вигляді тривоги, загострення акцентуацій, зневіри тощо. Превенція негативного впливу умов воєнного часу на особистісні особливості працівника Національної поліції України має базуватися на інтеграції традиційних заходів формування стресостійкості поліцейського та фортифікації його магістральної спрямованості. Війна є чудовим підтвердженням теорії В. Франкла про смисли життя [192]. Якщо людина не втратила сенс, якщо є розуміння заради чого варто щось робити, це примножує ресурси виживання, подолання негараздів, творення нового. Так, смислом буття української нації (можна сказати – національною ідеєю України) завжди було прагнення до волі. Тепер надзвичайно актуалізувався новий смисл (нова ідея) – перемогти, відстояти свободу, зберегти незалежність, вижити як нації. Ці дві ідеї не просто поєдналися – вони помножилися одна на одну [43].

З часом може змінитися ставлення поліцейського до ризику: досвід участі у військових операціях може змінити сприйняття ним небезпечності ризику, розширюючи кордони дозволених дій у ситуаціях безпосередньої загрози життю. Правоохоронець може стати більш схильним до прийняття ризикованих та необґрунтованих рішень, що може призвести до негативних наслідків для збереження його власної особистої безпеки та безпеки цивільного населення. Ці наслідки можуть варіюватися залежно від наявності конкретного професійного досвіду в умовах воєнного часу та індивідуальних особливостей поліцейського. Наведене зумовлює необхідність постійного психодіагностичного скринінгу працюючих правоохоронців, посилення заходів професійно-психологічного відбору до служби в лавах Національної поліції України, створення ефективних засобів психологічної підтримки та реабілітації після перебування в екстремальних умовах професійної діяльності.

Під впливом умов воєнного стану в зоні ризику можуть опинитися звичні для поліцейського навички комунікативної взаємодії. Стиль спілкування потерпає змін внаслідок набутого професійного досвіду – гострий дефіцит часу, велике психологічне навантаження, необхідність прийняття відповідальних рішень тощо. Він набуває ознаки більш прямолінійного, рішучого та безапеляційного характеру, що є очікуваним та корисним у деяких кризових ситуаціях, але не завжди доречним та ефективним у спілкуванні з цивільними громадянами.

Важливим чинником опору поліцейського негативним впливам воєнного стану виступає розвиток його адаптаційних резервів. Вони дають йому можливість працювати в найбільш екстремальних, кризових умовах, таких, як залучення особового складу працівників НПУ до участі в деокупації населених пунктів нашої держави, де високий ризик небезпеки для життя та обмежені ресурси. Адаптаційні резерви особистості дають змогу правоохоронцю швидко адаптуватися до актуальних змін оперативної обстановки та знаходити ефективні рішення у складних ситуаціях.

Сьогодні особливості адаптації до будь-якої життєвої ситуації (навчання, зміни місця проживання, зміни професійної діяльності, сімейних ситуацій тощо) не можна розглядати без урахування реалій повномасштабної війни в Україні, які можуть суттєво ускладнювати адаптацію. Статистика свідчить про те, що через війну в нашій країні значно збільшилася кількість адаптаційних розладів [27, 130, 144].

Спираючись на результати низки досліджень [2, 215, 258, 265], можна припустити, що одним з предикторів особистісних трансформацій може виступати адаптивність як риса поліцейського. Поняття адаптації та трансформації особистості певним чином корелюються в ході розгляду процесу подолання особистістю життєвих криз. Зазвичай адаптацією (від лат. *adaptare* – пристосовувати) називається процес ефективної взаємодії організму із середовищем. Він може здійснюватися на біологічному, психологічному та соціальному рівнях. Своєю чергою «адаптивність» є інтегративною характеристикою особистості, що виражається у здатності пристосовуватися до

змінюваних обставин,. Адаптивність – це здатність індивіда або системи модифікувати себе або своє оточення, коли відбуваються несприятливі для них зміни, для того щоб хоча б частково заповнити втрату ефективності [2]. Існує навіть поняття «особистісний адаптаційний потенціал» як інтегральне утворення, під яким розуміють складну систему психологічних, соціально-психологічних і психічних властивостей та якостей, що актуалізуються особистістю для створення та реалізації нових програм поведінки у змінених умовах життєдіяльності [102]. Водночас обрані нами теоретико-методологічні засади розгляду особистісних трансформацій поліцейського в умовах воєнного стану (суб'єктно-діяльнісний, суб'єктно-вчинковий) обумовлюють інші витoki онтологічного тлумачення змін особистості на актуальні зовнішні виклики. Для нас, у рамках здійснюваного дослідження, ближче таке тлумачення психологічної адаптації, яка обумовлюється активністю особистості й виступає як єдність акомодатії (засвоєння правил середовища, «уподібнення» йому) й асиміляції («уподібнення» собі, перетворення середовища). Середовище впливає на особистість або на групу, які вибірково сприймають і переробляють ці впливи відповідно до своєї внутрішньої природи, а особистість або група активно впливають на середовище. Звідси – адаптивна й одночасно така, що адаптує, активність особистості або групи. Такий механізм адаптації, формуючись у процесі соціалізації особистості, став основою її поведінки і діяльності. На власне соціальному рівні адаптація насамперед визначається діяльнісною, активною, природою соціальних суб'єктів. З боку соціального середовища адаптація визначається цілями діяльності, соціальними нормами – способами їх досягнення і санкціями за відхилення від цих норм [153].

У теоретичному розрізі аналізу адаптаційних можливостей особистості поліцейського доцільно, на наш погляд, звернутися до феномену індивідуальної пружності, ступень якої тлумачать за такими характеристиками: самооцінка (як почуття власної гідності, віра в себе); опора на власні сили (незалежність, автономія, самостійність); соціальна чуйність (дає змогу людині чи групі взаємодіяти з оточенням, турбуватися про інших, допомагати у важких життєвих ситуаціях).

Ми погоджуємося з твердженням С. Кравчука, що психологічну пружність доцільно розглядати як інтегративну властивість особистості, яка виявляється у здатності зберігати у критичних ситуаціях стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуватися до несприятливих змін. Відповідно до проведених емпіричних досліджень науковець вважає, що для формування психологічної пружності потрібні такі умови:

- 1) позитивне ставлення особистості до себе, знання та прийняття різних своїх сторін, як хороших, так і поганих якостей; позитивна оцінка свого минулого;
- 2) почуття неперервного розвитку, відкритість до нового досвіду, почуття реалізації свого потенціалу, бачення змін на краще в собі та своїх діях протягом часу; особистісні зміни відповідно до власних знань та досягнень;
- 3) віра в ефективність власних дій, оптимістичні думки про власні досягнення; створення оптимістичних сценаріїв розвитку подій;
- 4) наявність компетентностей в управлінні оточенням, контроль над зовнішньою діяльністю, ефективне використання наявних можливостей;
- 5) знижені психічне виснаження та афективна лабільність;
- 6) наявність інтересу до навколишнього світу, відсутність відчуття «пересиченості» роботою, виражена задоволеність життям загалом [90].

Своєю чергою, І. Козубенко обґрунтовує думку, відповідно до якої такі особливості особистості, як здатність витримувати тиск, адаптуватися до негативних факторів та відновлювати психоемоційну стійкість стають критичними для успішної професійної діяльності поліцейських в умовах воєнного стану [83]. Вона наголошує на тому, що особливо критично проблема резильєнтності постає в умовах воєнного стану, який створює надзвичайно складні виклики для суспільства та його захисників, зокрема, для поліцейських, які забезпечують безпеку та порядок.

Різні науковці тлумачать резильєнтність по-різному. До її структури відносять таке:

- незворушність; наполегливість або рішучість; самозабезпечення; осмисленість або віра в те, що життя має сенс; екзистенційна самотність або відчуття унікальності [327];
- влада над пам'яттю, інтеграція пам'яті та афекту, толерантність до афекту та регулювання, оволодіння симптомами та позитивне подолання, самооцінка, самозгуртованість, безпечна прив'язаність та створення сенсу [262];
- формування сенсу та відновлення, активне подолання, когнітивна гнучкість, духовність та самоефективність [272];
- досвід дбайливого опікування в дитинстві, близькі стосунки з людьми, наявність близьких друзів і романтичних партнерів, високий рівень інтелектуального розвитку, розвинені навички вирішення проблем, здатність до самоконтролю та регулювання емоцій, здатність до панування діяльності, мотивація успіху, самоефективність, цінності та сенси, здатність до навчання, віра та надія, гармонійні стосунки з оточенням [290];
- позитивні особливості когнітивного, емоційного, екологічного, соціального та духовного досвіду людини, які пов'язані зі стійкістю та в сукупності сприяють їй, поєднані із позитивною адаптацією після психотравми [287].

Незважаючи на різноманітність авторських підходів до онтології феномену «резильєнтність», можна стверджувати про наявність базисної її основи – ціннісно-сміслових регуляторів її структури [83]. Зазначене повністю кореспондується з нашими поглядами, які наведено раніше, щодо магістральності стійкої позитивної спрямованості особистості поліцейського в умовах воєнного стану.

Наведені особистісні передумови мають стати мішенню для здійснення професійно-психологічної підготовки працівника Національної поліції України з метою створення необхідного адаптаційного потенціалу його особистості.

Від початку російсько-української війни ворог намагається вести боротьбу не тільки на полі бою, він шукає різні засоби психологічного тиску на українців, аби підірвати їхній бойовий дух, привчити до песимізму, вселити відчай та зневіру

і, як наслідок, розхитати ситуацію всередині нашої держави, навіяти думку про неминучість її поразки тощо. На деморалізацію українського народу, створення атмосфери приреченості, безнадії, панічних настроїв спрямовано інформаційні вкиди, головне завдання яких – дискредитувати керівництво нашої держави, її союзників, Збройні сили України, продемонструвати їхню неспроможність вести активну та продуктивну боротьбу [208]. За допомогою фейків та інформаційних вкидів росіяни намагаються негативно впливати на настрої українців, підірвати бойовий дух, посіяти панічні настрої у суспільстві та навіть зашкодити фізично. Для цього вони застосовують інформаційно-психологічні спецоперації (ІПСО), основними елементами яких є вплив на емоції, розладнання психіки та дискредитація союзників [9]. Під ІПСО (дещо видозмінений переклад поняття Psychological Operations, PSYOPS) сьогодні зазвичай розуміють скоординовану діяльність у комунікативному просторі з метою вплинути на настрої в суспільстві. На позначення цього поняття використовують також формулювання «психологічна операція», «військова інформаційна операція». ІПСО можна прирівняти до різновиду інформаційної зброї, що використовує російська сторона для пропаганди власних фальшивих наративів, маніпулювання настроями населення на вільній чи окупованій території. Серед елементів ІПСО виділяють такі, як фейки, пропаганду, дезінформацію, перебільшення чи применшення певної інформації, кібератаку ботів [10].

Щодня засоби масової інформації повідомляють про жахи тривалої воєнної агресії росії в Україні. Ось деякі цитати зі ЗМІ та соціальних месенджерів, що відображують вплив війни на психічне здоров'я: «Ми живемо в державі постійного страху внаслідок очікуваних ракетних обстрілів та атак безпілотників»; «Війна завдає шкоди психічному здоров'ю українців»; «Війна – травма, що залишає фізичний слід та психічні шрами»; «Війна – це пекло..., вона впливає на людей, які беруть участь у військових діях»; «Наслідки війни ніколи не вилікуються»; «Війна жахлива й перебуває поза межами розуміння та досвіду більшості людей»; «Зростає покоління українців, яке знає тільки жахи війни та її

наслідків». Ці тези створюють певний негативний інформаційний континуум існування громадян України. Безумовно, вони виступають фоном життєдіяльності правоохоронця та виконання ним професійних обов'язків. Поліцейський, як і будь-яка інша людина боїться за життя та благополуччя власної родини та близьких. Невміння протистояти цілеспрямованим діям пропаганди держави-агресора та представників деяких вітчизняних ЗМІ спричинює виникнення відчуття стомленості, безперспективності та відчаю. Науково обґрунтовані заходи прикладного характеру щодо інформаційної гігієни допомагають працівнику НПУ унеможливити негативний вплив ворожої пропаганди на прийняття важливих рішень у професійному просторі.

Професійне виконання поліцейським поставлених завдань в умовах воєнного стану має, на наш погляд, декілька ключових передумов: реалізація ефективного професійного відбору, здійснення успішної професійно-психологічної підготовки (з акцентуванням уваги на формуванні професійної спрямованості особистості, розвитку пізнавальної сфери, посиленні стресостійкості, розвитку адаптаційного потенціалу, навичок продуктивної соціальної взаємодії, вмінь протистояти негативному впливу інформаційної навали тощо), втілення дієвих заходів психологічної підтримки та реабілітації.

Наше бачення означених чинників базується на узагальненні наявних наукових розвідок вітчизняних науковців та не претендує на вичерпність окреслення детермінант. Відповідно до наведеного у кластері соціальних чинників можемо відзначити такі:

- воєнний стан, що зумовлює виникнення об'єктивних психотравмивних впливів (екзистенціальна загроза існування; загибель близьких, знайомих; втрата домівки; руйнування звичних патернів життя тощо);

- психологічні особливості правоохоронної діяльності (зміни правової регламентованості; наявність владних повноважень; підвищена відповідальність поліцейського за свої дії та життя громадян; фізичні і психічні перевантаження; постійні службові та соціальні чинники з реальною загрозою для життя та здоров'я поліцейських тощо);

- стереотипність та упередженість суспільства в оцінці процесу та результатів діяльності працівників Національної поліції, особливо в період воєнного стану на фоні мобілізаційних процесів у державі;
- негативний інформаційний континуум існування;
- житлово-побутові, фінансові труднощі внаслідок ускладнення загальної економічної ситуації в державі.

Кластер соціально-психологічних чинників, на наш погляд, містить такі:

- наявність передумов виникнення конфліктних ситуацій в міжособистісному спілкуванні на професійному та побутовому рівні;
- труднощі професійної взаємодії як наслідки прорахунків управлінського контуру правоохоронної діяльності;
- потенційна неготовність громадян до обґрунтованих і правомірних форм реагування та поведження працівників поліції в юридично значущих ситуаціях професійної діяльності тощо;
- особливості сімейно- подружніх стосунків.

До категорії індивідуально-психологічних чинників можливої особистісної трансформації поліцейських, на нашу думку, слід віднести такі:

- перенесені екзогенно-органічні захворювання;
- хронічні соматичні захворювання у стадії ремісії;
- тип акцентуацій (педантичний, застрягаючий, емотивний тощо);
- висока психічна ригідність;
- низький рівень суб'єктивного контролю;
- підвищений рівень тривожності;
- низький рівень резильєнтності;
- особливості професійної спрямованості та ін.

Безумовно, окремим кластером виступає варіабельність чинників, що викликають ситуативно-обумовлені реакції дезадаптації (полон, втрата побратима, влучання ракети та ін.).

Усі наведені чинники можуть виступати як психотравмівні, що викликають виснаження адаптаційних процесів поліцейських, утворюючи потенційно родюче тло виникнення негативних особистісних трансформацій.

Висновки до розділу 1

1. Ретроспективно у просторі зарубіжних досліджень структура особистості, яка привернула найбільше уваги протягом останніх кількох десятиліть, – це структура «Великої п'ятірки». Означена модель набула в зарубіжних дослідженнях статусу «зразка» та іноді тлумачиться як універсальний теоретико-емпіричний підхід у психологічних розвідках. У вітчизняній психології категорія «особистість» має значно глибший сенс та означає соціальне «обличчя» людини, що формується в процесі її соціалізації. Залежно від теоретичних базисних позицій науковців спадщина української психології суттєво відрізняється від зарубіжного наукового загалу багатогранністю парадигмальних підходів до дослідження особистості. Залежно від дослідницьких завдань у предметному полі вітчизняної юридичної психології виокремлюють основні сфери особистості, профіль професійно значущих якостей правоохоронців, сутність суб'єкта правоохоронної діяльності в акмеологічному вимірі, особистісну ресурсність поліцейського, типи і види розвитку особистості майбутніх правоохоронців України тощо.

2. Поняття трансформації має парадигмальне тлумачення в широкому спектрі наукових галузей. Розгляд сутнісної природи особистісних перетворень українців в період воєнного стану потребує включення в аналіз детермінант низки чинників та умов, що породжуються впливом внутрішніх, іманентних об'єкту трансформації джерел, так і впливом зовнішніх, від нього незалежних. Узагальнені особистісні трансформації поліцейського в період воєнного стану можна охарактеризувати за допомогою шести головних критеріїв: форми або контуру, який приймає трансформаційний процес; результату, консеквенту впливу трансформаційного процесу; каузального характеру трансформаційного процесу;

рушійних сил; рівня діяльності трансформаційного процесу; часового аспекту трансформаційного процесу.

3. Особливий правовий стан, загальна ситуація в українському суспільстві, ознаки реалізації професійної діяльності поліцейського в конкретний культурно-історичний час позначаються на особистості поліцейського. Воєнний час виступає об'єктивною детермінантою ускладнення виконання професійних обов'язків працівниками Національної поліції України, оскільки перебування в екстремальних умовах спричиняє значні, а інколи й граничні навантаження на психіку і поведінку. Означені чинники можуть виступати психотравмівними джерелами, що викликають виснаження адаптаційних процесів поліцейських, утворюючи потенційно родюче тло виникнення негативних особистісних трансформацій. Предикторами особистісних трансформацій можуть виступати адаптивність та резильєнтність як риси особистості поліцейського.

РОЗДІЛ 2.

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.

Структурно-логічні особливості одержання та процедура застосування класичних і сучасних методів емпіричних досліджень у вирішенні прикладних завдань психології, використання яких дає змогу отримувати науково обґрунтовані кількісні та якісні дані у сфері дослідної діяльності, потребують виокремлення авторської стратегії й тактики побудови емпіричного дослідження. Логіку нашої дослідницької думки було обумовлено такими аргументами: по-перше – на початку розгляду трансформаційних змін ми аналізуємо виокремлені конструкти особистості (система дезадаптивних особливостей, система інтелектуальних та емоційно-вольових особливостей, система мотиваційних та комунікативних особливостей) та в подальшому переходимо до констатації загальної характеристики типу/профілю особистості поліцейського в умовах воєнного стану; по-друге – доцільним для нас є визначення особливостей особистості поліцейського в період воєнного стану з подальшим переходом до порівняльної характеристики трансформацій (залучаючи для порівняння доступні наукові першоджерела, що містять результати емпіричних досліджень особистісних особливостей поліцейських до початку повномасштабного вторгнення російського агресора). Таким чином, обрання психодіагностичного інструментарію емпіричного дослідження має відповідати трьом основним вимогам: по-перше, це визначення психодіагностичних методів, що дають можливість ґрунтовно охарактеризувати симптомокомплекс конструктів особистості поліцейського; по-друге, виокремлення стандартизованих, валідних та надійних опитувальників; по-третє, використання психодіагностичного інструментарію, ідентичного до раніше застосованого в наукових дослідженнях особистості поліцейських для здійснення коректного порівняльного аналізу та обґрунтування потенційних тенденцій особистісних трансформаційних змін.

Остання вимога базувалася на використанні результатів емпіричних досліджень Д. Олександрова (2015), М. Галич (2020), М. Дідух (2017), В. Євтушенко (2021), Ю. Котляр (2015), О. Смірної (2018).

2.1. Характеристика системи дезадаптивних особливостей особистості поліцейських у період воєнного стану.

У спадщині радянського періоду розвитку та становлення психології як наукової галузі виокремлювали достатньо яскраві нотки переважання діяльності, насамперед, професійної діяльності над особистістю та її багатогранністю внутрішнього змісту. Таке припущення не має оціночного сенсу «поганого» чи «доброго» підходу, а є виключно констатацією. Вимоги суспільного та економічного розвитку, ідеологічні підвалини соціального існування визначали саме таке спрямування наукових розвідок в усіх галузях досліджень. За цей період проведено великий обсяг роботи в рамках розробки професіограм, психограм, психодіагностичного інструментарію відбору та добору кадрів. Надано дієві практичні рекомендації щодо адаптації працівників, формування позитивного соціально-психологічного клімату в колективі, превенції та управління конфліктною взаємодією. Водночас кардинальна зміна орієнтирів у більшості теоретичних та прикладних психологічних досліджень останніх 30 років української державності на виключно індивідуалізований світ особистості у професійному середовищі (кризи, пошук сфери самореалізації та комфортного професійного середовища) не задовольняє запити суспільної практики. Події 24 лютого 2022 року суттєво скорегували систему координат щодо розуміння піднятої для обговорення проблеми. Це обумовлює виокремлення предмета наукової рефлексії в незвичному розрізі проблеми дуалізму «психічне» – «професійне», а з додаванням третього елементу – «соціальне». Незважаючи на те що ці аспекти виражають різні сторони людини у професійному середовищі, їх поєднання уможливорює детальніше та цілісніше бачення особистості в усіх її

проявах. Вищезначене набуває особливого значення в контексті аналізу на понятійному перехресті «особистість» – «професія правоохоронця» – «війна».

Сучасна психологічна наука щодо питання особистісних трансформацій нерідко спирається на підхід, що передбачає існування кількох просторів психічного: найнижчий рівень – «нервова тканина», середній рівень – психічні процеси та стани, найвищий рівень – процеси, які стосуються самої особистості, як системна соціальна відповідь, що є найвищою частиною. В основі нашого теоретико-емпіричного дослідження покладено розуміння особистості правоохоронця як системи сформованого і реалізованого в суспільних стосунках (суб'єктом яких він є) ставлення до дійсності. Насамперед, це передбачає ставлення поліцейського до фактів та явищ професійного простору, його відносин у сфері виконання правоохоронних функцій. Як зазначалося в попередньому викладі, ми ґрунтуємося у своєму дослідженні на положеннях теорії інтегральної індивідуальності В. Мерліна. Психічні конструкти особистості науковець розуміє як такі, що характеризують людину як суб'єкта суспільно-трудової діяльності. Відповідно до його поглядів для характеристики людини як суб'єкта діяльності потрібно і достатньо охарактеризувати її ставлення до об'єкта діяльності, до дійсності. Поняття ставлення відіграє центральну і провідну роль. Відношення, що виражають особливості особистості, – це ставлення свідомості як цілого до явищ поза цієї свідомості (ставлення до праці, до людей, до колективу, речей тощо). Відношення особистості поліцейського – узагальнене, відносне стале та стійке ставлення до сутності виконання ним змістовної сторони його професійної діяльності, що має особливе значення в суспільному вимірі існування держави в період воєнного стану.

Ступінь сталості особливостей особистості поліцейського впливає на здатність протистояти впливам середовища, долати опір зовнішніх несприятливих умов, досягати своїх цілей та втілювати наміри. Означене обумовило виокремлення нами системи дезадаптивних особливостей особистості поліцейського, розгляд якої дає можливість визначити потенційно негативні

тенденції, що є «маркерами» загального ставлення правоохоронця до актуальної для нього дійсності воєнного стану.

Актуальний для сьогоднішнього характер соціального елемента «війна» в більшості наукових праць тяжіє до аналізу особистісних змін правоохоронця у площині «особистість поліцейського» – «посттравматичний стресовий розлад» (ПТСР). До цих наукових пошуків належать праці І. Віденєєва, Т. Перевозної, О. Радько, А. Плетенецької, О. Макарової, К. Недрі та інших. Не підлягають сумніву нагальність та важливість професійно-психологічного забезпечення розробки алгоритмів та технік психологічної допомоги правоохоронцям з проявами ПТСР. Водночас переважна більшість поліцейських продовжує щодня провадити в умовах воєнного стану кропітку й іноді не помітну для загалу професійну діяльність щодо профілактики та запобігання антисуспільної поведінки громадян, розкриття і розслідування злочинів. Усе це відбувається у просторі розширення функцій правоохоронних органів щодо надання допомоги постраждалим від обстрілів держави-терориста, охорони громадського порядку під час комендантської години, затримання осіб з вогнепальною зброєю тощо. Окремо варто наголосити на підвищеній суспільній увазі до діяльності працівників поліції в умовах мобілізаційного процесу в нашій країні. Узагальнюючи, можна стверджувати, що притаманні для правоохоронної діяльності ознаки екстремальності та конфліктності, порівняно з часом до військової агресії, збільшилися в рази. Відповідно актуалізується питання ступеню впливу наведених умов на особливості особистості та поведінки правоохоронця. Також, ми спираємося на підхід до визначення типу особистості американськими науковцями Джоном М.Олдемом (John M. Oldham) і Лоїс Б. Морріс (Lois B. Morris), які, беручи до уваги «Діагностичний і статистичний посібник Американської психіатричної асоціації» DSM-IV (і частково DSM-III-R), описують їх звичайні, непатологічні версії – категорії нормальної людської поведінки. Означений підхід не діагностує хворобу, а дає змогу побачити складові частини особистості. Цим продиктовано вибір методів дослідження, метою якого є характеристика, зокрема: імовірнісних особистісних розладів (невротизації та

психопатизації), низки неадаптивних станів (тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності) та агресивних тенденцій (вербальної, фізичної, опосередкованої агресії, образи, підозрілості, дратівливості, негативізму).

У рамках цього підрозділу ми представимо результати емпіричного дослідження, які одержано під час застосування такого психодіагностичного інструментарію, як: «Опитувальник визначення рівня невротизації та психопатизації (РНП)», методики «Самооцінка психічного стану (Г. Айзенка) та «Опитувальник показників та форм агресії (BDHI)» (А. Басса та А. Дарки).

«Опитувальник визначення рівня невротизації та психопатизації» (РНП) використовується під час проходження профогляду працівниками органів внутрішніх справ з метою виявлення осіб, які потребують поглибленого психіатричного огляду, визначення, до якої клінічної групи варто зарахувати обстежуваного, і які потрібно провести корекційні, лікувальні, профілактичні заходи. Рівень невротизації відображає як динамічні, так і статичні (стани й властивості) особливості особистості, тобто невротизація є варіативною особистісною змінною. Рівень психопатизації – відносно стійкі особистісні особливості, що впливають на стиль міжособистісних взаємин і не корелюють з даними оцінки стану людини [70, 93].

Професійна придатність за станом здоров'я визначається ще на етапах приймання кандидатів на службу й прийомі в навчальні заклади системи МВС України. Центрами психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору під час проведення психіатричної військово-лікарської експертизи визначається професійна придатність кандидатів до вступу в підрозділи поліції. Ще перед початком повномасштабного вторгнення, 2015 року під час прийому до лав Національної поліції України Центром психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору ДУ «ТМО МВС України по Харківській області» було визнано непридатними у зв'язку з виявленням психічної патології 6,2 % осіб. Окрім того, в результаті проведення психологічного обстеження у 4,5 % було виявлено акцентуацію характеру особистості різного типу, в основному гіпертимного або змішаного [202].

Середній показник захворюваності на розлади психіки та поведінки серед осіб рядового та начальницького складу органів та підрозділів внутрішніх справ, наприклад, 2012 року в Україні становив 2,7 на 1000 (2011 рік – 3,4 на 1000), що суттєво вище ніж серед населення України [36].

Одержані нами результати застосування в емпіричному дослідженні «Опитувальника визначення рівня невротизації та психопатизації (РНП)» представлено на рис. 2.2.1.

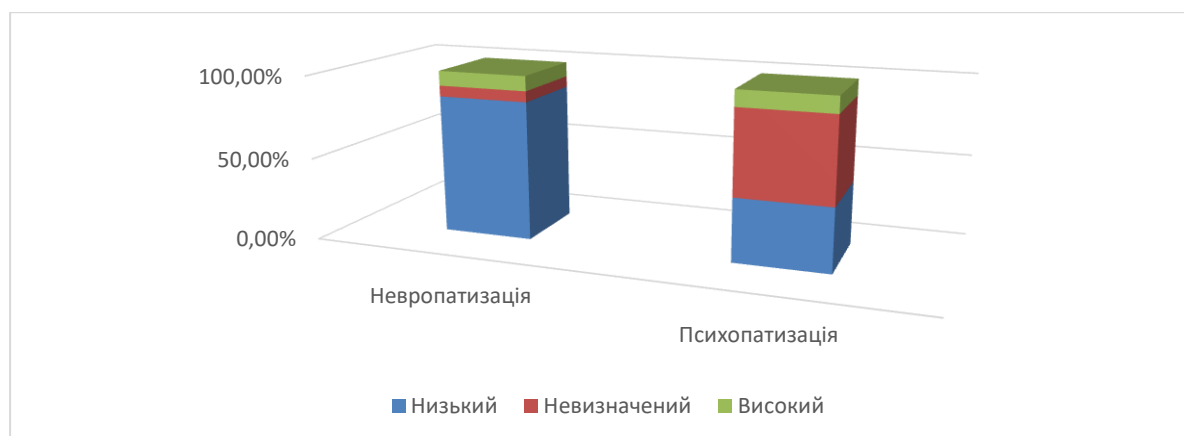

Рис. 2.2.1 Показники рівня невротизації та психопатизації поліцейських у період воєнного стану

Відповідно до одержаних результатів можна стверджувати, що 84,4 % (103 особи) мають низький діагностичний показник рівня невротизації; 6,6 % (8 осіб) характеризуються невизначеним рівнем невротизації; 9 % (11 особам) притаманне високе діагностичне значення невротизації. Наявні результати дослідження рівня психопатизації свідчать про характерний для 38,5 % (47 осіб) працівників НПУ низький діагностичний показник; для 51,6 % (63 особи) – невизначений та для 9,9 % (12 осіб) високе діагностичне значення психопатизації.

На перший погляд аналіз одержаних результатів дає можливість стверджувати, що загрозливих тенденцій немає. Невелика кількість респондентів з високим рівнем невротизацій і психопатизації та переважна кількість опитаних з невизначеним та низьким рівнем дають підстави для такого твердження. Узагальнюючи зміст доступних нам літературних першоджерел [35, 36, 114], можна констатувати, що під час виявлення високого рівня невротизації у правоохоронців може спостерігатися виражена емоційна збудливість, яка

продукує різні негативні переживання (тривожність, напруженість, занепокоєння, розгубленість, дратівливість). Безініціативність формує переживання, пов'язані з незадоволеністю низки бажань. Егоцентрична особистісна спрямованість виявляється як у схильності до іпохондричної фіксації на неприємних соматичних відчуттях, так і в зосередженні на переживаннях власних особистісних недоліків. Указане так само формує почуття власної неповноцінності, труднощі у спілкуванні, соціальну боязкість і залежність. Високий рівень психопатизації може свідчити про безтурботність та легковажність, холодне ставлення до людей, наполегливість, упертість у міжособистісній взаємодії. Особи із означеним рівнем психопатизації мають тенденцію до виходу за рамки загальноприйнятих норм і моралі, що може призводити до непередбачуваності вчинків і створенні конфліктних ситуацій. Такі результати є свідченням того, що бракує дезадаптивних тенденцій у ставленні поліцейських в період воєнного стану.

Відповідно до поставлених у нашому дослідженні завдань отримані результати доцільно аналізувати, порівнюючи з наявними даними оприлюднених наукових пошуків. Для здійснення порівняльного аналізу ми звернулися до теоретико-прикладних пошуків, проведених М. Галич, у яких висвітлено особливості динаміки емоційних станів поліцейських–учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період [37].

Звертаючись до вищезначеного дослідження, припускаємо можливість виокремити зрушення в напрямі невротизації та психопатизації поліцейських під впливом кризових умов воєнного часу. Співвіднесення наявних діагностичних значень невротизації поліцейських свідчить про переважну кількість правоохоронців, яким притаманний низький рівень: 84,4 % респондентів порівняно з 68 % осіб до відправки в зону проведення ООС та 30 % тих, хто повернувся після ротації. Несуттєва відмінність спостерігається у кількості осіб з наявним високим рівнем невротизації: 11 % поліцейських у нашому дослідженні та 10 % респондентів до відправки в зону проведення ООС (45 % осіб після ротації). Такі результати відображають позитивну тенденції трансформації

динамічних і статичних (станів й властивостей) особливостей особистості, тобто варіативної особистісної змінної правоохоронців.

Порівняльний аналіз діагностичних значень психопатизації поліцейських у період воєнного стану та результатів попередніх наукових пошуків дає можливість констатувати їх дуже високий рівень. Для 12 з опитаних нами правоохоронців (9,9 %) характерний високий рівень психопатизації, що суттєво відрізняється від результатів згаданого дослідження, в якому цей показник дорівнює 0 % вибірки до відправлення в зону ООС та тільки 6 % осіб після повернення на ротацію. Низький показник психопатизації до відправки в зону проведення ООС був наявний у 84 % респондентів (відповідно у 78 % після ротації). У нашому дослідженні вказаний рівень мали тільки 38,5 % правоохоронців. Водночас невизначений рівень психопатизації поліцейських після початку повномасштабного вторгнення виявлено у 51,6 % досліджуваних. У попередніх наукових розвідках цей діагностичний показник іманентний 16 % поліцейським до відправки в зону проведення ООС та відповідно 18 % після ротації. Отже, ми можемо окреслити певну тенденцію до трансформації відносно стійких особистісних особливостей поліцейських, які впливають на індивідуальний стиль професійної діяльності та опосередковують вектор їх міжособистісних взаємин.

Спираючись на думку доктора медичних наук М. Матяша, можна припустити, що втрата поліцейськими здатності сподіватися на краще, викликає гнітючу напруженість, посилюючи депресивні настрої, призводить до виникнення низки особистісних і міжособистісних конфліктів. Результатом цих дезадаптивних станів є психопатизація особистості й зростання кількості психосоматичних та соматогенно зумовлених психогенних захворювань. Стан здоров'я правоохоронця визначається кількістю та силою наявних адаптивних резервів. У дезадаптивному стані поліцейський вирізняється специфічністю емоційних реакцій зі схильністю до фрустрації, напруженості, тривоги. Особливо характерна підвищена реактивність з акцентом на самозахисті, схильність до самозвинувачень, унаслідок чого з'являється ризик суїцидів, пошук винного.

Більшість психічних розладів мають поліетіологічний характер, тобто їх формують як внутрішні, так і зовнішні чинники, серед яких, зокрема біологічно-конституційний тип особистості, особистісний життєвий досвід, соціальні чинники та етнокультурні особливості [110].

Детально розглянути одержані результати дослідження можна за допомогою методики «Самооцінка психічного стану» [113]. На рисунку 2.1.2. представлено дані, що характеризують рівні тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності поліцейських Національної поліції України.

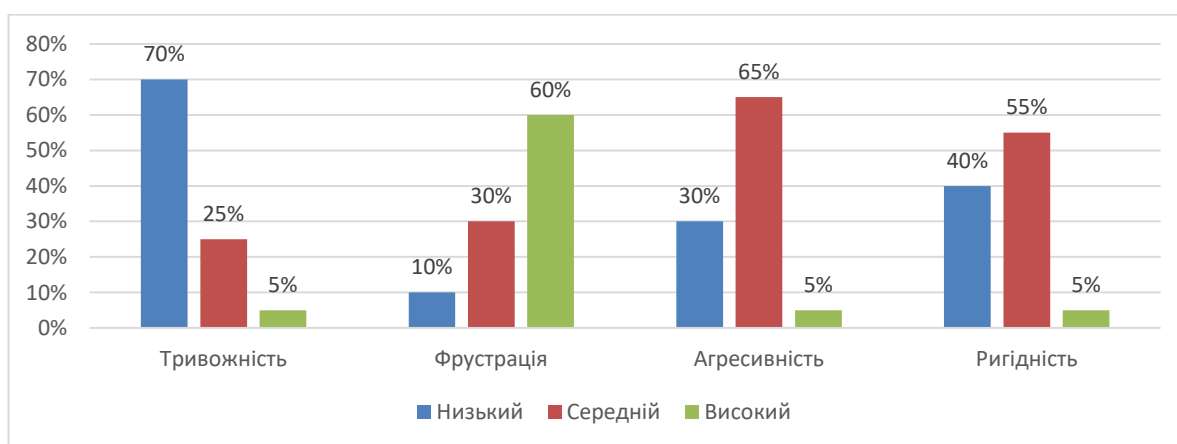

Рис. 2.1.2 Показники тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності поліцейських в період воєнного стану

Відповідно до одержаних результатів можна стверджувати, що переважна кількість опитаних поліцейських (70 %) у період воєнного стану оцінюють власну тривожність як таку, що характеризується низьким рівнем прояву. Водночас самооцінка притаманного респондентам рівня фрустрації свідчить про те, що високий її рівень іманентний більше половини опитаним поліцейським (60 %). 65 % правоохоронців оцінили властивий їм рівень агресивності як середній. Відповідно 55 % поліцейських зазначили характерну їм помірну здатність пристосовуватися до змін та переглядати свої переконання і поведінку у відповідь на нові обставини.

Указані результати дали можливість сформулювати такі припущення:

тривожність – це форма переживання емоційної напруги у кризових ситуаціях, що може як адаптувати до дійсності, так і дезорганізувати психічну діяльність. Важливу роль тривожність відіграє під час психічної адаптації

поліцейського, оскільки має захисну функцію (передбачення небезпеки і підготовка до неї). Певний рівень тривожності – природна й обов'язкова характеристика активної діяльності особистості. Ситуація, коли немає тривожності чи занадто низький її рівень (що констатується в нашому дослідженні), перешкоджає нормальній адаптації та заважає нормальному розвитку й продуктивній діяльності [246];

тривожність активізується за наявності певних стимулів, які розцінюються як небезпечні, пов'язані зі специфічними ситуаціями загрози престижу людини, її самооцінці та самоповазі [203]. Потрібний рівень тривожності має припускати наявність у поліцейського тенденції сприймати достатньо широкий спектр ситуацій професійної діяльності в умовах воєнного стану як загрозливих, реагуючи на кожну з них відповідно. У правоохоронців ослаблено спрямованість на розпізнання загрозливих ситуацій війни через фокус тривожності як диспозиційного утворення. Іншими словами, вони втрачають почуття страху. А саме це формує стабільне відношення до дійсності, що оточуюче [16];

низький рівень тривожності та високий рівень фрустрації є «маркером» глибини дезадаптованості правоохоронців. Як стверджують вітчизняні дослідники В. Левченко та О. Нежинська, ситуацію війни в Україні можна віднести до кризових ситуацій, а переживання тривожності, викликані цими подіями, можуть перейти у фрустрацію та нарешті в особистісну кризу. Тобто зовнішня криза безпосередньо впливає й на виникнення внутрішньої кризи особистості, що має таку послідовність: тривожність, стрес – фрустрація – криза [99].

Зв'язок фрустрації з деструктивними змінами у процесах психічного та особистісного розвитку людини доведено розвідками низки таких видатних дослідників, як Ф. Васілюк, В. Бойко, О. Кузніцова та ін. Сутність поняття фрустрації наближено за змістом до дистресу, емоційного розладу, що супроводжується відчуттям невдоволеності собою, невпевненістю у власних силах, вразливістю у складних життєвих ситуаціях. Цей стан переживання нереалізованих намірів та незадоволених потреб поліцейським обумовлює появу в

нього неконструктивних реакцій на події навколишнього світу. Фрустрація викликає неусвідомлювані механізми психологічного захисту, які порушують баланс у стосунках особистості з соціальним оточенням [176]. Дослідник Н. Майер [288] стверджує, що поведінка фрустрованої людини характеризується як така, що не має цілі, у зв'язку із втратою цільової орієнтації.

На рисунку 2.1.3. представлено результати порівняльної характеристики проведеного нами дослідження тривожності та дані, одержані М. Галич [37] перед введенням воєнного стану. Водночас для всебічного аналізу особистісних трансформацій поліцейських у період воєнного стану ми вирішили залучити для порівняння також результати проведеного в період повномасштабного вторгнення емпіричного дослідження державних службовців за допомогою методики «Самооцінка психічного стану [99].

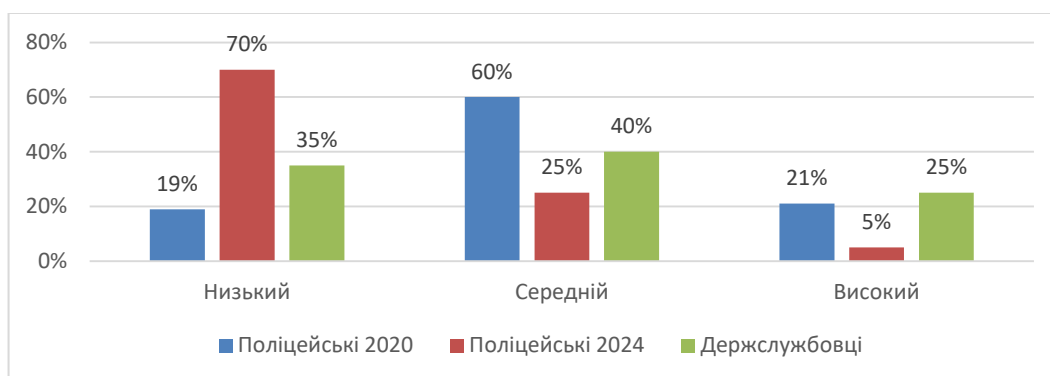

Рис. 2.1.3 Порівняльна характеристика рівня тривожності поліцейських та держслужбовців

Порівняльна характеристика вищенаведених результатів свідчить, що: поліцейським у період воєнного стану притаманний нижчий рівень тривожності, порівняно з відповідними результатами до повномасштабного вторгнення. Означене підтверджує висловлене нами раніше припущення про наявність негативних тенденцій дезадаптивності поліцейських в умовах воєнного стану;

вплив війни як кризової ситуації на працівників правоохоронних органів більш травматичний, а ніж на державних службовців в аналогічних культурно-історичних умовах життєдіяльності. Можемо припустити, що це обумовлено

специфічним контуром професійної діяльності та дією низки чинників, які ми виокремили в попередньому викладі.

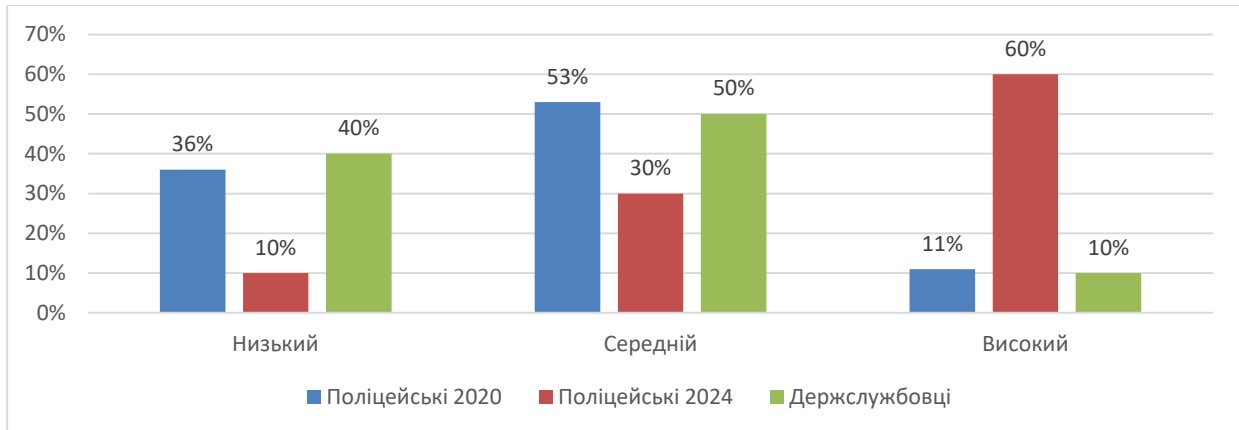

Рис. 2.1.4 Порівняльна характеристика рівня фрустрації поліцейських

На рисунку 2.1.4. представлено результати порівняльної характеристики виявленого рівня фрустрації. Вони дають можливість стверджувати, що:

поліцейські в період воєнного стану характеризуються значно вищим рівнем фрустрації порівняно з відповідними результатами до повномасштабного вторгнення. Це виокремлює притаманну правоохоронцям глибину переживання актуальної життєвої ситуації війни. Фрустрація поліцейських може проявлятися у вигляді гнітючої напруги, відчуття безвиході, апатії, а також у спробах уникнути ситуацій, що викликають фрустрацію. Означене обумовлює виникнення труднощів у реалізації професійних обов'язків;

переживання кризової ситуації поліцейськими в період воєнного стану мають дещо більш фрустрований характер порівняно з представниками державної служби. Показник самооцінки притаманного рівня фрустрації держслужбовців корелюється з показником правоохоронців у довоєнний період.

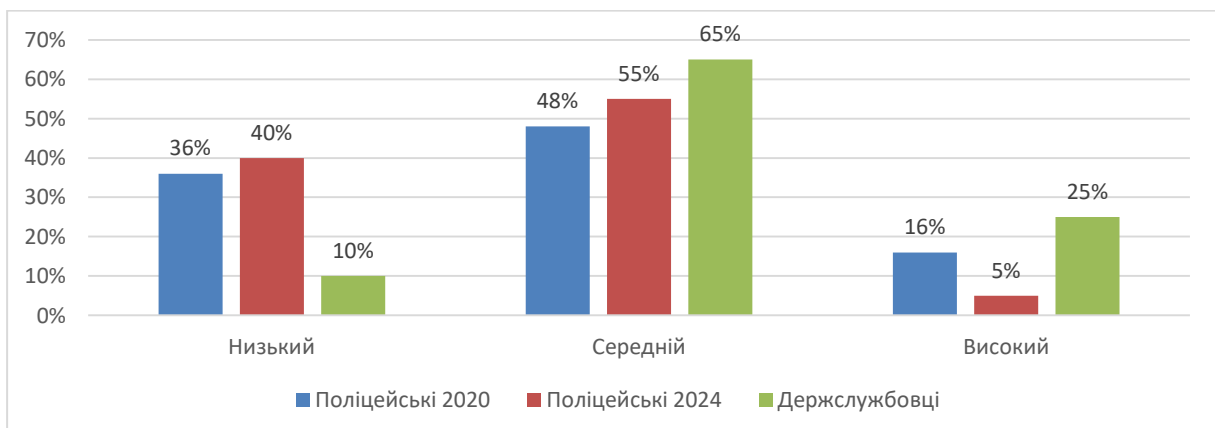

Рис. 2.1.5 Порівняльна характеристика рівня ригідності поліцейських

Результати, які представлено на рисунку 2.1.5. свідчать, що немає суттєвих відмінностей у самооцінці найбільш притаманного рівня ригідності поліцейським до та після повномасштабного вторгнення, а саме, середнього (відповідно 48 % та 55 % осіб). Немає великих відмінностей за показником ригідності між поліцейськими та держслужбовцями (відповідно 65 % респондентів) в період воєнного стану. Середній рівень ригідності не є ознакою серйозних психологічних проблем, а радше вказує на певні особливості особистості, які можуть проявлятися як помірна впертості та труднощі з адаптацією до нових умов

У контексті психологічних досліджень середній рівень ригідності може означати [72]: **невеликі труднощі з адаптацією** (у зв'язку з переходом людини від одного виду діяльності до іншого, або з прийняттям нових ідей, але не настільки, щоб це призводило до серйозних проблем); **здатність до компромісів** (такі люди можуть йти на компроміс та зважати на потреби інших людей, але іноді не виявляють бажання змінювати свої усталені звички чи переконання); **поміркована впертість** (у певних ситуаціях, коли мова йде про важливі для них питання, вони можуть виявляти впертість та прагнення дотримуватися власних поглядів, але загалом не схильні до крайньої негнучкості). Отже, виявлений рівень ригідності поліцейських може проявлятися в різних аспектах життя і мати різні наслідки, як позитивні (наприклад, стабільність у ставленні до проявів дійсності), так і негативні (наприклад, труднощі у професійному спілкуванні).

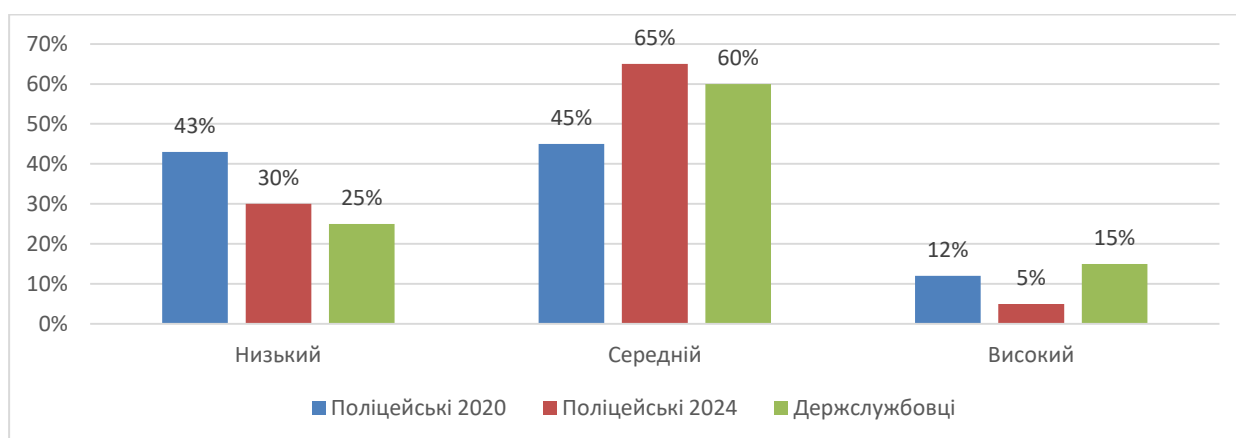

Рис. 2.1.6 Порівняльна характеристика рівня агресивності поліцейських

Одержані результати порівняльного аналізу самооцінки рівня агресивності поліцейськими та державними службовцями представлено на рисунку 2.1.6. Вони дають можливість визначити, що в період дії воєнного стану поліцейські відзначили найбільш притаманний їм середній рівень агресивності (65 % респондентів). Це дещо відрізняється від аналогічного рівня до початку повномасштабного вторгнення (45 % опитаних). Для правоохоронців у ситуації кризи, яка обумовлена війною, високий рівень агресивності для себе визнали іманентним тільки 5 % поліцейських. Означене дещо відрізняється від показників, виявлених у дослідженнях до початку військової агресії (відповідно 12 % працівників сектору безпеки) та показників, одержаних в емпіричному дослідженні агресивності державних службовців (відповідно 15 %).

Агресивність як характеристика особистості виражається в готовності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як ворожу. У зв'язку зі своєю стійкістю та входженням до структури особистості агресивність може визначати загальну тенденцію поведінки [140].

Агресивність серед поліцейського персоналу є однією з ключових проблем, що впливають на ефективність виконання службових обов'язків, якість взаємодії з громадськістю та внутрішній клімат у колективах правоохоронних органів. Поліцейські щоденно стикаються з високим рівнем стресу, небезпечними ситуаціями та потребою прийняття швидких і відповідальних рішень [146].

Поліцейський, що перебуває у вирії травматичних подій, може переживати великий спектр негативних емоцій. Ці емоції можуть призвести до різних форм агресивної поведінки, таких, як фізична, вербальна, непрямая агресія, аутоагресія тощо [148]. Тривожність, психічна напруженість можуть бути передумовою формування агресивності як інтегральної якості особистості. Агресивна поведінка може бути проявом роботи захисних механізмів і служити сигналом інтенсифікації психологічного захисту [91]. Встановлено, що агресивна поведінка пов'язана з соціальною адаптацією, вона є одним із її соціально-психологічних чинників [101].

Використаний у нашому емпіричному дослідженні «Опитувальник показників та форм агресії» (BDHI) призначено для діагностики агресивних і ворожих реакцій. Авторами А. Басса й А. Дарки встановлено міру двох індексів (агресивності й ворожості) і семи видів агресії (фізична агресія, вербальна агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, підозрілість, образа та почуття провини). На думку науковців, під агресивністю можна розуміти властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в області суб'єктно-суб'єктних відносин. Для інтерпретації одержаних результатів ми спираємося на середньонормативні значення за шкалами методики Басса-Дарки (у стенах), визначеними Ю. Котляром [89].

Одержані нами результати візуалізовано на рис. 2.1.7.

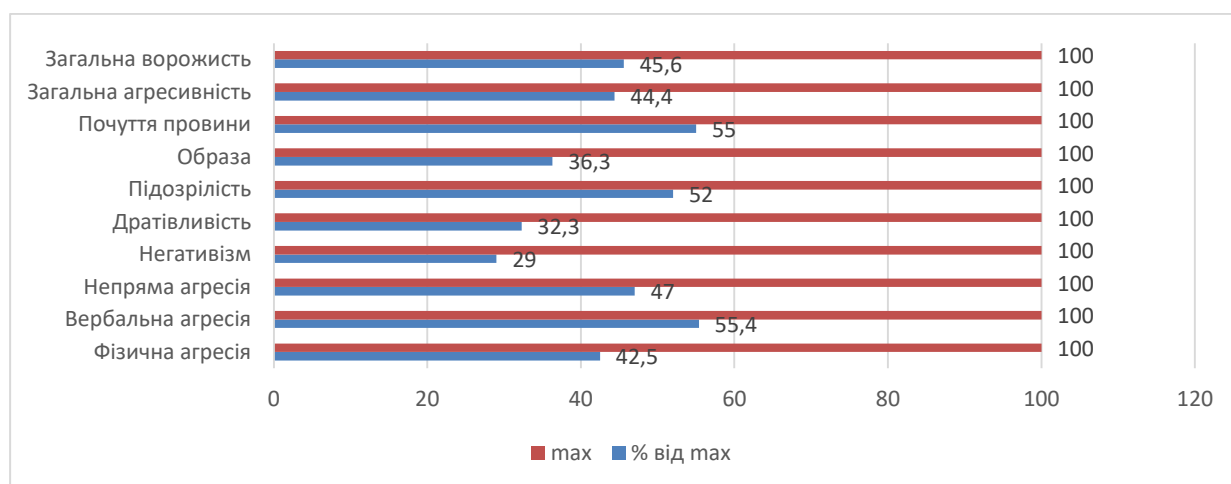

Рис. 2.1.7 Характеристика показників та форм агресії поліцейських у період воєнного стану

Наведені результати дають можливість визначити таке:

всі отримані нами показники варіюють у проміжку між мінімальним та максимальним середнім значенням. Для шкал «фізична агресія», «вербальна агресія», «непряма агресія», «негативізм», «дратівливість», «підозрілість», «образа», «почуття провини» він відповідає 25 – 75 стенам. Для шкали «загальна агресивність» цей проміжок складає 75 – 225 стенів, для шкали «загальна ворожість» відповідно 50 – 100 стенів. Одержані результати не перевищують поріг максимального середнього значення, що може свідчити про те, що немає надмірного розвитку означених форм агресії;

найбільш іманентними для поліцейських є вербальна агресія, почуття провини та підозрілість. Відповідно до означеного працівникам Національної поліції України в період воєнного стану властиво виражати негативні почуття у формі сварки, крику та інших вербальних проявів незгоди з думками та позицією опонента. Поліцейські більшою мірою схильні до прояву аутоагресії, що припускає можливе переконання суб'єкта в тому, що він недостатньо ефективно виконує професійні обов'язки, його фахова компетентність не повністю відповідає вимогам актуального простору реалізації правоохоронної діяльності. Це свідчить про можливий перегляд самооцінки в бік її зниження. Також виявляється схильність працівників сектору безпеки до недовіри і обережності до людей у колі професійного спілкування. Останнє має обґрунтування з огляду на іманентні правоохоронній діяльності психологічні характеристики.

Для виокремлення особистісних трансформацій поліцейських у період воєнного стану з метою проведення порівняльного аналізу нами залучено емпіричні дані, одержані 2015 року Ю. Котляром [89]. У результаті емпіричного дослідження він визначив статистичні показники психологічних характеристик, отриманих під час тестування працівників ОВС за допомогою «Опитувальника показників та форм агресії» (BDHI). Порівняльна характеристика показників та форм агресії поліцейських Національної поліції України до повномасштабного вторгнення та в період воєнного стану представлено на рис. 2.1.8.

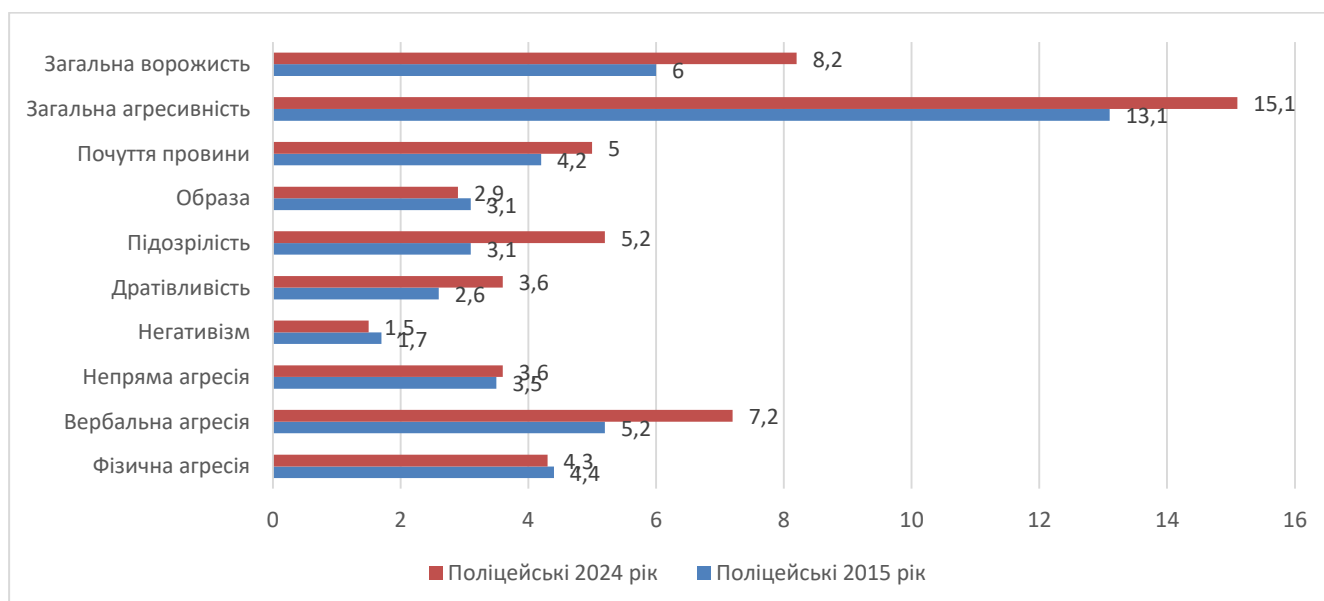

Рис. 2.1.8 Порівняльна характеристика показників та форм агресії поліцейських

Відповідно до вищенаведених результатів можна окреслити такі тенденції особистісних трансформацій у площині показників та форм агресії поліцейських у період воєнного стану, а саме (до повномасштабного вторгнення / в період воєнного стану):

показники переважної кількості шкал (7 з 10) свідчать про збільшення агресивних проявів поліцейських у період дії воєнного стану. Це дає можливість стверджувати про збільшення загальної тенденції агресивно реагувати на оточуючу дійсність. Правоохоронці постійно перебувають в епіцентрі екстремальних та непередбачуваних подій з потребою бути мобілізованими, зібраними і готовими до рішучих дій. Загальна втома, екстремальний та кризовий контур реалізації правоохоронних функцій обумовлюють, на наш погляд, виокремлену тенденцію;

несуттєве зниження виявлено в показниках трьох шкал – «фізична агресія» (4,4 бала ↓ 4,2 бала), «негативізм» (1,7 бала ↓ 1,45 бала) та «образа» (3,1 бала ↓ 2,9 бала). Відповідно до цього поліцейські в період воєнного стану, порівняно з довоєнним часом, менше виявляють фізичну агресію та застосовують фізичну силу в ситуаціях професійної взаємодії; менше схильні до заздрості та прояву ненависті до оточуючих за дійсні і вигадані дії; їм в меншому ступені властива опозиційна манера в поведінці проти встановлених групових норм і правил поведінки тощо;

характерною є невелика тенденція збільшення в період воєнного стану рівня прояву непрямой агресії – агресії, яку опосередковано спрямовано на іншу особу або ні на кого не спрямовано та виявляється у формі чуток, жартів тощо (3,5 бала ↑ 3,6 бала);

суттєве збільшення показників існує за шкалами «дратівливість» (2,6 бала ↑ 3,6 бала) та «почуття провини» (4,2 бала ↑ 4,95 бала). У поліцейських в період воєнного стану посилилася тенденція до прояву негативних почуттів за найменшого порушення та хиткість самооцінки в бік її зниження;

виявлене суттєве збільшення показників за шкалами «вербальна агресія» (5,2 бала ↑ 7,2 бала), «підозрілість» (3,1 бала ↑ 5,2 бала), «загальна агресивність» (13,05 бала ↑ 15,1 бала) та «загальна ворожість» (6 балів ↑ 8,2 бала). Означене обумовлює висновок про збільшення агресивних проявів у поведінці поліцейських у період воєнного стану (порівняння за індексами агресивності та ворожості). Інструментами виявлених агресивних реакцій найчастіше є словесне вираження поліцейськими негативних почуттів і емоцій, яке може містити образи, докори, звинувачення, крик, погрози й інші форми словесного нападу на тлі недовіри, сумнівів та обережності щодо інших людей або ситуацій.

У контексті обговорення даної проблеми вважаємо за доцільне скорелювати виявлені нами тенденції показників та форм агресії притаманні поліцейським у період воєнного стану з результатами комплексного дослідження, проведеного Я. Пономаренко та Я. Шиліною 2024 року. Науковцями здійснено порівняльний аналіз агресивності у представників сектору безпеки та оборони [147].

Під час дослідження виявлено, що серед різних груп чоловіків із сектору безпеки та оборони існують суттєві відмінності у проявах агресивної поведінки. Було з'ясовано, що військовослужбовці ЗСУ більш схильні до фізичної агресії та дратівливості порівняно з поліцейськими й військовослужбовцями Нацгвардії. Поліцейські та військовослужбовці Нацгвардії продемонстрували вищу схильність до вербальної агресії, а також частіше відчували докори сумління за свої дії. Разом з тим, жодна з груп не виявила великих відмінностей у проявах непрямой агресії, негативізму та підозрливості. Військовослужбовці ЗСУ більшою мірою схильні до проявів ворожості порівняно з поліцейськими. Результати дослідження свідчать про суттєві відмінності щодо рівнів агресивної поведінки серед жінок сектору безпеки та оборони. Жінки військовослужбовиці Нацгвардії виявилися більш схильними до фізичної і вербальної агресії порівняно з жінками поліцейськими й військовослужбовицями ЗСУ. Жінки поліцейські продемонстрували вищу схильність до негативізму й опозиційної поведінки, тоді як жінки військовослужбовиці ЗСУ проявляють більшу схильність до аутоагресії та відчуття провини. Загалом роздратування, підозрілість та образа є

характерними рисами для всіх жінок у секторі безпеки та оборони незалежно від їхньої професійної належності [147].

Спираючись на вищезначені емпіричні дані, ми можемо вказати на певну тенденцію до зростання саме проявів вербальної агресії та почуття провини поліцейськими в період воєнного стану. Деталізуючи результати емпіричного дослідження, варто зазначити, що помітна певна тенденція трансформації відносно стійких особистісних особливостей поліцейських, які впливають на індивідуальний стиль професійної діяльності та опосередковують вектор їх міжособистісних взаємин. Така тенденція є тривожною ознакою, що свідчить про недостатній потенціал адаптаційних можливостей правоохоронців. Водночас простежується тенденція суттєвого зниження рівня тривожності як запобіжника реагування на небезпеку та загрозливого зростання рівня фрустрованості поліцейських у період воєнного стану. Інструментом реагування на екстремальні і кризові умови здійснення професійної діяльності потенційно є зростання рівня агресивності й ворожості у формі вербальної агресії на тлі збільшення підозрливості та почуття провини.

У разі несприятливого розвитку особистісні трансформації можуть відбуватися в напрямі формування слабо виражених депресивних, тривожних, поведінкових радикалів чи в декомпенсації раніше наявних розладів. У деяких випадках вона може мати універсальні прояви (преневротичні порушення, невротичні реакції та стани) та девіантну поведінку правоохоронців. Потенційна девіантна поведінка особистості може виявлятися у парадоксальній формі дезадаптації (адиктивна, делінквентна, суїцидальна, членство в неформальних субкультурах тощо) й у вигляді ригідності, стереотипності мислення, дій, бездіяльності, інфантильності, браку креативності та нерозвинутості соціально-перцептивного інтелекту, бажання повернутися до минулого, почуття меншовартості, втрати власної тотожності. Це потребує постійного психодіагностичного моніторингу та проведення відповідних заходів психологічного супроводження діяльності поліцейських у період воєнного стану.

2.2 Особливості системи інтелектуальної та емоційно-вольової сфери особистості поліцейського в період воєнного стану.

Дослідження когнітивних навичок та інтелектуальних здібностей у зарубіжній психології в рамках аналізу особистості певною мірою має відокремлений характер і здебільшого представлено в таких наукових спільнотах, як Міжнародне товариство з вивчення індивідуальних відмінностей (ISSID), що зосереджує свою увагу на вивченні інтелекту [303]. Можна окреслити три багаторічні проблеми, які домінували в дослідженні когнітивного функціонування особистості: їх вроджений чи набутий характер (вплив соціальних, соціально-психологічних чинників тощо); оцінка когнітивних здібностей для прогнозування результатів у різних видах діяльності та критерії розвитку когнітивних здібностей для диференціації належності до певних груп у системах відбору. Усі означені проблеми безпосередньо чи опосередковано відображено в нашому дослідженні. Перша проблема полягає в завданні дослідити вплив актуальних умов воєнного стану на інтелектуальний компонент системи інтелектуальних та емоційно-вольових особливостей особистості поліцейського, визначивши можливі особистісні трансформації, друга – екстраполювати одержані результати в руслі потенційної успішності здійснення поліцейським правоохоронної діяльності. Визначені нами інтелектуальні особливості особистості поліцейського можуть бути використані для вдосконалення професійно-психологічного відбору до лав Національної поліції, що відповідає третій виокремленій вище проблемі.

Гносеологія інтелектуальних особливостей поліцейського, його когнітивних здібностей має ґрунтуватися на розумінні динаміки означених конструктів особистості. Когнітивні здібності особистості суттєво відрізняються від особистісних характеристик. Їм притаманний динамічний та гетерохромний характер розвитку у процесі становлення особистості, зокрема професійного. Наприклад, здібності, пов'язані зі швидкістю мислення, мають тенденцію до досягнення піку на початку життєвого шляху і знижуються в подальшому, тоді як

здібності, що обумовлено глибиною мислення, мають тенденцію до досягнення піку в середньому віці, а потім їх рівень знижується [309]. Інтелектуальні здібності не можна вважати чимось незмінним і застиглим. Одним із чинників, що обумовлює їх динаміку, є особливості професійної діяльності особистості [56].

Емпірично доведеним фактом є теза, що [279] рівень розвитку когнітивних здібностей визначається великим колом внутрішніх та зовнішніх детермінант. Існує чимала кількість досліджень, які доводять факт генетичної зумовленості інтелектуальних здібностей людини. Однак ми погоджуємося з поглядами В. Щадрікова, В. Холодної, В. Дружиніна, які вивчали інтелект як здібність. У розвитку здібностей як ресурсу людини нашу увагу, перш за все, привертає проблема зовнішньої детермінації, вплив зовнішніх чинників на розвиток інтелектуальних здібностей правоохоронця. Аналізуючи дослідження означених авторів, доходимо висновку про існування переконливих доказів того, що інтелектуальні особливості людини формуються під впливом середовища та в результаті взаємодії з ним [56]. Актуальні для поліцейського обставини періоду воєнного стану, в яких він щоденно виконує професійні функції, накладають відбиток на інтелектуальну сферу особистості правоохоронця. Інтелектуальні особливості дають можливість прогнозувати широке коло результатів, які є соціально та особистісно значущі, такі, як професійний успіх та фізичне здоров'я [278]. Доведено, що ефективність та продуктивність індивідуальної професійної діяльності безпосередньо пов'язано із рівнем когнітивного функціонування особистості [298].

У психології під інтелектом розуміють пізнавальні здібності людини, що охоплюють психофізіологічні процеси, стани і психологічні властивості, систему психічних процесів, яка забезпечує здатність оцінювати ситуацію, приймати рішення, регулювати свою поведінку і діяльність. Інтелект розглядається як мисленнєві і розумові здібності людини, умовами розвитку і прояву яких є діяльність. Своєю чергою інтелектуальні якості визначають особливості функціонування інтелекту, тобто здатність особистості до переробки різноякісної інформації і усвідомлене її оцінювання. Інтелектуальні якості мають особистісний

характер, вони є компонентом будь-якої професіограми [169]. Водночас, якщо спиратися виключно на рівень розвитку когнитивних здібностей особистості в ході професійного відбору, це призведе до невиправданого упередження [299].

Інтелектуальні (розумові) здібності – це здатність ефективно виконувати інтелектуальну роботу, яка потребує тривалої пізнавальної напруги. Розвиток здібностей у контексті організації розумової діяльності означає виконання різних видів праці з дотриманням умов, що можуть забезпечити максимальну її продуктивність за найменшої затрати енергії [57]. Інтелектуальні здібності є тими глобальними психічними утвореннями, якими визначаються адаптаційні можливості людини та інтелектуальний напрям її діяльності. Загальні інтелектуальні здібності – це можливість людини швидко засвоювати нові знання і ефективно використовувати їх у своїй практичній діяльності. Досягнення людини визначаються системою одержаних знань, що врешті-решт засвідчує високий рівень професійної діяльності [51].

На цей час інтелектуальна сфера є важливим ресурсом захисно-долаючої поведінки особистості. У контексті професійної діяльності і з огляду на її специфіку інтелектуальні здібності поліцейського утворюють «інтелектуальний ресурс» особистості в період воєнного стану. Когнітивна сфера забезпечує динамічне відображення реальності та сприяє формуванню адекватного відгуку особистості на неї.

Як стверджують науковці О. Сафін та І. Немінський, люди з високим показником інтелекту здатні виокремлювати найбільш суттєві характеристики проблемної ситуації. У складних ситуаціях вони покладаються на власний досвід, вважаючи за краще самостійно аналізувати ситуацію та ухвалювати рішення. Такі люди вирізняються активністю, вмінням прямо виражати і контролювати власні імпульси, впевнені в собі, легко переключаються з одного виду діяльності на інший, мають високий рівень автоматизації пізнавальних функцій, більш стійкі до перешкод. Крім того, високий показник інтелектуального розвитку дає можливість їм швидше і легше оволодіти новими знаннями та навичками. Особам з низьким показником «інтелектуального ресурсу» не просто долати

складну ситуацію. Вони вирізняються пасивністю, тривожністю, недостатньою впевненістю, більш схильні приймати рішення без детального обмірковування проблеми, демонструють меншу толерантність у ситуації перешкод. У них більш виражена схильність до ризику як наслідок тенденції уникати ситуації невизначеності. Висока інтерференція свідчить про їх чутливість до перешкод, тобто до збільшення часу і кількості помилок під час переробки інформації, а низький рівень інтелектуальних здібностей заважає їм швидко пристосовуватися до нових умов життєдіяльності [167].

На прикладі військовослужбовців дослідник В. Стасюк проаналізував роль рівня інтелекту в подоланні стресових ситуацій бойової обстановки. Він довів, що військовослужбовці з високим рівнем інтелекту використовуватимуть ефективну копінг-стратегію в подоланні стресових ситуацій у бою. Своєю чергою військовослужбовці з низьким рівнем інтелекту використовуватимуть пасивні копінг-стратегії, які спонукатимуть до зловживання механізмами психологічного захисту та зверненні до більш примітивних механізмів подолання стресових ситуацій [175].

Як стверджує низка науковців (Н. Заболотна, С. Кузікова Т. Махал, В. Шмаргун), в умовах кризи інтелектуальні здібності можуть бути і викликом, і ресурсом. Кризові ситуації часто потребують швидкого прийняття рішень, адаптації до нових умов та креативного розв'язання проблем, що перевіряє інтелект на міцність. З іншого боку, інтелект може допомогти знайти вихід зі складної ситуації, використовуючи знання, досвід та навички.

З метою аналізу інтелектуальних особливостей особистості поліцейських в умовах воєнного стану ми застосували Тест структури інтелекту Р. Амтхауера (IST). Його розробляли, насамперед, у зв'язку з діагностуванням загальних здібностей для вирішення проблем професійної психодіагностики. Нам близькі погляди Р. Амтхауера, який під час розробки методики спирався на концепцію, відповідно до якої інтелект є спеціалізованою підструктурою в цілісній структурі особистості та тісно пов'язаний з іншими конструктами особистості, такими, як емоційно-вольова сфера та мотиваційна сфера особистості. Сутністю інтелекту,

на думку Р. Амтхауера, є єдність деяких психічних здібностей, що має прояв у різноманітних формах діяльності. Відповідно до означеного, зміст методики містить завдання, які ілюструють рівень розвитку вербального, математичного та просторового компонентів інтелекту особистості. Водночас, деталізуючи наведені компоненти, ми маємо можливість проаналізувати структуру інтелекту поліцейських у період воєнного стану за дев'ятьма субтестами.

Під час інтерпретації результатів емпіричного дослідження ми спиралися на показники рівнів розвитку компонентів інтелекту особистості поліцейських виокремлених авторським колективом провідних вітчизняних фахівців для працівників Національної поліції України, відповідно до якого визначають: низький (менше 80 IQ), знижений (80–99 IQ), норма (100–119 IQ) високий (120–134 IQ), дуже високий (більше 134 IQ) рівні [33].

Одержані нами результати дослідження компонентів інтелекту поліцейських в умовах воєнного стану представлено на рисунку 2.2.1.

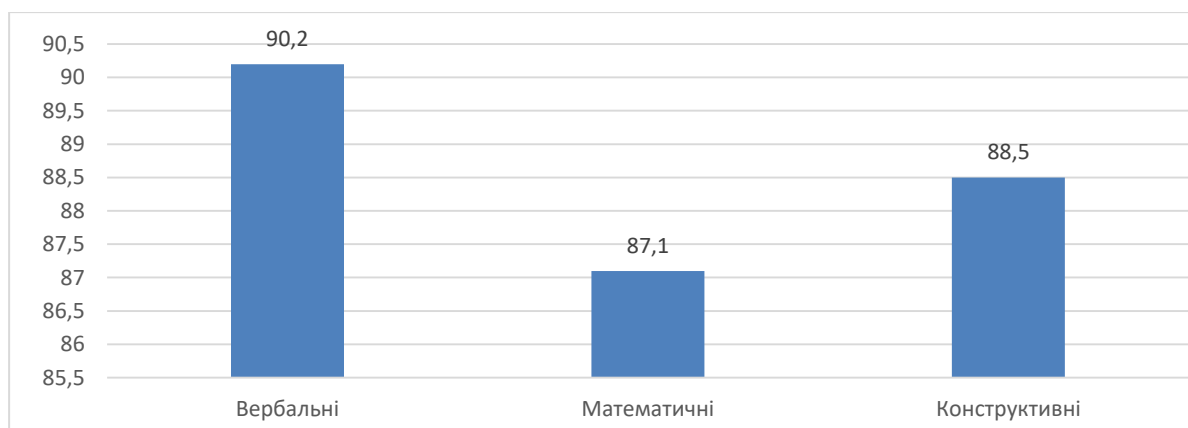

Рис. 2.2.1 Характеристика компонентів інтелекту поліцейських у період воєнного стану.

Це дає можливість стверджувати про такі виокремлені тенденції, як:

показники по всіх компонентах інтелекту відповідають «коридору зниженого рівня» інтелекту особистості. Як стверджують вітчизняні науковці, всім поліцейським бажано мати середній або вищий за середній рівень вербального та невербального інтелекту, середній або вищий рівень креативності [8]. Це обумовлює певні труднощі поліцейських щодо вміння грамотно, ґрунтовно формулювати структуру своєї думки, упорядковувати інформацію, яку отримують

чи використовують. Поліцейські в період воєнного стану недосконало оперують просторовими образами, узагальнюють їх та недостатньо використовують аналітико-синтетичне мислення, конструктивні та практичні здібності;

найбільший показник розвитку відповідає вербальному компоненту структури інтелекту особистості поліцейських. Він обумовлює загальну здібність особистості оперувати словами як сигналами та символами. Вербальний компонент інтелекту характеризує особливості вербально-логічної форми загального інтелекту з переважною основою на знання, які, своєю чергою, залежать від освіти, життєвого досвіду, культури, соціального оточення, віку особистості. Переважання в загальній структурі інтелекту особистості поліцейського вербального компонента обумовлено, на наш погляд, значенням ефективної комунікації для успішності професійної діяльності правоохоронця. Професійне спілкування відіграє вирішальну роль як основний інструментарій діяльності поліцейського.

На рисунку 2.2.2. візуалізовано одержані результати, що характеризують інтелектуальні особливості поліцейських в умовах воєнного стану.

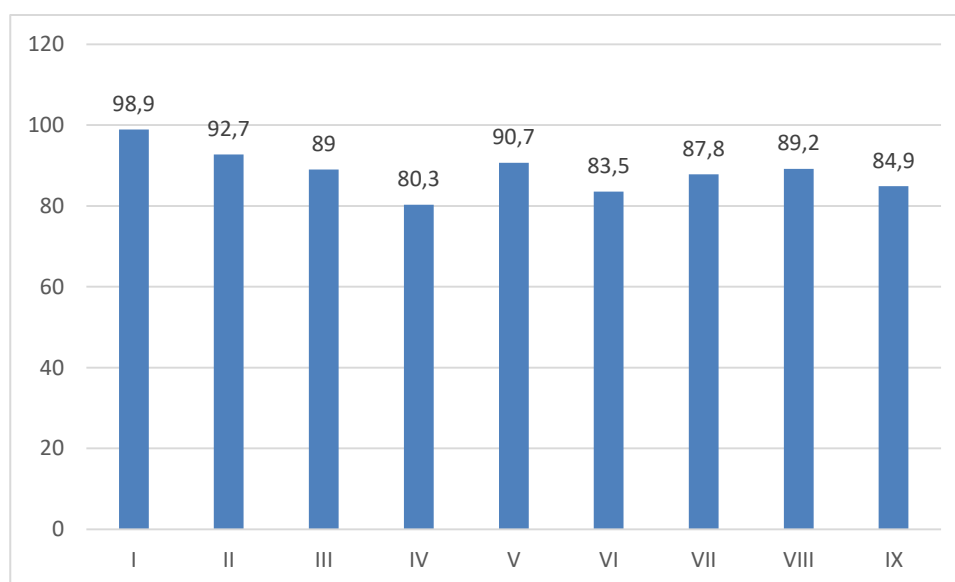

Рис. 2.2.2 Характеристика інтелектуальних особливостей особистості поліцейських у період воєнного стану.

Указані особливості дають можливість визначити такі тенденції, як:

показники особливостей інтелекту поліцейських за всіма субтестами перебувають у рамках 80 – 99 балів, що відповідають «зниженому» рівню та

свідчать про недостатній ступінь функціонування та реалізації інтелектуальної сфери особистості поліцейських у період воєнного стану. Це, на наш погляд, є ознакою ризику для професійної діяльності поліцейських в умовах кризової ситуації війни;

найбільш високий показник (на межі рівнів «зниженого» та «норма») притаманний особливостям, що досліджується за допомогою першого субтесту методики. За цим субтестом (відповідно до тлумачення Р. Амтхауера) визначають запас відносно простих відомостей і знань із найрізноманітніших галузей. Для його успішного виконання людина має володіти відповідним запасом знань. Актуалізація знань, що відбувається під час розв'язання тих чи інших завдань, не просто репродуктивний акт пам'яті, адже поліцейський має актуалізувати саме ті знання, які потрібні для розв'язання конкретного завдання. Цей процес передбачає синтетичний акт співвіднесення умови задачі і тієї інформації, яку може бути використано для її вирішення. При цьому, провідну роль відіграє аналіз завдання, що потребує розв'язання. Саме зважаючи на умови завдання, визначається процес актуалізації потрібних знань. Це дає можливість припустити, що незадовільний рівень показників інтелектуальної сфери особистості поліцейських у період воєнного стану пов'язаний з динамічними впливами актуального простору життєдіяльності, а не з браком знань, потрібних для реалізації професійної діяльності;

низка виявлених показників перебувають на «зниженому» рівні, але мають характерне скупчення в проміжку 92,7 – 89 балів. Це результати виконання поліцейськими субтестів 2, 3, 5, 7, 8. Правоохоронцям притаманний помірно низький рівень аналітико-синтетичних здібностей, умінь порівнювати предмети, явища між собою, здатності до узагальнення, здійснення мисленнєвих операцій (математичний аналіз, синтез, абстракція, узагальнення), здатності до встановлення логічних умовиводів та оперування просторовими образами;

найменшими виявилися показники за результатами виконання субтестів 4 (узагальнення), 6 (числові ряди) та 9 (мнемічні здібності). Ми поділяємо думку Р. Амтхауера, що загалом аналіз інтелектуальної сфери дає інформацію не стільки

про рівень інтелекту, скільки про стиль мислення, стратегії прийняття рішення, ставлення до актуального для особистості нового в дійсності. Це дає можливість окреслити певні особливості інтелектуальної сфери особистості поліцейських у період воєнного стану: редукція словарного запасу, що використовується, зниження рівня абстрактного мислення аналітико-синтетичної діяльності та рівня короткострокової вербальної пам'яті як реакцій на кризові умови здійснення професійної діяльності.

Низка науковців вважає [4, 136, 154], що деякі чинники опитувальника 16 PF Кеттелла можна диференціювати за окремими блоками: чинники М, В, N, Q1 – інтелектуальний; Q4, С, F, Н,О, I (С, Н, О, Q3) – емоційно-вольовий; N, Е, А, Н, L, Q2 – комунікативний. Ми не можемо повністю погодитися з наведеною диференціацією, але будемо використовувати в подальшому викладі деякі її елементи.

Відповідно до означеного, на рисунку 2.2.3. представлено особливості інтелектуальної сфери поліцейського в період воєнного стану на основі одержаних результатів за шкалами М, В, N, Q1 опитувальника 16 PF Кеттелла.

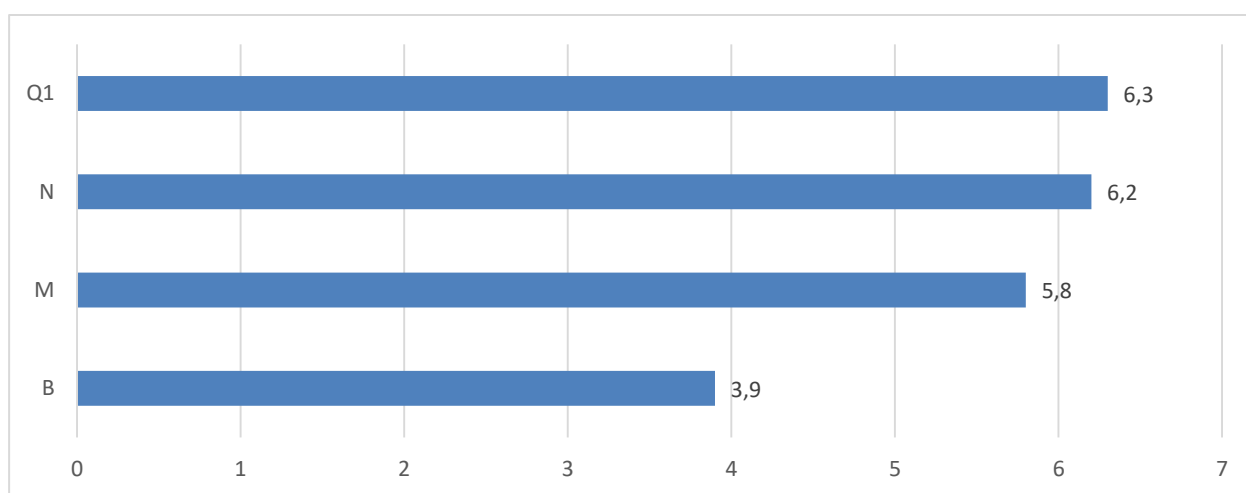

Рис. 2.2.3 Особливості інтелектуальної сфери поліцейських в період воєнного стану на основі шкал опитувальника 16 PF Кеттелла.

Показники за всіма шкалами, що ми аналізуємо відповідають середньому рівню прояву. Водночас показник чинника В наближається до межі низького рівня, показники за шкалами М, N, та Q1 перебувають вище середнього. З метою аналізу особливостей інтелектуальної сфери розглядається поєднання результатів

за шкалами діад. Узагальнення результатів за шкалами В та М дає можливість припустити притаманність поліцейським певної схильності до мрійливості, проте в реальній дійсності її результат може зовсім не відповідати актуальним умовам життєдіяльності. Означене певним чином корелюється з виявленою фрустрованістю поліцейських, на якій ми наголошували раніше. Також у рамках аналізу інтелектуального блоку проводиться оцінювання співвідношення чинників у діаді В та N. Таке співвідношення дає розуміння соціальної спрямованості мислення [136]. Виокремлені показники за цими шкалами свідчать про наявність соціального інтелекту поліцейських, який дає змогу вибудовувати соціальні стосунки. Водночас негативною стороною виявленої тенденції є потенційне звуження кола інтересів правоохоронців та орієнтація на практичну діяльність. Останнє припущення може бути пояснено несприятливим впливом усіх психологічних чинників реалізації поліцейськими професійної діяльності в умовах воєнного стану.

Ще однією діадою, яку варто розглянути в рамках аналізу інтелектуального блоку, є поєднання чинників В та Q1. Аналіз їх взаємодії дає інформацію про міру новаторства щодо пізнання та відкритості новому досвіду особистості. Показники за цими чинниками можуть свідчити про зниження критичного мислення правоохоронців щодо об'єктів та явищ реальної дійсності [136].

Щоб визначити особистісні трансформації особливостей інтелектуальної сфери поліцейських у період воєнного стану, ми використали для порівняльного аналізу результати емпіричних досліджень Д. Александрова, які були реалізовані науковцем 2015 року [4].

Результати порівняльного аналізу особливостей структури інтелекту поліцейських до повномасштабного вторгнення та в період дії воєнного стану представлено на рисунку 2.2.4.

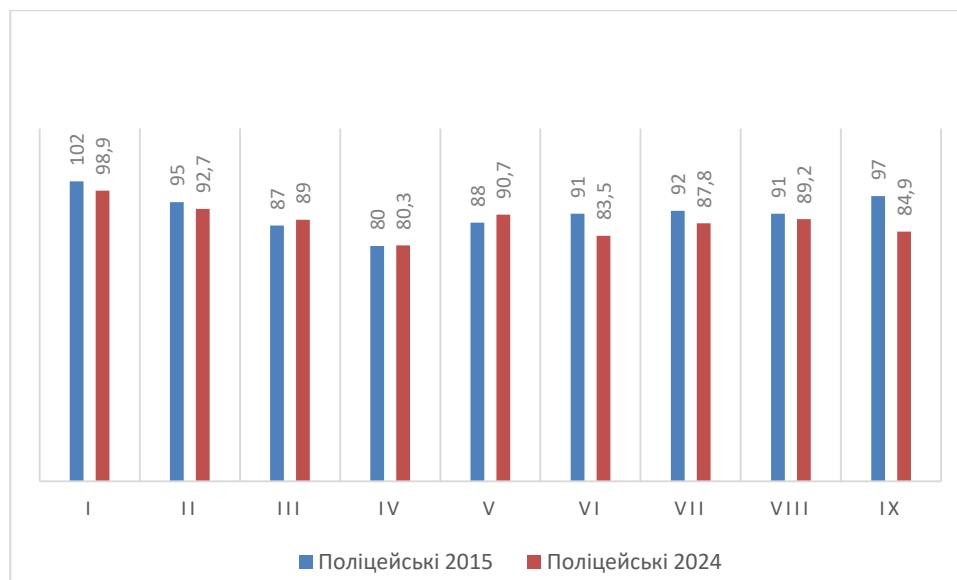

Рис. 2.2.4 Порівняльна характеристика структури інтелекту поліцейських до повномасштабного вторгнення та в період дії воєнного стану.

Розкриваючи особливості особистісних трансформацій поліцейського в інтелектуальній сфері, ми беремо до уваги, що інтелект можна розглядати як міжфункціональне, тобто міжпроцесуальне утворення, яке забезпечує формування специфічної моделі світу суб'єктом та її функціонування, інакше кажучи, специфічної особистісної системи ментальних моделей [174], яка є динамічною й чутливою до зовнішніх і внутрішніх впливів.

Порівняльна характеристика складових структури інтелекту поліцейських до повномасштабного вторгнення та в період дії воєнного стану дає можливість виокремити такі тенденції:

показники результатів двох вибірок респондентів відповідають «зниженому» рівню, окрім результатів за першим субтестом. Це свідчить про превалювання у поліцейських, незалежно від періоду проходження служби, здатності співвідносити актуальну для вирішення проблему з наявним запасом знань із різних галузей. Це важлива складова інтелектуальної сфери допомагає поліцейським швидко реагувати на різноманітні непрогнозовані ситуації професійної діяльності. Потрібно зазначити, що до початку повномасштабного вторгнення показник за першим субтестом у поліцейських перебував у категорії «норма»;

окреслюється загальна тенденція до спаду показників поліцейських у період воєнного стану за результатами переважної кількості субтестів (шість з дев'яти запропонованих у тесті). Зменшення результатів респондентів виявлено за 1,2,6,7,8,9 субтестами. Відмічено невеликі коливання показників за результатами виконання 3 та 5 субтестів в рамках 2 балів – 2,7 балів у бік збільшення та субтесту 4 в бік зменшення на 0,3 бала.

Узагальнюючи, можна сформулювати, на наш погляд, два важливих припущення. По-перше, беручи до уваги існування притаманного для двох груп поліцейських (2015 та 2024 років служби) зниженого рівня восьми з дев'яти субтестів, що характеризують структуру інтелекту особистості, доцільним є вдосконалення професійно-психологічного відбору до лав Національної поліції України. По-друге, що є значущим для предметного поля нашого дослідження, інтелектуальна сфера особистості поліцейського – мішень для несприятливого впливу чинників воєнного стану. Іншими словами, поліцейські відчувають неможливість інтегрувати сприймання подій війни в наявну систему переконань; психотравмуючі події професійної діяльності щодня можуть підтверджувати їх дезадаптивні переконання; сама війна сприймається як така, що перебуває поза рамками суб'єктивного контролю правоохоронців. Саме інтелектуальні здібності дають можливість осмислити травматичний досвід як корисний та інтегрувати його у структуру особистості [18]. Одержані нами результати свідчать про те, що такої можливості у поліцейських немає.

Опосередковано про негативний вплив здійснення професійної діяльності поліцейськими в період воєнного стану свідчить суттєве зниження у них результатів за шкалою В опитувальника 16 PF Кеттелла (5,3 бала 2015 року ↓ 3,9 бала 2024 року).

Доречно з огляду на виокремлені нами завдання порівняти з результатами ще одного емпіричного дослідження структури інтелекту працівників Національної поліції за методикою Р. Амтхаура до початку повномасштабного вторгнення у 2018 році, яке здійснила О. Смірнова [173]. Емпіричну базу

дослідження було сформовано на результатах психодіагностики 1083 поліцейських віком від 19 до 45 років.

У результаті емпіричного дослідження структури інтелекту успішних і неуспішних працівників Національної поліції було доведено наявність статистично важливих відмінностей у показниках загального рівня інтелекту, інтуїтивного понятійного мислення, поняттєвого логічного мислення, оперативної логічної пам'яті, математичної інтуїції, формально-логічного мислення, образного синтезу, вербального, математичного інтелекту, конструктивного інтелекту. Науковець стверджує, що успішні працівники Національної поліції мають вищий загальний рівень інтелекту, краще вміють використовувати наукові, теоретичні знання у практичному житті, виділяти об'єктивні закономірності, зв'язки між явищами навколишнього світу, здатні бачити внутрішню логіку в послідовності подій, змін, виокремлювати алгоритм діяльності, мають кращі здібності щодо розуміння логіки доказів, змісту формул, правил, сфери їх застосування, мають вищий рівень узагальнення і часткової трансформації власних знань та досвіду, вміють переносити їх, використовувати в інших життєвих або навчальних ситуаціях, мають здатність «перекидати» логічні містки в разі браку інформації або прогалин у знаннях, зберігаючи можливість розуміння загального змісту повідомлення, володіють вищим рівнем загальної здібності до навчання. Успішні працівники мають кращу оперативну пам'ять, яка формується в результаті перетворення пам'яті на основі понятійного мислення, а запам'ятовуванню передуює осмислення, структурування інформації, виділення внутрішньої закономірної логіки. У них різко зростають можливості індивіда в опануванні будь-яких наук і сфер діяльності, у виконанні життєвих завдань [173].

На рисунку 2.2.5. представлено порівняльну характеристику профілю структури інтелекту успішних працівників Національної поліції 2018 року та одержані нами результати емпіричного дослідження складових інтелекту поліцейських 2024 року.

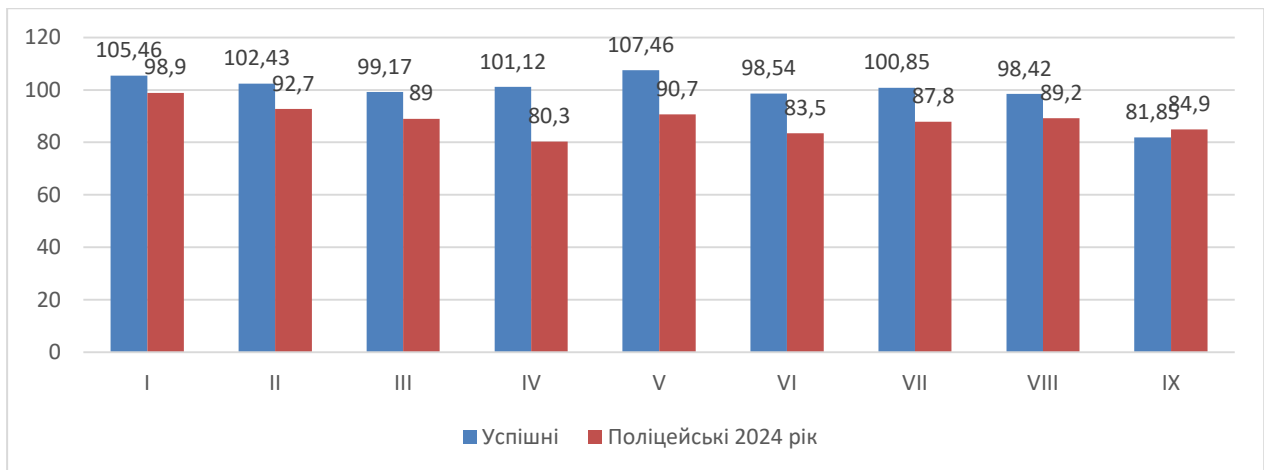

Рис. 2.2.5 Порівняльна характеристика структури інтелекту успішних поліцейських та поліцейських під час дії воєнного стану.

Беручи до уваги візуалізацію результатів порівняльного аналізу, можна стверджувати про наяву загальну тенденцію до зниження переважної кількості показників за субтестами методики в поліцейських у період воєнного стану. Вісім з дев'яти показників за аналогічними шкалами суттєво відрізняються за результатами та характеризуються нижчим рівнем. Тож ми можемо стверджувати про виокремлення певних проблемних аспектів щодо реалізації професійної діяльності сучасними поліцейськими, детермінація яких бере початок у функціонуванні їх інтелектуальної сфери.

Більше трьох років населення нашої держави живе в умовах воєнного стану. За стислою констатацією цього факту криється глибинна трагедія українського народу загалом і кожного конкретного українця безпосередньо. Загроза національній безпеці та суверенітету країни, нещадна терористична діяльність російських військових, агресивний інформаційно-психологічний тиск, постійна небезпека власному життю й життю близьких, дія різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників стресу— усе це призводить до виникнення в людини негативних емоційних станів та обумовлює виникнення дезорганізації поведінки. Постійне екваїлібрування на межі вибухових емоційних реакцій та адекватності поведінки в умовах воєнного стану неймовірно виснажує людину й може призводити до певних трансформацій емоційно-вольової сфери її особистості. Поряд із загальним напруженим зовнішнім колом негативних впливів, окремі

вимоги ставляться до розвитку саме емоційно-вольової сфери особистості поліцейських як передумови їх адекватної та ефективної поведінки в ситуаціях, зумовлених виконанням завдань службово-оперативної діяльності. Розвиток емоційно-вольової стійкості особистості представників сектору безпеки забезпечує їх здатність адаптивно регулювати й корегувати власну поведінку в загрозованих для життя умовах професійної діяльності. Виокремлення особливостей емоційно-вольової сфери особистості поліцейських здійснено за допомогою психодіагностичного інструментарію, а саме: інтерпретації результатів за окремими шкалами 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла й методики «Стиль саморегуляції особистості» В. І. Моросанова. Згідно з узагальненими результатами емпіричного дослідження особливостей емоційно-вольової сфери поліцейських у період воєнного стану можна констатувати істотні трансформаційні зміни особистісного характеру.

Тлумачення дефініції «емоція» у психології має різноманітні вияви залежно від теоретичної парадигми автора. Ми поділяємо найпоширеніше розуміння емоцій як психічних процесів, що протікають у формі переживань, відображають особисту значущість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини. Істотною характеристикою емоцій є їх суб'єктивність. Воля – це свідоме регулювання людиною своєї поведінки й діяльності, виражене в умінні долати внутрішні та зовнішні перепони під час здійснення цілеспрямованих дій і вчинків. Основна функція волі – свідома регуляція активності людини в ускладнених умовах життєдіяльності.

Загальні питання емоційно-вольової сфери особистості ґрунтовно розглянуто в низці зарубіжних праць [211, 234, 237, 296]. У вітчизняній загальній психології та психології професійної діяльності деякі питання дослідження емоційно-вольової сфери особистості впродовж останніх років стали предметом дослідження Ю. Андрусішина, І. Березовської, Л. Карамушки, К. Кушніренко, С. Максименко, В. Осьодло, О. Тимченко та ін. Означене питання у предметному полі юридичної психології досліджували такі науковці, як Д. Александров, В. Андросюк, В. Барко, Ю. Бойко-Бузиль, М. Дідух, В. Євтушенко, Н. Мілорадова,

О. Цільмак, Д. Швець та ін. Попри їх вагомий у дослідження проблеми, залишаються невирішеними актуальні питання, пов'язані з впливом умов воєнного стану на особливості емоційно-вольової сфери правоохоронців.

Будь-яка складна життєва ситуація, незалежно від форми, яку вона має, супроводжується емоціями. Основними джерелами емоційних переживань є фізіологічні потреби, спілкування з іншими людьми, пізнання навколишнього світу, самопізнання, події минулого, очікування від майбутнього [170]. Повномасштабне вторгнення російського агресора на територію нашої держави кожне із указаних джерел наповнило новим, раніше не відомим для українців змістом. Для працівника Національної поліції України такі джерела мають професійно обумовлений характер унаслідок того, що емоційно-вольова сфера особистості вирізняється єдністю переживання, усвідомленої вольової реакції на нього й актуальної для людини діяльності. Можна стверджувати, що емоції відповідають за результативність діяльності, передусім у поліцейських. Засадничими функціями емоцій у поліцейській діяльності є відображально-оцінна, сигнальна, мотиваційна й активаційна [37]. Ґрунтовний аналіз зарубіжних досліджень емоційної складової особистості поліцейського здійснила українська дослідниця Я. Пономаренко [145]. Згідно з результатами теоретичного огляду деяких зарубіжних розвідок вона стверджує, що:

до особистості поліцейського ставлять численні емоційні вимоги, попри багатовекторність емоційних проблем поліціантів, західну спільноту науковців цікавлять передусім причини та наслідки стресу або пережитого травматичного досвіду, отриманого під час виконання професійних завдань [311];

основну увагу в дослідженнях зосереджено на вивченні тих чинників, які найбільше впливають на психологічний стан здоров'я працівника поліції й становлять найбільшу небезпеку для його особистості. Одним із найзагрозливіших аспектів, що можуть завдати істотної шкоди поліцейському, певні науковці вважають розбалансованість емоцій [266];

емоції по-різному впливають на поведінку особистості й позначаються на прийнятті рішень поліцейськими, не менше ніж особливості когнітивного оцінювання ситуації [310];

емоційні стани впливають на тип і способи обробки інформації, надмірна вираженість негативних емоцій (як, наприклад, гніву) посилює схильність розглядати зміст і деталі справи поверхово й суб'єктивно [216];

емоція гніву в поліцейських може деформувати об'єктивне сприйняття злочину та посилити покарання для злочинця, що не виключає виникнення бажання перебільшити провину підозрюваного [221];

афективні стани й емоції чинять вплив на стратегії поведінки особистості в соціальних взаємодіях [308].

Умови, в яких працівники поліції виконують оперативно-службові та службово-бойові завдання, потребують швидких і чітких дій, причому як у стандартних, так і в несподіваних ситуаціях. Реальний світ воєнних дій у всій різноманітності відображається у свідомості поліцейського. Правоохоронець не тільки пізнає навколишній світ і належить до нього, а й безпосередньо впливає на нього власними діями, змінює відповідно до власних потреб, інтересів і завдань професійної діяльності, долає для досягнення поставлених завдань різні перешкоди, тобто докладає свідомих вольових зусиль. В умовах воєнного часу ця тема надзвичайно актуальна, оскільки вплив стресових ситуацій може визначати ефективність професійної діяльності та має суттєві наслідки як для поліцейського, так і для суспільства загалом.

Виокремлення особливостей емоційно-вольової сфери особистості поліцейських здійснювали за допомогою психодіагностичного інструментарію, а саме: інтерпретації результатів за окремими шкалами 16-факторного опитувальника Р. Кеттелла й методики «Стиль саморегуляції особистості» В. Моросанова. Вибір означеного психодіагностичного інструментарію обґрунтовано можливістю здійснення не тільки констатування та характеристики особливостей емоційно-вольової сфери поліцейських, актуальних у зв'язку з дією воєнного стану, а й їх подальшого коректного порівняльного аналізу з наявними

схожими дослідженнями попереднього періоду. З огляду на означене вище у рамках порівняльного аналізу ми звернулися до результатів наукових розвідок Д. Александрова [3] та В. Євтушенко [54], які для виконання дослідних завдань також використовували цей психодіагностичний інструментарій.

Для дослідження та характеристики емоційно-вольової підструктури особистості поліцейського ми обрали шкали С, G, O, Q3 з комплексу поліфакторної методики дослідження особистості Р. Кеттелла. Відповідно до опису, означені шкали дають змогу проаналізувати притаманні особистості прояви: емоційної стійкості – емоційної нестійкості, високої нормативності поведінки – низької нормативності поведінки, тривожності – спокою, високого самоконтролю поведінки – низького самоконтролю поведінки. Ми повною мірою поділяємо думку Д. Александрова, що риси емоційно-вольової регуляції поведінки поліцейських у контексті професійно значущих детермінант діяльності відображено в характеристиках шкал С, Н, O, Q3. Показники шкали Н (сміливість – боязкість) – один із найбільш обумовлених спадковістю чинників, які вказують на ступінь чутливості нервової системи. Безумовно, цей чинник є важливим для успішності діяльності поліцейських, у якій потрібно вміти протидіяти втомі в роботі з людьми, витримувати емоційні навантаження, але зважати на його показники доречніше під час диференційованого оцінювання психічної стійкості особистості. У нашому дослідженні фокус уваги спрямовано на оцінку волі як здатності особистості до свідомого управління власною психікою та вчинками у процесі прийняття рішень для досягнення поставлених завдань. Цьому, на наш погляд, більше відповідають показники шкали G.

Згідно з результатами проведеного емпіричного дослідження можна стверджувати, що поліцейським притаманна здатність управляти власними емоціями та настроєм, передусім уміння знайти їм адекватне пояснення й реалістичне вираження. Відповідно до одержаних результатів емпіричних досліджень, емоційну стійкість працівників Національної поліції України оцінюють як вищу від середнього (шкала С – 7,0 стенів). Поліцейські характеризуються як емоційно зрілі особистості, спокійні, упевнені в собі,

постійні у своїх планах і прихильностях, що не піддаються впливу перепадів настрою. Вони добре усвідомлюють вимоги реальності, не приховують від себе власні недоліки, не засмучуються через дрібниці. Одержані результати корелюються з результатами наукових досліджень, здійснених до початку повномасштабного вторгнення. Емпіричні результати аналізу Д. Александрова доводять, що працівникам органів внутрішніх справ був притаманний високій рівень емоційної стійкості (шкала С – 8,1 стена), що несуттєво відрізняється від сучасних правоохоронців. Виокремлена в межах порівняльного аналізу різниця в показниках не змінює тенденцію до наявності в поліцейських здатності управляти власними емоціями на рівні вище від середнього.

На думку науковців, чинник G за змістом нагадує чинник С, передусім у тій частині, яка стосується регуляції поведінки. Відмінність полягає в тому, що чинник G характеризує наполегливе прагнення дотримуватися моральних вимог, яке не притаманне для флегматичної поведінки осіб з високими оцінками за чинником С [69]. В умовах воєнного стану означені характеристики усвідомленого прагнення нормативної регуляції поведінки є засадничими в оцінюванні емоційно-вольової сфери представників сектору безпеки. Одержані нами результати емпіричних досліджень дають підстави констатувати рівень нижче від середнього (шкала G – 4 стена).

Виявлені показники за означеним чинником ілюструють певну тенденцію до «особистісної втоми» реагування на непрогнозовані, варіабельні й розмиті виклики воєнного стану. Потреба приймати складні рішення на місці «прильоту» під час надання домедичної допомоги декільком постраждалим одночасно, відчувати реальність війни у вигляді благальних криків про порятунок людей під завалами, усвідомлюючи, що немає можливості їх дістати, – усе це обумовлює виникнення ситуації переоцінки звичних суспільних вимог і культурних норм, моральних загальнолюдських цінностей. З огляду на те, що поліцейські першими приїжджають на місце події та стають свідками злочинів російських окупантів, такі результати за шкалою G, на наш погляд, є прикладом формування захисного механізму психікою поліцейського.

Опосередковано це підтверджують дані, одержані за допомогою методики «Стиль саморегуляції особистості» В. Моросанова. Як відповідь на виконання професійних обов'язків у ненормальних, травмувальних умовах воєнного стану, працівники Національної поліції України максимально прагнуть у рамках базового стилю саморегуляції виявляти індивідуальні особливості висунення та утримання цілей. Основною є потреба в усвідомленому плануванні професійної діяльності, реалістичності й деталізації її планів. Поліцейські здатні самостійно висувати ієрархічні та стійкі завдання діяльності. Це обумовлено високим (7 балів) показником за шкалою «Планування» означеної методики. Усвідомлене прагнення поліцейських до гомеостазу зовнішніх травмувальних умов реалізації професійної діяльності, сформованої емоційної особистісної зрілості, спокійності, впевненості в собі, постійності у своїх планах, загальнолюдських моральних імперативах підтверджують результати, одержані за шкалою «Моделювання». Цей показник відповідає високому рівню (7,6 балів). Шкала «Моделювання» дає змогу діагностувати індивідуальну розвиненість уявлень про зовнішні та внутрішні значущі умови, ступінь їх усвідомленості, деталізованості й адекватності. Поліцейські відповідають на виклики прагненням виокремлювати значущі умови досягнення завдань як у поточній ситуації, так і на перспективу, що виявляється у відповідності програм дій планам діяльності, отриманих результатів поставленій меті.

Порівняння результатів емпіричних досліджень дають підстави стверджувати, що «Планування» та «Моделювання» як визначальні елементи стилю саморегуляції в поліцейських у період воєнного стану є атрибутами їх емоційно-вольової регуляції. Результати дослідження В. Євтушенка доводять, що до початку повномасштабної російської агресії працівникам Національної поліції України зі стажем практичної діяльності понад 5 років переважно були притаманні елементи програмування, гнучкості й оцінювання результатів у стилі саморегуляції професійної діяльності. Швидкоплинність розгортання подій, потреба діяти не за звичними стереотипами, невідповідність реальності розгортання оперативно-службової обстановки – усе це руйнує вибудовану

поліцейським програму дій. Ефект невизначеності дає змогу сконцентруватися тільки на плануванні й моделюванні можливих кроків – до деталізованого програмування, алгоритмічної, покрокової поведінки поліцейський не прагне. Практика доводить, що розгортання програм, які розробляють, не є запорукою ефективності професійної діяльності. Не мають можливості поліцейські, порівняно з довоєнним станом, спокійно та виважено орієнтуватися на оцінку результатів діяльності.

На наш погляд, одержані результати емпіричних досліджень можуть стати підґрунтям для вдосконалення основних заходів професійно-психологічної підготовки працівників Національної поліції. Аналіз і науково обґрунтоване узагальнення найтипівіших професійно обумовлених ситуацій службово-оперативної діяльності поліцейських у період воєнного стану можуть дати змогу створити прикладні кейси для підвищення їх адаптивності реагування на загрозливі виклики.

Це зумовить, на нашу думку, певне психологічне розвантаження поліцейських. Ефективне опрацювання прикладних кейсів сприятиме розвитку в них здатності гнучко адаптуватися до нових обставинах, бути стійкими в ситуації виникнення об'єктивних і суб'єктивних перешкод. Це буде сприяти підвищенню індивідуально розвиненої та адекватної оцінки результатів власної діяльності й поведінки. Повернення до превалювання в стилі саморегуляції складових «Оцінка результатів» і «Гнучкість» поліцейських обумовить розвиток сформованості стійкості суб'єктивних критеріїв оцінки результатів професійної діяльності, адекватності оцінки фактів неузгодженості отриманих результатів з метою діяльності (адаптивне прийняття невідворотності певних подій), здатності перебудовувати, вносити корективи в систему саморегуляції в разі змін зовнішніх і внутрішніх умов, ефективного реагування на швидку зміну подій службово-оперативної обстановки й успішного виконання поставлених завдань у ситуаціях ризику для власного життя та життя інших.

Одержані результати емпіричного дослідження чинника О «тривожність – спокій» відповідають середньому показнику (5,4 стена). Це свідчить про несуттєві

відмінності рис за цією шкалою у поліцейських в умовах воєнного стану та правоохоронців до початку повномасштабного вторгнення (попередні показники становили 5,8 стена). Водночас науковий інтерес до проблеми емоційного «реагування» та емоційного «відгуку» на психологічно ненормальні для звичного життя людини умови працівників Національної поліції України, на наш погляд, потребують деталізованого емпіричного дослідження з використанням додаткового психодіагностичного інструментарію. Це зумовлено нашим побоюванням щодо застосування поліцейськими такого механізму психологічного захисту, як емоційна «глухота». Неможливість реагувати на болісні події може спонукати поліцейського до формування ефекту «емоційної заморозки», який сприятиме збереженню цілісності базових основ особистості та не допущенню екзистенційної кризи. Підтвердження чи заперечення висловленого припущення має стати завданням для окремого дослідження.

Сформульовані вище тези про наявність актуальної потреби вдосконалення змісту професійно-психологічної підготовки опосередковано підтверджено одержаними результатами за шкалою Q3 (високий самоконтроль – низький самоконтроль). Вони відповідають показнику нижче від середнього й становлять 4,4 стена. Некомпенсована перспективність поліцейських в алгоритмізації професійної діяльності, про яку зазначено вище, призводить до неможливості діяти розмірено, наполегливо долати перешкоди, реалізовувати кілька завдань одночасно й оперативно доводити розпочату справу до завершення. Порівняно з періодом до повномасштабного російського вторгнення (7,6 стена), спостерігається суттєве зниження показника за чинником Q3.

Узагальнені результати емпіричного дослідження особливостей емоційно-вольової сфери поліцейських у період воєнного стану можуть свідчити про глибокі трансформації особистісного характеру в емоційно-вольовій сфері. Їх виникнення та напрям розгортання, безсумнівно, зумовлено травмувальною дією повномасштабної російської агресії. Складні, непередбачувані умови реалізації професійної діяльності працівників Національної поліції України в період воєнного стану є детермінантами їх особистісних змін. Виявлені в рамках

емпіричного дослідження особливості емоційно-вольової сфери обумовлюють наявність холістичних ознак реагування особистості поліцейського на актуальні виклики й формування відповідно до них потенційно можливих засобів особистісного реагування (розроблення механізмів психологічного захисту та компенсаторних елементів стилю саморегуляції поведінки й діяльності).

2.3 Характеристика системи мотиваційних та комунікативних особливостей особистості поліцейських у період воєнного стану.

Системний підхід, який є одним із базових орієнтирів нашого теоретико-емпіричного дослідження, передбачає розгляд психічних явищ як складних систем, що складаються із взаємопов'язаних елементів і рівнів. Фундатор такого підходу Б. Ломов наполягав на провідній ролі питань мотивації у психологічних дослідженнях діяльності особистості. Він наголошував на тому, що через мотиви найбільш виразно проявляється системний характер психічного, та саме вони є інтегральними формами психічного відображення.

Раніше ми акцентували увагу на онтогенетичному зв'язку між усіма окресленими нами конструктами особистості. Теорії мотивації й емоцій великою мірою пов'язані й перекликаються між собою, оскільки мотивація та емоції – дві сторони процесу регуляції поведінки. У дослідженнях мотивації, зазвичай, більш виділено зовнішній, власне поведінковий, аспект регуляції, тоді як психологічні дослідження емоційних станів зосереджено виключно на внутрішній стороні управління поведінкою [47]. Відповідно до наведеного, логічним буде звернути увагу на системи мотиваційних та комунікативних особливостей особистісних трансформацій поліцейських у період воєнного стану.

Важливе значення емоцій полягає в тому, що завдяки ним людина переосмислює минуле, планує майбутнє. Емоції успіху-неуспіху працюють як універсальний механізм, який підключається до процесу регуляції діяльності і на основі накопичуваного досвіду оповіщає індивіда про досяжність цілей і виправданість активності. Передбачення неуспіху звужує зону проб, обмежує

поведінку; минулі успіхи спрямовують суб'єкта до конструктивних рішень, направляють поведінку. Узагальнена емоція успіху-неуспіху взаємодіє з провідним емоційним переживанням, яке спонукає до діяльності, підсилюючи його, коли передбачає швидкий успіх, і лишає його спонукальної сили під час передбачення труднощів і невдач [47]. Тому логічним є твердження, що в основі мотивації досягнень лежать емоційні переживання, пов'язані із соціальним прийняттям успіхів, які досягаються особистістю [58].

Мотивацію можна описати як активізацію та спрямування поведінки особистості на певний стимул [242, 330]. Різноманіття мотивів людської діяльності визначається різноманіттям комбінацій, які утворюються різними думками і відчуттями людини. У людини є два різні мотиви, функціонально пов'язані з діяльністю, спрямовані на два протилежні стимули. Це – мотив досягнення успіху і мотив уникнення невдачі. Указані мотиви є визначальними для подальшої успішної або неуспішної діяльності [47, 150].

Варто зазначити, що мотив досягнень по-різному трактують у предметному полі психології, наприклад: як стійка особистісна риса (Г. Мюррей); як прагнення розвивати свої здібності і вміння та підтримувати їх на якомога вищому рівні (Х. Хекгаузен); як прагнення людини досягати значних результатів, успіхів у діяльності (С. Занюк); як загальна, відносно стійка риса особистості, що складається з двох протилежних мотиваційних тенденцій: прагнення до успіху та уникнення невдачі (Дж. Аткинсон).

Мотивація досягнення складається з емоції, когніції та дії, які зумовлено прагненням досягти бажаних результатів, наприклад, одержати підтвердження власної компетентності [238, 244, 283]. Її можна описати як активізацію поведінки, що спрямовує людину до позитивного результату. На противагу цьому, мотивація уникнення містить емоції, когніції та дії, які зумовлено бажанням уникнути неприємної ситуації або небажаних наслідків, наприклад, покарання, загрози та невдачі [243, 255] і може бути описана як активізація поведінки, спрямованої на уникнення негативного стимулу.

Цілі – це те, до чого прагне індивід [297]. Тобто, те до чого прагне поліцейський у площині власної професійної діяльності. Вираз «цільові орієнтації» описує не тільки низку почуттів, пов'язаних з цілями, але й диспозиційну тенденцію відповідати викликам певною поведінкою в конкретних ситуаціях [241, 316]. Цільові орієнтації стосуються когнітивних уявлень про причини поведінки та її активізації [245, 281] і пояснюють суттєві відмінності в поведінці особистості [214, 261, 317]. Таким чином, існування цільових орієнтацій поліцейського в дихотомічній схемі «досягнення – уникнення» припускає наявність у них відносно стабільних диспозицій, які можуть бути підґрунтям обрання відносно стійких поведінкових патернів під час виконання професійних обов'язків. Це, на наш погляд, може стати теоретичними засадами обрання інструментарію емпіричного дослідження мотиваційних особливостей особистісних трансформацій поліцейських в умовах воєнного стану. У рамках наукового розгляду виокремлюється можливість проаналізувати поведінку поліцейського як спрямовану до бажаного стимулу (мотивація досягнення) або від небажаного стимулу (мотивація уникнення).

Дослідження показали залежність між характером мотивації досягнення і вибором поведінкових стратегій, рішенням різної складності завдань ефективної поведінки в ситуаціях з невизначеним результатом, а також можливість застосування концепції мотивації досягнення до дослідження процесу адаптації в умовах зміни середовища. Знаючи мотиви, що спонукають людину до активності, можна цілеспрямовано впливати на організацію її діяльності та поведінку [58]. Це дає можливість припустити, що саме дослідження мотивації досягнення успіху та уникнення невдачі може виступати інформативним індикатором для прогнозування ефективності поведінки поліцейських у професійному середовищі, оцінюючи їх адаптаційні спроможності в умовах воєнного стану.

Мотивація досягнення полягає у прагненні виконувати роботу на високому рівні якості завжди, де є можливість проявити творчість, майстерність, здібності. Від розвитку цього мотиву великою мірою залежить те, чого досягає у своєму житті людина, зокрема у професійній діяльності. На думку, Т. Матвієнко, це

актуалізує дослідження мотивації досягнення успіху й уникнення невдач у працівників правоохоронних органів, з огляду на важливу роль впливу мотивації досягнення на ефективність професійної діяльності поліцейських [109]. О. Притула зазначає, що з огляду на професійну діяльність і успішність у житті, мотивація досягнення стає відправною точкою. Від мотивації залежить, з якого боку ми підходимо до тієї чи іншої справи, а також те, що нами керує під час вибору. Якщо брати до уваги професійну діяльність, цей мотив виявляється у стійкій потребі бути результативним, прагненні зробити щось швидко і якісно, досягти того чи іншого рівня. Ця потреба має генералізований характер і проявляється в будь-якій ситуації, незалежно від конкретного її змісту [150].

Можна стверджувати, що мотивація досягнення успіху організує цілісну поведінку, підвищує активність, впливає на формування мети і вибір способів її досягнення, це прагнення до високих результатів у професійній діяльності. Розвиток мотивації досягнення успіху передбачає формування активної життєвої стратегії, вироблення відповідної моделі поведінки [224, 263].

У вітчизняній та зарубіжній психології відбуваються активні наукові дискусії та панують різні погляди на співвідношення між прагненням до успіху й уникненням невдачі. Одні дослідники вважають, що це взаємовиключні полюси на шкалі «мотиву досягнення», якщо суб'єкт орієнтований на успіх, то він не зазнає страху перед невдачею; і навпаки, якщо орієнтований на уникнення невдачі, то в нього слабо виражене прагнення до успіху. Інші науковці доводять, що яскраво виражене прагнення до успіху цілком може поєднуватися з не менш сильним страхом невдачі, особливо, якщо вона пов'язана для суб'єкта з якими-небудь тяжкими наслідками. Дійсно, є дані, що між вираженістю прагнення до успіху й уникнення невдачі може бути позитивна кореляція. Тому, скоріше за все, йдеться про переважання у того чи іншого суб'єкта прагнення до успіху або уникнення невдачі за наявності того й іншого. Причому це переважання може бути як на високому, так і на низькому рівні вираженості обох прагнень. Таким чином, як надія на успіх, так і страх невдачі є операціоналізаціями мотивації досягнення, які використовуються особистістю та можуть передбачати її

досягнення [155, 284, 332]. Така точка зору повністю узгоджується з нашими дослідницькими переконаннями та буде використана під час інтерпретації одержаних емпіричних результатів дослідження.

Як уже зазначалося, мотив досягнення є відносно стійким атрибутом особистості, що може бути розглянутим як диспозиційна тенденція. Однак він є динамічним утворенням та починає діяти у взаємозв'язку з ситуативними чинниками, такими, як умови, перебіг правоохоронної діяльності в конкретних культурно-історичних умовах та ймовірність досягнення успіху у професійній діяльності. Обґрунтованою, на наш погляд, є можливість розгляду мотивації досягнення успіху та мотивації уникнення невдачі в рамках порівняльного аналізу особливостей мотиваційної сфери поліцейських до та після початку повномасштабного вторгнення.

У своєму фундаментальному дослідженні мотивації досягнення науковці Д. Маккелланд, Дж. Аткинсон, В. Кларк та Е. Ловел серед нормальних умов виникнення та формування мотивації досягнення виокремлюють такі: формування синдрому досягнення (переваги в людини прагнення до успіху над прагненням уникнути неуспіху); самоаналіз; формування прагнення та навичок ставити перед собою високі, але адекватні цілі; міжособистісна підтримка [293].

Як зазначає Л. Сердюк, серед чинників, які впливають на очікування успіху, важливе місце посідають уявлення про здібності (суб'єктивна оцінка своїх здібностей), що формуються на основі успіхів і невдач у минулому та суб'єктивна складність завдання (оцінка сприятливості ситуації). Наприклад, актуалізація своїх здібностей може підвищити віру в ефективність власної діяльності. Коли людина усвідомлює наявність у себе здібностей, що можуть забезпечити успіх, це позитивно відображається на її впевненості в успішності власних дій. Суб'єктивна цінність та привабливість успіху в певній діяльності – ще один важливий чинник мотивації досягнення (прагнення до успіху). Чим більше людина сподівається на успіх, тим більше зусиль вона схильна докладати, тим сильнішою буде її мотивація досягнення [168].

Одним із чинників, що призводить до невдачі, може бути необґрунтований оптимізм у прийнятті рішень. На думку дослідника А. Маслоу, люди надто часто переоцінюють власні шанси досягти цілей. Таким чином суб'єкт збільшує мотивацію до сміливих ризикованих дій, але водночас блокує раціональну оцінку можливостей і об'єктивних умов. Врахування умов – це не тільки аналіз того, що відбувається зараз, а й передбачення ситуацій, які можуть виникнути в майбутньому. Уміння передбачити те, що може статися, оцінити ймовірність досягнення мети – ось ключі до успіху [282].

Доведено (В. Гузенко, С. Занюк, Л. Мухіна), що при переважанні мотивації уникнення невдачі провідними чинниками, які актуалізують мотивацію, є ситуативні чинники (несхвалення близьких людей і членів сім'ї; критика з боку керівника; низьке матеріальне становище: невміння маніпулювати людьми; брак кар'єрного зростання та іміджу; негативні відносини в колективі; невизнання суспільством). У цілому перелічені чинники сприяють виникненню соціальних страхів або є їх показниками.

У нашому емпіричному дослідженні для здійснення характеристики мотиваційної сфери особистості поліцейських в умовах воєнного стану ми застосували дві психодіагностичні методики: «Мотивація досягнення успіху» і «Мотивація уникнення невдач» Т. Елерса. Одержані нами результати представлено на рисунках 2.3.1. та 2.3.2.

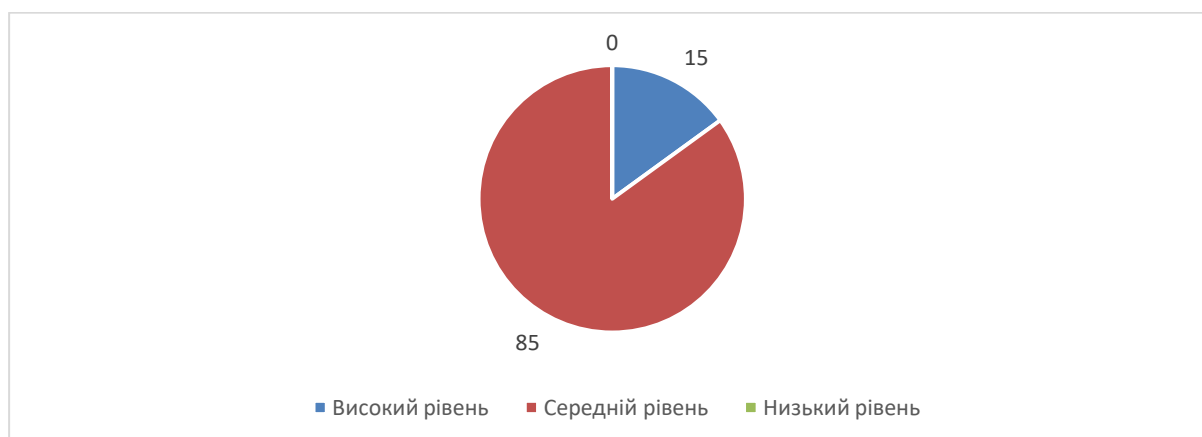

Рис. 2.3.1 Характеристика мотивації досягнення успіху поліцейських в умовах воєнного стану

Відповідно до одержаних результатів ми можемо стверджувати про наявність у переважної більшості поліцейських в умовах воєнного стану середнього, помірною рівня мотивації досягнення успіху. Питома вага, а саме, 100 % опитаної вибірки дає можливість припустити, що правоохоронці мають диспозиційну тенденцію проявляти активність у професійному просторі, бо відчують потребу в ефективності своїх дій. Поліцейські прагнуть реалізувати себе у професії, достатньо впевнені в рівні власної компетентності, у своїх здібностях і якостях. Вони мають та вміють ставити амбітні цілі, здатні розвиватися, багато працювати заради досягнення мети.

Покажемо, на наш погляд, є результат опитування, відповідно до якого жодний респондент нашої вибірки не оцінив власну мотивацію на досягнення успіху на низькому рівні. Це свідчить про високий рівень вмотивованості поліцейських на досягнення ефективних результатів у власній професійній діяльності. Водночас занадто високий рівень мотивації може призводити до зниження продуктивності професійної діяльності, оскільки потенційно зростає напруга, тривожність, стрес, фрустрованість особистості [47]. Прагнення поліцейських досягти успіху, високих результатів у професійній діяльності свідчить про наявність у них достатньо сильної мотивації досягнення [58].

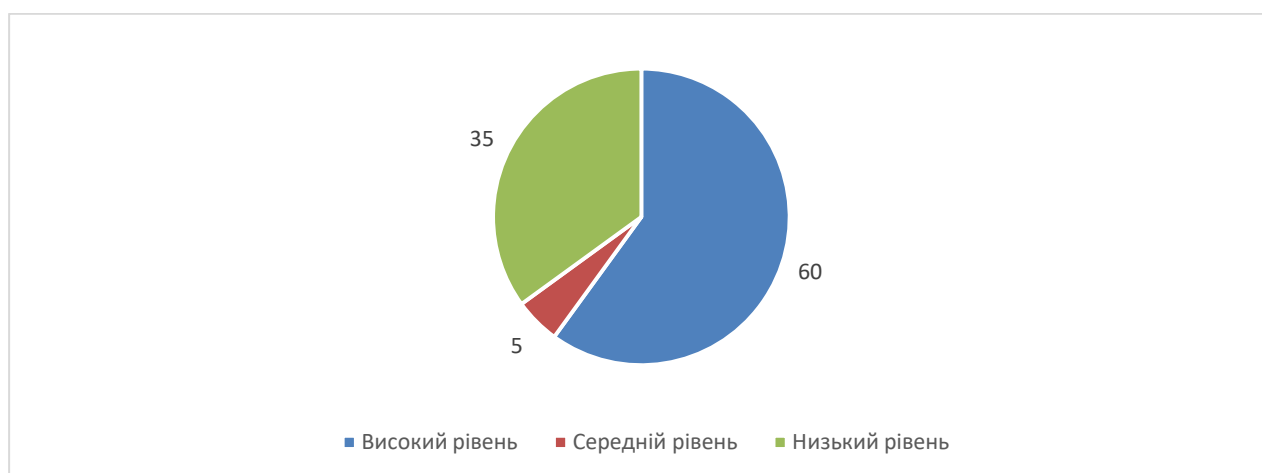

Рис. 2.3.2 Характеристика мотивації уникнення невдачі поліцейських в умовах воєнного стану

У попередньому теоретичному викладі цього підрозділу ми наголошували на існуванні двох дихотомічних мотивів в особистості одночасно. Тому в аналізі

одержаних результатів, що характеризують мотиваційну сферу поліцейських, ми спираємось на ці позиції. Загалом, у мотивах уникнення невдач втілюється бажання особистості захиститися від невдачі в якійсь дії, небажання при цьому виходити із зони комфорту, небажання взагалі докладати зусилля до виконання важкого завдання і самовдосконалення, зокрема. Відповідно до одержаних нами результатів (завищений рівень досягнення успіху у поєднанні з високим рівнем уникнення невдачі) ми можемо стверджувати, що поліцейським в ускладнених кризових умовах воєнного стану притаманне бажання досягти ефективного результату у професійній діяльності, але актуальність її реалізації призводить до неможливості втілити означене.

Сутнісний зв'язок мотиваційної та емоційно-вольової сфери особистості відображено в одержаних нами результатах. Як було зазначено раніше, поліцейським притаманна певна тенденція до «особистісної втоми» реагування на непрогнозовані, варіабельні й розмиті виклики воєнного стану та ознаки формування захисного механізму психікою поліцейського. Здатність самостійно висувати амбітні ієрархічні та стійкі цілі й завдання діяльності, в поєднанні з прагненням поліцейських до гомеостазу зовнішніх травмувальних умов реалізації професійної діяльності, сформованої емоційної особистісної зрілості, спокійності, впевненості в собі, постійності у своїх планах стикаються з швидкоплинністю розгортання подій, необхідністю діяти не за звичними стереотипами. Це спонукає поліцейських максимально прагнути уникнути «загрозливих» для їх самооцінки та впевненості у професійній компетентності ситуацій реальної оперативно-службової обстановки. Виокремлені нами особливості емоційно-вольової сфери поліцейських свідчать про брак можливості спокійно та виважено орієнтуватися на оцінку результатів діяльності. Водночас базовим для особистості є цей аспект. Тобто поліцейські перебувають у дезорієнтованій позиції зіставлення власних дій та їх зовнішньої оцінки.

Такі припущення ми спробуємо довести, здійснивши порівняльний аналіз особливостей мотиваційної сфери поліцейських до початку повномасштабного вторгнення та після введення воєнного стану, що представлено на рисунках 2.3.3.

та 2.3.4. Для проведення порівняльного аналізу ми орієнтувалися на результати емпіричних досліджень М. Дідух [49].

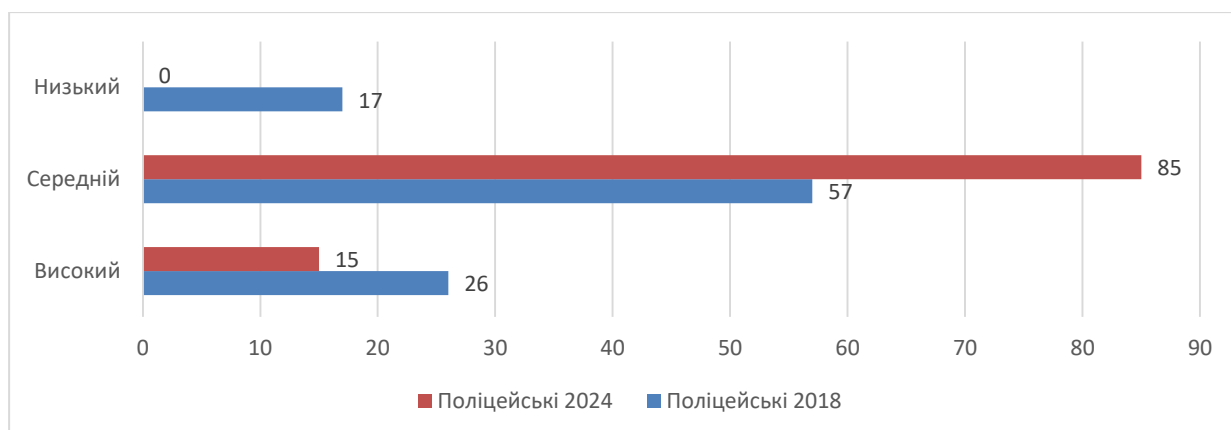

Рис. 2.3.3 Порівняльна характеристика мотивації досягнення успіху поліцейськими 2018 р. та поліцейськими в період воєнного стану

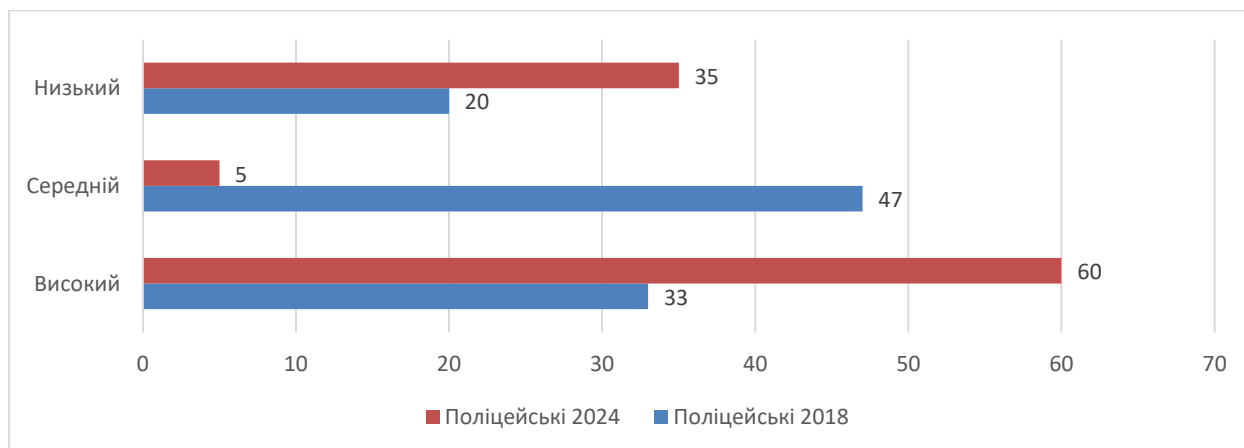

Рис. 2.3.4 Порівняльна характеристика мотивації уникнення невдачі поліцейськими 2018 р. та поліцейськими в період воєнного стану.

Відповідно до одержаних результатів можемо стверджувати таке:

у період воєнного стану визначається дещо більший рівень питомої ваги поліцейських, яким притаманний середній рівень мотивації досягнення успіху. 100 % поліцейських під час повномасштабного вторгнення вмотивовані на мобілізацію всіх своїх ресурсів задля досягнення поставленої мети. Вони характеризуються наполегливістю в досягненні мети, схильністю ставити віддалені цілі, не задовольняються отриманим результатом. Водночас для них

головним у житті є переживання радості успіху внаслідок досягнення високих результатів [67];

кризові, травмуючі умови реалізації правоохоронної діяльності, що є актуальними на цей час для поліцейських, обумовлюють зростання питомої ваги поліцейських, які визначають власний рівень мотивації уникнення невдачі на рівні високого.

Варто зазначити, що мотивація на уникнення невдачі належить до категорії негативної професійної мотивації. Це призводить до того, що вся професійна діяльність правоохоронця обумовлюється бажанням відсторонити суспільний осуд, покарання безпосереднього керівника тощо. Поліцейські заздалегідь прагнуть уникнути можливого промаху, тому більше думають про те, як його уникнути, а не про інструменти та засоби досягнення успіху. Це може бути спричинено досить відповідальним ставленням поліцейських до процесу та результату власної професійної діяльності. Так, людина, яка спонукається у професійній діяльності мотивами досягнення успіху, розуміє власні помилки і причини невдач та бере на себе за них відповідальність. У період воєнного стану, коли постійно змінюється оперативно-службова ситуація, немає неоднозначної оцінки дій в ній, поліцейські прагнуть уникати потенційних невдач у реалізації професійної діяльності.

Низкою наукових досліджень доведено, що спрямування регуляції в бік уникнення невдачі має шкідливі наслідки для безлічі результатів щодо досягнення загального благополуччя, зокрема поздовжні зміни суб'єктивного благополуччя особистості [239, 240, 249]. При цьому виділяють (Р. Бірней) три типи міри прояву мотивації на уникнення невдачі, а саме: страх знецінення себе у власних очах, страх знецінення себе в очах оточуючих і страхи, які не стосуються «Я»-наслідків. Спрямування якого типу може бути притаманне поліцейським – це перспектива подальших теоретико-емпіричних досліджень.

У професіях класу «людина – людина», до яких належить правоохоронна, професійне спілкування відіграє роль головного засобу професійної діяльності, який не може бути замінений іншими засобами, та без якого вона просто не може

бути виконана. У цьому разі спілкування є чинником, що зумовлює якісні характеристики результату професійної діяльності [96]. Спілкування – це регулятор взаємин між правоохоронцями та громадянами, воно є невід’ємною складовою іміджу працівника. Одне з центральних позицій у структурі особистості посідають її комунікативні якості, від яких залежать як особливості її поведінки у різноманітних ситуаціях, так і можливості самореалізації у спілкуванні [116]. Залежність успішності процесу професійного спілкування поліцейського від сформованості його комунікативних особливостей обґрунтовує залучення останніх у предметне поле нашого дослідження. Водночас, спираючись на погляди В. Мерліна, згідно з якими система мотиваційних явищ і утворень визначає напрям поведінки та діяльності особистості, орієнтує її, зумовлює тенденції поведінки й дій, у підсумку – визначає соціальне «обличчя» людини, ми звернулися до емпіричного дослідження комунікативної установки поліцейського Національної поліції України.

Питання теоретичних та прикладних досліджень комунікативної установки особистості висвітлено у працях таких науковців, як Е. Аронсон, Г. Балл, Е. Берн, В. Бойкотченко, Р. Вудвортс, М. Галакова, К. Галацин, В. Здоровега, О. Кудерміна, С. Максименко, Н. Мілорадова, А. Мудрик, Л. Орбан-Лембрик, А. Скок, А. Хом’як, Т. Чернявська С. Шабат-Савка, В. Шаповалова, М. Яцимірська та ін. Комунікативну установку досліджують як чинник перебігу міжособистісного спілкування, як складову комунікативної і професійної компетентності, складову діалогічних універсалій, конструкт у змісті комунікативної толерантності тощо.

Н. Мілорадова зазначає, що комунікативна установка передбачає деяку готовність, активність певної спрямованості у процесі комунікативної взаємодії, поєднуючи в систему елементи ситуації спілкування з минулим досвідом людини, ініціюючи при цьому певний хід міркування і дій [116].

На думку В. Пісоцького та А. Горянської, комунікативна установка – це інтелектуальна й емоційна налаштованість суб’єкта на певне ставлення (толерантне: нейтральне чи позитивне або ж негативне, інтолерантне) до людей

взагалі (загальна комунікативна установка) або окремих типів людей та ситуацій комунікації (диференційована комунікативна установка). Вона зумовлена особливостями індивідуально-типологічних властивостей індивіда, які впливають на диференціацію установки, швидкість її утворення і міру визначеності; набутим у різних ситуаціях взаємодії позитивним або негативним досвідом комунікації з різними типами партнерів; системою оцінок суб'єкта, їх об'єктивністю чи упередженістю, гнучкістю або ригідністю, критичністю чи конформністю [143].

Згідно з поглядами В. Бойка комунікативна установка особистості являє собою готовність реагувати на ті чи інші типи партнерів по взаємодії певним чином, що обумовлено наявними у неї досвідом спілкування, оцінками і переживаннями їх сутності, поглядів і поведінки [82]. Особливу роль науковець відводить узагальненій комунікативній установці щодо людей взагалі, яка тісно пов'язана з потребами самовияву суб'єкта, визначає спрямованість та стійкість перебігу процесів соціальної перцепції партнерів, задає спосіб побудови комунікативних стосунків.

Дослідниця О. Кудерміна вважає, що комунікативна установка особи – це складне, стабільно-динамічне мотиваційне явище, яке є складовою частиною ієрархічної мотиваційної структури, що регулює соціальну поведінку особистості, детермінується іншими її елементами й зумовлюється значущістю для людини ситуації та об'єкта спілкування. Безумовно, як складова частина ієрархічної системи соціальних установок вона формується протягом усього життя людини [96].

Узагальнення наукових поглядів дало можливість Л. Велитченко та В. Шаповалова стверджувати, що комунікативну установку особистості можна розглядати як здатність до: готовності реагувати на ті чи інші типи партнерів під час взаємодії у спосіб, зумовлений набутим нею досвідом спілкування, оцінками, переживаннями їх сутності, поглядів і поведінки; активності певної спрямованості у процесі комунікативної взаємодії, користуючись при цьому елементами ситуацій спілкування з минулого досвіду та ініціацію певного ходу міркувань і дій людиною; забезпечення побудови відносин у певному стилі та з певним колом

пріоритетних партнерів; реагування, як певного кліше чи звички у відповідь на відомі життєві ситуації (повторюваність соціального явища та тип людини) у певний спосіб [32].

Близьким для нас є трактування комунікативної установки поліцейського як однієї з категорій соціальних установок (атитюдів), що визначають його налаштованість певним чином швидко реагувати (оцінювати, прогнозувати, переживати, діяти) [143] на службово-оперативну обстановку, звернення громадян у різноманітних ситуаціях професійного життя тощо.

Комунікативна установка може ґрунтуватися на переконаннях (які її можуть змінити); на основі знань, прагнень, оцінок самої особистості (тому вони є суб'єктивними за своєю природою); на основі змісту та характеру всього досвіду спілкування, знань і оцінок більшості людей (з якими довелося контактувати в різних сферах) – у побуті, на роботі, в громадських місцях. Низка науковців виокремлюють декілька видів комунікативної установки: загальна комунікативна установка (як певне ставлення до людей загалом), диференційована комунікативна установка (як ставлення до окремих типів людей та ситуацій комунікації), гуманістична комунікативна установка, комунікативна установка на успіх, комунікативна установка на співпрацю, комунікативна установка на конфлікт, комунікативна смислова установка (предмет – мотивація діяльності), комунікативна цільова установка (усвідомлення продукту, який має бути створено діями), комунікативна операційна установка (здатність регулювати діяльність відповідно до умов її здійснення) [64].

На рисунку 2.3.5. представлено результати реалізованого нами емпіричного дослідження поліцейських у період воєнного стану за допомогою методики «Діагностика комунікативної установки» (В. Бойка).

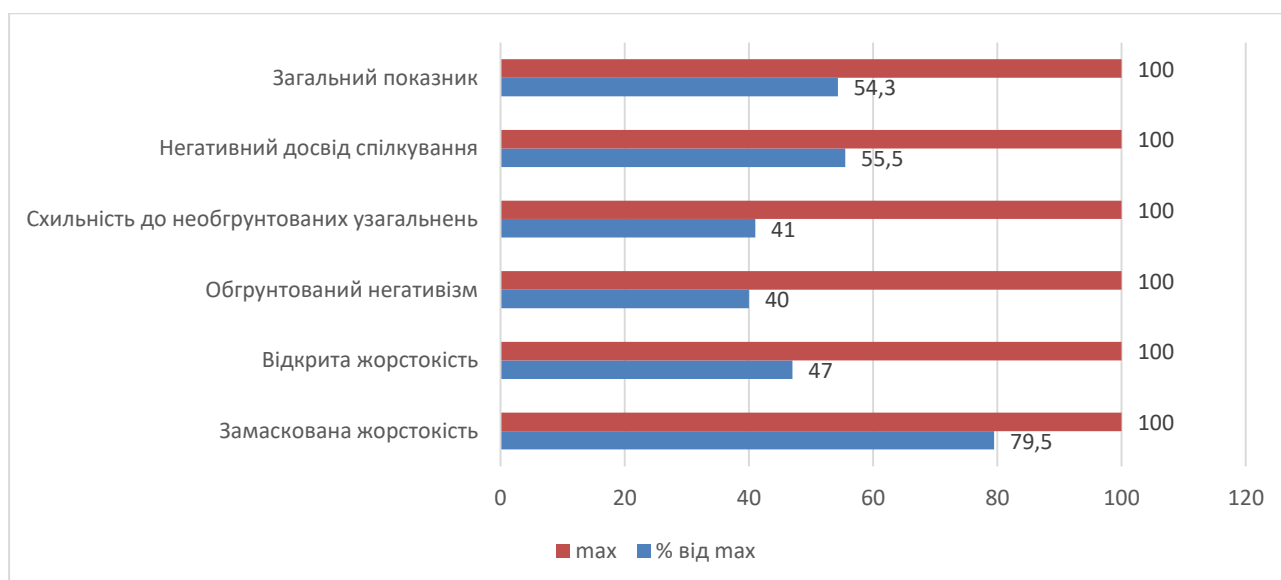

Рис. 2.3.5. Характеристика комунікативної установки поліцейських у період воєнного стану.

Одержані результати дають можливість стверджувати про наявність таких тенденцій:

основним конструктом у комунікативній установці поліцейських є «замаскована жорстокість» (79,5 %). Результати нашого емпіричного дослідження ґрунтуються на виявлених особливостях особистості поліцейських у період воєнного стану, таких як: ознаки фрустрованості, значна вмотивованість на досягнення успіху та об'єктивні перепони його досягнення, здатність до вольової регуляції емоційного стану тощо. Відповідно до цього, готовність поліцейських реагувати проявами замаскованої жорстокості в рамках професійного спілкування є відгуком взаємодії всіх підструктур особистості. Стан фрустрації (за Б. Ананьєвим) можна тлумачити як специфічну реакцію на бар'єри, які блокують діяльність людини, що є фактами порушення координації соціальних зв'язків особистості, моральних втрат, перепорою до виконання суспільних ролей. Означене повністю відповідає актуальному стану здійснення професійної діяльності правоохоронців у період воєнного стану. Додатково потрібно згадати правову регламентацію будь-яких проявів взаємодії поліцейських, що унормовують всю їх комунікацію. Фрустрація виникає в гострих критичних ситуаціях, але її динаміка значною мірою визначається структурою самої

особистості [157]. У цьому контексті доцільно згадати про високий рівень емоційно-вольової регуляції поліцейських, яка є інструментом захисту від фруструючого і стресогенного впливів складних життєвих обставин. Відмічають пряму залежність феномену фрустрації від значущості соціальних мотивів, зв'язок фрустрації із руйнацією надій, що формує загальне емоційне збудження і провокує схильність до агресивної поведінки залежно від ступеню попереднього негативного впливу. А. Кохен зазначає обов'язковість створення спеціальних чинників і обставин, які у своїй сукупності можуть провокувати агресивну реакцію на фрустраційну ситуацію [225]. Ми виокремили у своєму попередньому дослідженні середній рівень агресивності (підрозділ 2.1), притаманний правоохоронцям. Вони здатні контролювати власні реакції та не допускають проявів агресивної поведінки в значній мірі. Реакція на фрустрованість у правоохоронців має вигляд завуальованої жорстокості в ситуаціях соціальної взаємодії та проявляється у вербальній агресії;

поліцейським притаманний високий рівень показника «негативний досвід спілкування» (55,5 %). Окреслюючи детермінанти сучасного контуру реалізації професійної діяльності поліцейських, ми вже вказували на його об'єктивні несприятливі умови. Це обумовлює виникнення конфліктів та непорозумінь з пересічними громадянами в рамках професійної взаємодії, що сприяє накопиченню у правоохоронців негативного досвіду спілкування;

для поліцейських у період воєнного стану характерним є загальний показник комунікативної установки з негативними ознаками (54,3 %). Можна припустити, що це ускладнює вирішення життєвих та професійних завдань правоохоронців.

На рисунку 2.3.6. представлено характеристику комунікативного конструкту особистості поліцейських у період воєнного стану (на основі аналізу чинників N, E, A, H, L, Q2 з комплексу поліфакторної методики дослідження особистості Р. Кеттелла).

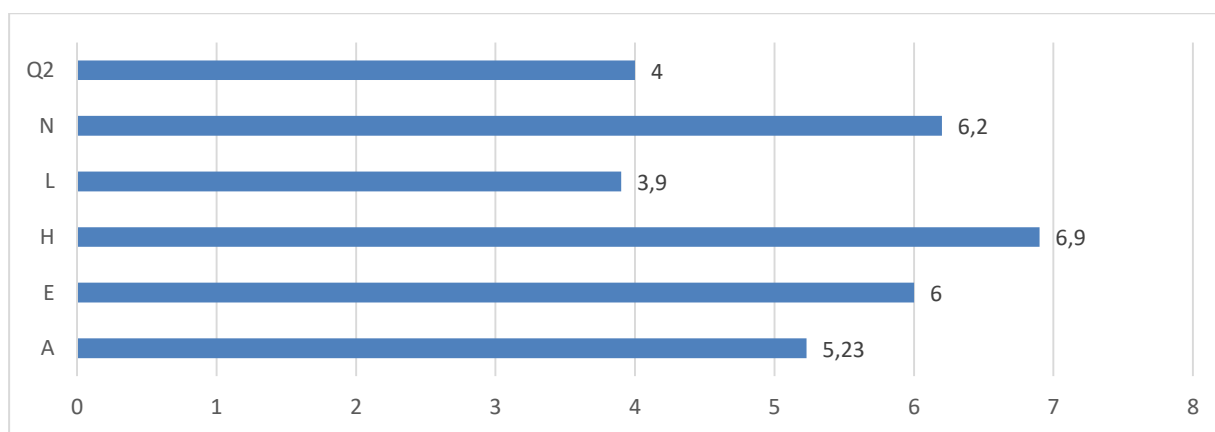

Рис. 2.3.6 Характеристика комунікативного конструкту особистості поліцейських у період воєнного стану

Зокрема, взаємодія чинників А та Н може дати інформацію про вираженість потреби у спілкуванні. Одержані нами показники за чинниками А та Н поліцейських свідчать про модель професійного спілкування, яку можна спостерігати в ситуаціях, коли людина не має вираженої необхідності у спілкуванні, проте зовнішньо його потребує [136]. Як було зазначено раніше, ефективність професійного спілкування поліцейських обумовлює успішність усього процесу їх професійної діяльності. Внутрішній стан, актуальний для правоохоронців, не сприяє виникненню стійкого бажання до афіліції, соціальної підтримки та атракції. Водночас усвідомлення соціальної значущості правоохоронної діяльності обумовлює участь поліцейських у суспільних відносинах викликаних нею.

Співставлення чинників N та L дає змогу оцінити ставлення людини до себе та оточення. Аналіз показників за чинниками L та N може свідчити про наявність надмірної гнучкості в поведінці поліцейських. Ми наголошували раніше, що ефект невизначеності дає змогу сконцентруватися поліцейським тільки на плануванні й моделюванні можливих кроків, а це потребує прояву у професійній взаємодії певної гнучкості. На жаль, це може викликати у правоохоронців суттєві внутрішні зусилля.

Поєднання чинників E та Q2 допомагає оцінити лідерський потенціал особистості. Можна говорити про наявність у поліцейських в період воєнного стану особливостей прояву лідерських якостей за умови підтримки оточення.

Поліцейським непросто без підтримки ззовні, їх прагнення брати на себе відповідальність у кризових умовах без належної соціальної оцінки може зникати. Означене корелюється з тезами, які ми висловили, аналізуючи мотиваційну сферу правоохоронців.

Для виокремлення особливостей комунікативної установки правоохоронців у період повномасштабного вторгнення ми звернулися до результатів емпіричного дослідження, здійсненого Д. Александровим [4]. На рисунку 2.3.7. представлено порівняльну характеристику особливостей комунікативної установки поліцейських до та після введення воєнного стану.

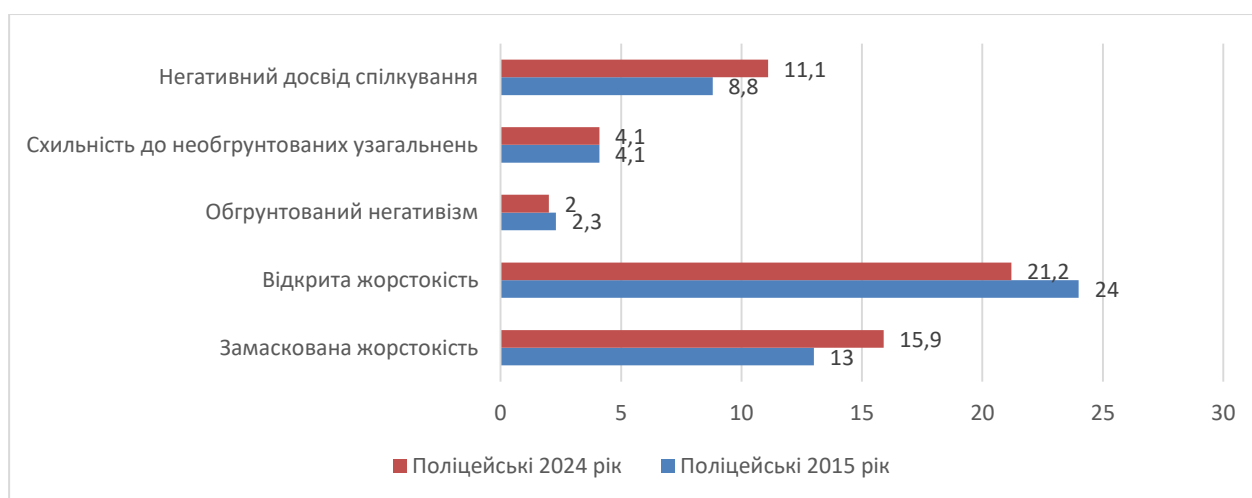

Рис. 2.3.7. Порівняльна характеристика особливостей комунікативної установки поліцейських до та після введення воєнного стану

Динаміка складових комунікативної установки поліцейських 2015 та 2024 років дає змогу констатувати суттєві зміни трьох показників, а саме: збільшення «замаскованої жорстокості» (13 балів ↑15,9 бала); зниження «відкритої жорстокості» (24 балів ↓ 21,2 бала); збільшення негативного досвіду спілкування (8,8 бала ↑ 11,1 бала). Детермінацію означених змін, на наш погляд, може бути пояснено припущеннями, які ми висловили раніше, надаючи характеристику комунікативній установці поліцейських у період воєнного стану. Одержані результати порівняльного аналізу повністю узгоджуються з ними.

На рисунку 2.3.8. проілюстровано здійснену нами порівняльну характеристику особливостей комунікативного конструкту особистості поліцейських у 2015 та 2024 роках.

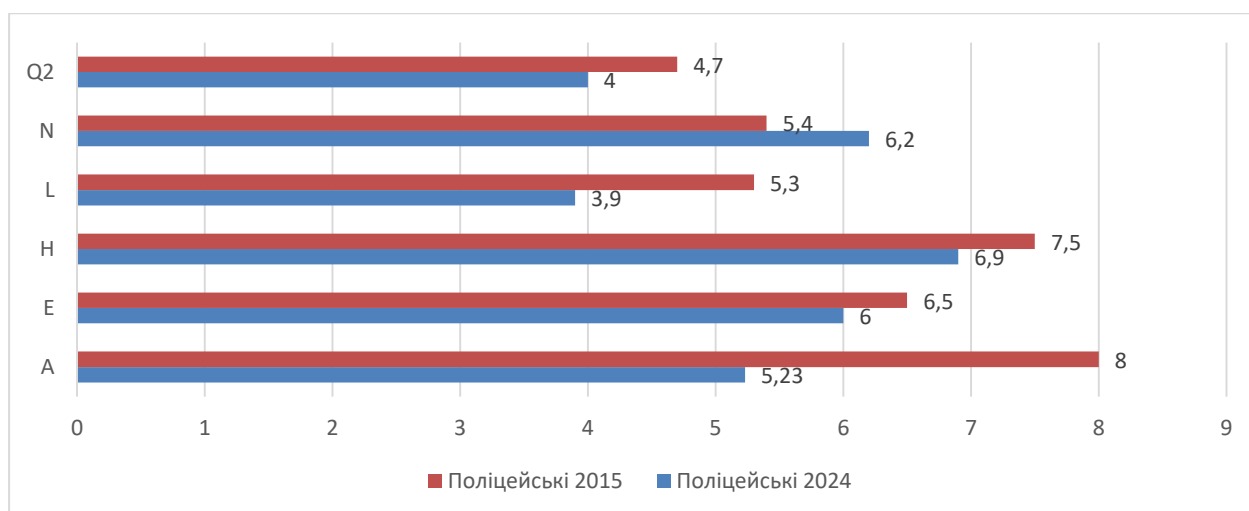

Рис. 2.3.8 Порівняльна характеристика особливостей комунікативного конструкту особистості поліцейських у 2015 та 2024 роках

Наведені показники дають можливість виокремити тенденцію зміни моделей професійного спілкування:

поліцейським у 2015 році була притаманна модель, яка свідчить про актуальну потребу у встановленні контактів, проте характеризує недостатню впевненість особистості, ймовірну наявність страхів та комплексів. Поліцейським у 2024 році іманентна модель професійного спілкування, яка може спостерігатися в ситуаціях, коли людина не має вираженої потреби у спілкуванні, проте має у цьому зовнішню необхідність;

поліцейські до початку повномасштабного вторгнення втілювали модель поведінки, що характеризувалася впевненістю керування ситуацією професійного спілкування та можливістю активного застосування методів психологічного впливу. Після введення воєнного стану поліцейські почали вдаватися до поведінки, що базується на вияві підвищеної гнучкості у професійній взаємодії;

раніше виявлений нами більший рівень вмотивованості поліцейських у період воєнного стану зумовлює суттєве збільшення їх лідерського потенціалу порівняно з правоохоронцями 2015 року. Водночас потрібно зазначити, що його прояв можливий за умови суттєвої підтримки з боку оточення.

2.4 Психологічні особливості типу/профілю особистості поліцейського в умовах воєнного стану.

У рамках попереднього викладу (підрозділ, у якому висвітлено проблему аналізу особистості правоохоронця як предмета дослідження юридичної психології) ми обґрунтовували наукову доцільність використання методики 16 FP Р. Кеттелла як психодіагностичного інструментарію для реалізації емпіричних завдань нашого дослідження. Раніше окреслені основні позиції типологічного підходу обумовлюють використання згаданого психодіагностичного інструментарію для виокремлення узагальненого психологічного профілю поліцейського в період воєнного стану як інтегрованої сукупності найважливіших характеристик його особистості. Цей опитувальник є загально визнаним у психологічній теорії та практиці й відповідає всім необхідним вимогам – він стандартизований, валідний та надійний. Важливими критеріями під час оцінювання одержаних результатів є показники виразності прояву кожного окремого чинника. За основу ми взяли такі: 1-3 бала – низький рівень; 4-7 середній (відповідно 5,5 середня межа); 8-10 – високий рівень.

На представленому нижче рисунку 2.4.1. окреслено профіль особистості поліцейського в умовах воєнного стану.

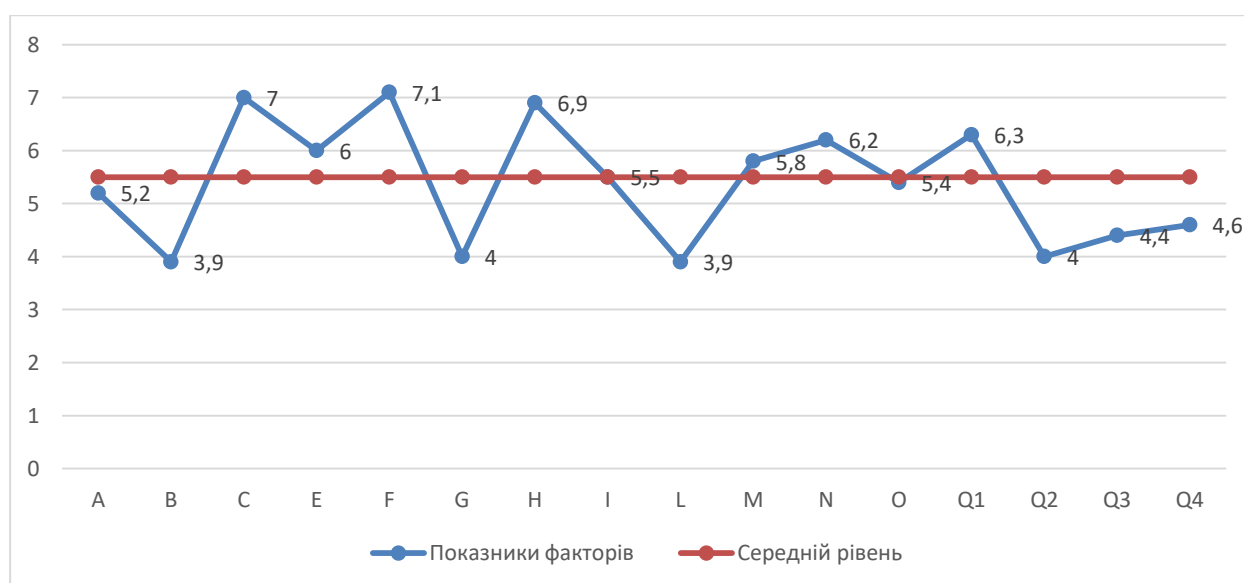

Рис. 2.4.1 Особистісний профіль поліцейського в умовах воєнного стану

Відповідно до візуалізованих на рисунку результатів емпіричного дослідження ми можемо констатувати факт знаходження показників усіх досліджуваних чинників у зоні середнього рівню. Означене можна інтерпретувати як ознаку певної тенденції «прагнення» особистості поліцейського до адаптивності в умовах воєнного стану. Притаманні воєнному стану умови реалізації професійної діяльності поліцейських обумовлюють виникнення різноманітних, раніше не знайомих правоохоронцю ситуацій життєдіяльності. Це потребує більшої «гнучкості» поведінки та прояву іноді протилежних «полюсів» особливостей особистості. Іншими словами, виокремлюється тенденція до максимального «залучення» поліцейськими атрибутів поведінки, відповідних актуальній ситуації професійної діяльності.

Теоретико-методологічні засади психодіагностики як галузі психологічного знання припускають тезу, що збільшення емпіричної вибірки обумовлює тяжіння показників до середньої межі. Відповідно до означеного можна стверджувати, що на результати певних чинників (за Р. Кеттеллом) впливають різноманітні темпераментні властивості респондентів, які формують у рамках методики відносно однакові поведінкові та характерологічні особливості. Відбувається це через особливості самої методики, коли опитувані, які мають різні базисні засади поведінки, обирають однакові ситуаційні вподобання. Ці особливості доводять адаптивні властивості психіки, здатні формувати схожість поведінки, і, на жаль, обмеженість спроб моделювання професійної діяльності поліцейського.

Як стверджують деякі науковці, при неправильному розумінні базисних засад поведінки спотворюється не тільки прогнозована модель поведінки, а й самі показники чинників. У методиці 16 PF Р. Кеттелла, на перший погляд, вони вступають між собою у значущі протиріччя. У комплексній характеристиці моделі поведінки особистості чітко і часто проявляються взаємовиключні поведінкові та характерологічні особливості, які призводять процес побудови моделі до ситуації розв'язання надскладних поведінкових ребусів. Правильне розуміння базисних засад – це більша об'єктивність моделювання на основі малозмінюваних параметрів на протиположності тлумачення поведінкових суперечностей,

особливо в ситуаціях середніх факторних показників. У таких ситуаціях, у поведінці, не безпідставно, можуть бути особливості, властиві тому чи іншому факторному полюсу. Особливості методики не дають змоги конкретно стверджувати, що за середніх показників чинника, респондент у певних ситуаціях чи умовах демонструватиме конкретні поведінкові особливості. Середні показники чинника наділяють респондента різними полюсними поведінковими моделями, виключаючи прогностичну поведінкову конкретизацію. У таких випадках єдиним критерієм оцінювання і визначення залежності та стабільності поведінкових особливостей можуть слугувати структурні психічні особливості, що формують підстави для особливостей поведінкових [277, 302]. Незважаючи на висловлені вище застереження, ми вважаємо за можливе окреслити основні особливості особистісного профілю поліцейських в умовах воєнного стану.

Аналізуючи одержані результати за чинником А «відкритість – замкнутість» (5,23 стена), можна констатувати середній його рівень. Це припускає, в залежності від актуальної ситуації професійної діяльності, здатність поліцейським проявляти недовіру, байдужість, схильність до сумнівів. Велика кількість ситуацій спілкування з різними категоріями громадян в умовах постійної загрози для особистої і публічної безпеки зумовлює виникнення певних обставин, де означені поведінкові прояви є запорукою збереження власної психологічної цілісності та стабільності при ефективній реалізації професійних обов'язків. Означене може викликати прагнення до усамітнення та праці наодинці. Від результатів професійних дій поліцейського може залежити життя та безпека пересічних громадян – це, своєю чергою, викликає необхідність у поведінці керуватися найбільш ефективною стратегією соціальної взаємодії відповідно до актуальної ситуації. У попередньому викладі ми зазначали, що поліцейським у період воєнного стану притаманно керуватися моделлю професійного спілкування, коли особистість не має вираженої потреби у спілкуванні, проте має в цьому зовнішню необхідність. Водночас потрібно згадати основу комунікативної поведінки правоохоронців, яка відповідає змісту прояву завуальованої жорстокості.

Результати, які ми отримали за чинник В «інтелект» дорівнюють 3,9 стена. Переважна більшість фахівців зазначають, що методика 16 PF Р. Кеттелла є не коректною, щоб у повному обсязі визначати інтелектуальні особливості особистості. З огляду на простоту й обмеженість засобів, поданих у методиці та спрямованих на виявлення інтелектуальних здібностей і можливостей оцінювання їх впливу на поведінкові особливості, наголошується на потребі вивчення особистісних параметрів, що впливають на рівень інтелектуальних здібностей, спеціалізованими методиками визначення IQ, які є надійнішими й ефективнішими в цьому напрямі. Відповідно до наведеного ми можемо стверджувати, що результати одержані нами під час застосування Тесту структури інтелекту Р. Амтхауера збігаються з результатом за чинником «В» і відповідають «зниженому» рівню. Це свідчить про недостатній рівень функціонування та реалізації інтелектуального потенціалу поліцейських у період воєнного стану.

Розгляд одержаних результатів за чинником С «емоційна стабільність – нестабільність» (7 стенив) дає можливість стверджувати, що поліцейські в період воєнного стану виявляють емоційну зрілість та сталість. Даний чинник може бути своєрідним сигнальним станом особистості у процесі діяльності. Оцінка суттєво вища за середню характеризує правоохоронців як осіб, які сміливо дивляться фактам в обличчя, вони постійні у своїх планах і вподобаннях, не піддаються випадковим коливанням настрою. Світ вони сприймають серйозно й реалістично, не приховують від себе власних недоліків, не засмучуються через дрібниці. Можемо припустити з огляду на дані, що ми отримали в рамках характеристики системи дезадаптивних особливостей особистості поліцейських, певні проблемні аспекти. З перших кроків професійного зростання в лавах правоохоронних органів оптант стикається з вимогою вміти регулювати прояв власного емоційного стану. Майбутній правоохоронець ще на початку професійної кар'єри потрапляє в коло жорстоких очікувань бути завжди «на висоті», не виявляти емоційної реакції на ситуації професійної діяльності, керуватися в ній виключно нормами закону, постулатами права. Водночас один із законів діалектики (закон переходу кількісних змін у якісні) пояснює виникнення у поліцейських тенденції

до відносно стійких особистісних особливостей поліцейських, які впливають на індивідуальний стиль професійної діяльності та опосередковують вектор їх міжособистісних взаємин. Постійний контроль власного емоційного стану у кризових травмуючих умовах здійснення професійної діяльності, що спричинюють наявність великої кількості емоційно насичених екзистенціальних ситуацій життєдіяльності призводить до виникнення нових якісних змін в особистості – тенденції до її психопатизації, фрустрованості та почуття провини.

Результати за чинником E (6 стенив) «підпорядкованість-домінантність», характеризують ступінь, у якій людина схильна до домінування, самоствердження і незалежності, або, навпаки, до підпорядкованості, поступливості і залежності від інших. Відповідно до одержаних у результаті емпіричного дослідження результатів ми можемо констатувати виражене прагнення поліцейських у період воєнного стану до домінування та контролю. Вони проявляють тенденцію до самоствердження, рішучості, наполегливості і схильності до прийняття самостійних рішень. Це корелюється з наведеними раніше результатами аналізу мотиваційних особливостей особистості правоохоронців. Високій показник мотивації досягнення успіху підтверджує їх амбіціозність та прагнення до реалізації власного потенціалу. Виявлені показники мотивації уникнення невдачі опосередковано свідчать про наявність несприятливих для цього умов.

Одержані нами показники за чинником F «стриманість – експресивність» (7,1 стена) описують рівень емоційної вираженості поліцейських у соціальній взаємодії як вище середнього. Правоохоронці легко встановлюють контакти з незнайомими людьми і активно їх підтримують. Вони характеризуються емоційністю в рамках професійного спілкування. Побудова соціальних відносин зі світом відбувається на основі негативного попереднього досвіду спілкування, з переважанням негативної комунікативної установки в формі завуальованої жорстокості. Правоохоронці мають розвинутий вербальний компонент структури інтелекту та великий обсяг знань із різних галузей, що дає можливість легко вести професійне спілкування з широким колом людей. Емоційність поліцейських поєднується з достатнім рівнем емоційної стабільності та контролем за виявами

експресивності. У ситуаціях прояву агресії саме вербальна її форма превалує в поведінці. Водночас, попри емоційну значущість соціальних контактів, у поліцейських в актуальний період бажання вступати в них виникає не завжди.

Аналіз показників чинника G «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» свідчить про ступінь, у який людина керується соціальними нормами та очікуваннями. Виявлений показник (4 стенів) перебуває в «коридорі норми», але тяжіє до мінімального її значення. Ми вважаємо, що виокремлений показник свідчить про адаптивну реакцію поліцейських у період воєнного стану в реальних умовах здійснення професійної діяльності. Кризові та травмуючі умови реалізації правоохоронних функцій потребують креативних та нестандартних рішень. «Сліпа» відданість канонам професійної діяльності не сприяє успіху в ній. Під час підготовки до професійної діяльності, в ході її реалізації правоохоронці засвоюють певні алгоритми дій. Реальні ситуації, в яких поліцейським потрібно брати на себе відповідальність, не завжди відповідають правилам поведінки, що були опановані. Правоохоронці щодня вирішують конкретні професійні завдання, які спонукають їх до розширення уявлень про «добре» та «погане». Мабуть, ніяка «інструкція», «наказ» чи «доручення» не зможе дати відповідь на питання: «Кому надавати першу допомогу – підлітку чи людині похилого віку в однакових умовах досягнення прикінцевого результату». Діяти поліцейському доводиться на власний розсуд. Результати по означеній шкалі можуть свідчити про тенденцію поведінки поліцейських певним чином, навіть, якщо це не відповідає їх власним переконанням. Можливо, наведене є однією з детермінант виникнення почуття провини як одного з наслідків впливу професійної діяльності в період воєнного стану. Водночас високий показник згідно з результатами оцінювання мотивації уникнення невдачі означає певну втому поліцейських від потреби постійного вибору в умовах непрогнозованих випадків та обставин.

Проведене емпіричне дослідження визначило питомо високий показник за шкалою H «сміливість – боязкість». У цілому чинник визначає реакцію на загрозу в соціальних ситуаціях і ступінь активності в соціальних контактах. Відповідно до

одержаного результату ми можемо відзначити готовність поліцейських до ефективних дій у ризиконебезпечних ситуаціях. Узгоджуючи результати по шкалі «С» та «Н», ми маємо можливість відмітити здатність поліцейських долати життєві перешкоди, конфліктні ситуації під час професійного спілкування, контролюючи власні емоції. Водночас можна констатувати, що за адекватністю сучасного правоохоронця стоїть компенсаторна реакція. Коли «соціально адекватна» поведінка поліцейського викривляється ситуаціями реальної дійсності, що детермінуються травмуючими умовами, він продовжує поводитись сміливо, але всі прояви зовнішніх поведінкових реакцій переводить у середину особистості. Наслідками цього є поява тенденцій до фрустрованості, почуття провини, трансформації інтелектуальних, мотиваційних, комунікативних особливостей особистості. У цій ситуації ми можемо тільки наголосити на неможливості представити всьому населенню нашої країни ту «шалену» внутрішню особистісну «роботу» поліцейських, результатом якої є щоденне виконання професійних обов'язків в екзистенціально загрозливих умовах існування, з посмішкою на обличчі, емоційною стриманістю та готовністю ризикувати власним життям.

Аналіз показників за чинником І «чутливість – реалізм» (5,5 стена) відповідає «зразковому» середньому рівню. Фахівці-психодіагности наголошують на високій обумовленості індивідуального рівня чинника І впливом зовнішніх чинників. Відповідно до цього залежно від ситуації професійної діяльності, що корелюється з виявленим рівнем гнучкості, поліцейські в період воєнного стану можуть демонструвати у власній поведінці як мужність, самовпевненість, реалістичність суджень, практичність, певну відстороненість від оточуючих, так й м'якість характеру, уважність, співпереживання, підкреслену увагу та розуміння проблем інших. Указане спричинює вчинення будь-яких дій поліцейським на основі практичного досвіду та власної інтуїції з огляду на логічне пояснення того, що відбувається. У ситуаціях професійної діяльності правоохоронці тривалий час можуть не звертати увагу на фізичне нездужання.

Аналіз показників за чинником L «довірливість – підозрілість» (3,9 стена) відповідає межі середнього рівня, але з тенденцією до низького (алаксії). На думку Р. Кеттелла, ця шкала є малоінформативним інструментом у діагностиці професійної діяльності з огляду на детермінацію довірливості різноманітними індивідуальними особливостями людини. Як наслідок – особистість демонструє великий набір поведінкових особливостей та властивостей, обумовленість яких складно виокремити. У рамках індивідуальної психодіагностики показник за цією шкалою може бути індикатором почуття власної значущості особистості, її сприйняття змін у життєвому просторі. Чим нижче показник, тим більше особистість має сумнівів щодо власної цінності, значущості своєї діяльності, сприйнятливості змін навколо. Знижені показники за цим чинником обумовлюють схильність поліцейського до обрання компромісної моделі поведінки під час професійного спілкування. Означений напрям інтерпретацій, на наш погляд більш доречний, з огляду рівня підозрілості, що ми одержали за результатами методики Басса-Дарки.

Результати за чинником M «практичність-мрійливість» описують тенденцію людини до орієнтації на конкретну реальність або, навпаки, до занурення у світ власних ідей і фантазій. За результатами емпіричних досліджень ми отримали середній показник, який дорівнює 5,8 стена. Він (відповідно до тлумачення Р. Кеттелла) особливим чином висвітлює баланс мрійливості та практичності у психічній особистісній структурі. Яким він має бути, як сприяє або перешкоджає ефективності діяльності, є питанням більше риторичним і залежить від багатьох чинників, що тим чи іншим чином впливають на особистість і формують її спрямованість та інші аспекти прояву активності. Екстраполяція показників за чинником G та чинником M на реальну професійну діяльність поліцейських припускає можливість наявності в їх поведінці орієнтації на конкретні прикладні завдання, прагнення до реалізму, з можливостями застосувати неординарні варіанти вирішення неочікуваних проблем.

Зважаючи на результати, що визначили особливості інтелектуальної сфери особистості поліцейських у період воєнного стану, можна припустити, що у

своєму поводженні вони більше прислухаються до власного життєвого досвіду та інтуїції. Вважаємо за необхідне зазначити, що низькі оцінки притаманні особам зрілим, врівноваженим, розважливим, які добре розуміються на життєвоважливих речах, тверезо оцінюють обставини та людей. Однак у несподіваних ситуаціях їм часто бракує уяви та винахідливості.

У результаті емпіричного дослідження ми одержали за шкалою N «прямолінійність - дипломатичність» показник 6,2 стена, що відповідає середньому рівню з тенденцією до високого. Люди з високими показниками за цим чинником зазвичай більш уважні до почуттів інших, уникають конфронтації та прагнуть гармонії у стосунках, проявляють гнучкість поглядів. Вони можуть бути більш стриманими у висловленні своїх думок і почуттів, щоб не викликати конфронтацію з оточуючими. Загалом, чинник N відображає рівень соціальної адаптації та здатність людини знаходити баланс між щирістю і тактовністю в різних соціальних ситуаціях. Варто зазначити, що наведений показник ілюструє прагнення поліцейських максимально адаптуватися до складних умов реалізації професійної діяльності.

Відповідно до поглядів Р. Кеттелла, полюс домінування чинника E і прямолінійності чинника N корелюють між собою та обумовлюють поведінкові особливості реалізації активності. Така кореляційна залежність відображає особистісне ставлення правоохоронця до соціального становища та форм і методів досягнення такого становища в соціумі. Своєрідне поєднання тенденції бажань і можливостей та тенденції поведінкового стилю. За умови недостатньо сприятливого рівня функціонування конструктів структури інтелекту поліцейських, в системі їх особистісних цілей більше переважає досягнення незалежності як стану, ніж формування певних умов соціально-суспільних взаємодій. У сучасних реаліях вплив поліцейських на формування об'єктивних умов, що детермінують ситуації взаємодії з громадянами, мінімальний. Тому ми можемо фіксувати прагнення правоохоронців до незалежності як до стану. Базуючись на думці Р. Кеттелла, підвищена увага до полюса прямолінійності пояснюється важливістю розрізнення мотивації діяльності поліцейських, які

схильні демонструвати таку поведінку в період воєнного стану. Для ефективного здійснення професійної діяльності розвинене домінування і розвинена прямолінійність – своєрідна базова поведінкова основа, принципи та методи організації ефективних умов діяльності. З огляду на це близькість показників до цих полюсів запорука наявності поведінкових властивостей, оптимальних для ефективної професійної діяльності.

Загалом, чинник О у методиці Р. Кеттелла є важливим показником емоційної стабільності та психологічного благополуччя поліцейського. Одержані нами емпіричні результати за шкалою О (5,2 стена) «спокій – тривожність» відповідають середньому рівню прояву. Чинник О відносно простий у плані моделювання ефективної професійної діяльності. Він орієнтований на оцінку станів, які переживає особистість у різноманітних системах соціальної взаємодії та дає змогу зрозуміти, наскільки поліцейський у системі соціальної взаємодії орієнтується у своїх діях на наслідки, що зачіпають інтереси та почуття інших осіб. У професійній діяльності правоохоронцям важливо приймати рішення, зважаючи на об'єктивні обставини, а не на інтереси окремих осіб або окремих груп. Належність до полюса спокою (низькі показники) якраз відображає певну частину таких особистісних властивостей і якостей, які дають змогу оптимально й ефективно діяти щодо частини таких аспектів у ситуації професійної взаємодії. Відповідно до наведених результатів ми можемо визначити тенденцію еквилібрування поліцейських між упевненістю у власних силах, врівноваженістю та труднощами в адаптації до нових ситуацій. У цьому контексті означені коливання мають прояв у превалюванні не тривожності особистості поліцейського, а його фруструваності.

Чинник Q1 використовується для оцінювання індивідуальних відмінностей у ставленні особистості до нового і змін. У рамках реалізованого нами емпіричного дослідження поліцейським у період воєнного стану притаманний рівень вище середнього (6,2 стена) за шкалою Q1 «консерватизм – радикалізм». Виявлений показник характеризує поліцейських як особистостей, що прагнуть бути поінформованими, здатних засвоювати нові підходи в реалізації професійної

діяльності. Не викликає подиву схильність поліцейських не приймати на віру звичні способи вирішення проблем у реалізації професійної діяльності. У сьогоднішні правоохоронців потрібна гнучкість без формалізму. Вони не спираються виключно на наявні, запропоновані готові форми, методи та способи поведінки. Поліцейські не ставляться до них як до виключно вірних та мають бажання їх аналізувати, оцінювати залежно від конкретної ситуації професійної діяльності. Виявлений показник корелюється з наведеними раніше результатами емпіричних досліджень, що виокремлюють здатність до гнучкості поліцейських та не притаманний їм у соціальній взаємодії негативізм.

Розгляд чинника Q2 «конформізм – нонконформізм» (4 стена) дає можливість визначити одержаний нами показник як той, що відповідає середньому рівню (тяжіє до низького). Цей показник свідчить про бажання поліцейських виконувати професійні завдання спільно з іншими колегами. Потрібно зазначити, що працівники сектору безпеки прагнуть отримати соціальну оцінку власним професійним діям та схильні уникати конфліктних ситуацій у рамках професійної взаємодії. Поліцейський апріорі у площині професійної діяльності не може бути повністю самостійним – його дії, поведінка, реакції є джерелом оцінки дій держави (в його обличчі) у правоохоронній сфері. У професійній діяльності він має керуватися, насамперед, нормативно-правовими засадами її реалізації, як основними орієнтирами. Водночас, як ми зазначали вище, у своєму поведженні вони прислухаються до власного життєвого досвіду та інтуїції.

Аналіз одержаних нами результатів за шкалою Q3 «високий самоконтроль – низький самоконтроль» дорівнює (4,4 стена), що перебуває в «коридорі» середніх показників. Питання, за якими оцінюється чинник Q3, спрямовано на вивчення не стільки поведінкових особливостей і властивостей, скільки стану особистісної організації. Відповідно до цього ми можемо констатувати тенденцію до наявності у поліцейських ознак внутрішньої конфліктності уявлень про себе в актуальних умовах реалізації професійної діяльності. Правоохоронці означають певні проблеми внутрішнього контролю, прагнуть отримати позитивний соціальний

відгук та оцінку ефективності власних зусиль (яких, на жаль, не завжди можна виокремити з боку суспільства). Схильність до сумнівів (чинник А), гнучкість у поведінці – виокремлюють поведінкові особливості, а внутрішня неузгодженість уявлень про вірність власних професійних дій – це особистісне відображення актуальної для поліцейських ситуації. Вони не можуть в умовах воєнного стану контролювати події реальності в тому ступені, як це було до повномасштабного вторгнення. За оцінками фахівців, для ефективної реалізації професійної діяльності важливим є наявність високих показників за чинником Q3 з домінуванням полюсу самоконтролю (не нижчі 8 стевів), чого, на жаль, ми відмітити не можемо в результаті оцінки одержаних даних.

Шкала Q4 в методиці Р. Кетелла оцінює показник «розслаблення-напруга». Вона описує рівень збудливості і схильності до тривоги. Відповідно до одержаного результату за цією шкалою (4,6 стена) ми можемо означити тенденції до наявності в поліцейських у період воєнного стану ознак невпевненості в нестандартних ситуаціях професійної діяльності, прагнення до адекватності сприйняття об'єктивної дійсності, бажання до пошуку оптимальних рішень у проблемних ситуаціях, уміння знаходити раціональне ядро у критиці. Для професійної діяльності найбільш бажаною є поведінка і стани, що відображають наближення до полюса низької напруженості чинника Q4.

Результати, одержані за вторинними чинниками методики 16 FP Р. Кетелла характеристики типу/профілю поліцейських у період воєнного стану, представлено на рисунку 2.4.2.

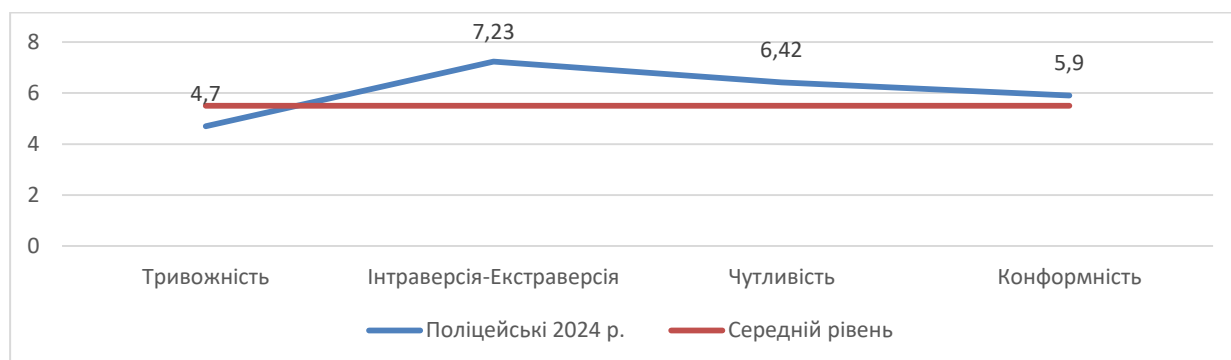

Рис. 2.4.1 Характеристика вторинних чинників поліцейських у період воєнного стану за методикою 16 FP Р. Кетелла.

Візуалізовані на рисунку результати емпіричного дослідження вторинних чинників поліцейських у період воєнного стану дають можливість стверджувати про такі тенденції:

показники трьох з чотирьох чинників перебувають вище середнього рівня. Це ілюструє наші погляди на адаптивну орієнтацію поведінки поліцейських у період воєнного стану;

тяжіння показника за чинником «Тривожність» до низького рівня може обумовлювати певні проблеми в мотиваційній складові як спонукальної основи професійної діяльності. На означені проблемні аспекти ми звертали увагу раніше, окреслюючи атрибути системи мотиваційних та комунікативних особливостей особистості поліцейських у період воєнного стану. Водночас, коли немає явних ознак невротичної чи ситуаційної тривоги як маркеру віддзеркалення кризової та травмуючої ситуації в період повномасштабного вторгнення, на наш погляд, є не дуже заспокійливим результатом. Ми вже зазначали раніше, що для правоохоронців у період воєнного стану іманентним стає не тривога, а на жаль фрустрація, як наступна ланка у взаємодії зі складною ситуацією реалізації професійної діяльності;

з огляду на інструментальний характер професійного спілкування та вплив його успішності на результати діяльності правоохоронців можна позитивно оцінити показник за чинником «Екстраверсія – інтроверсія». Уміння встановлювати контакти, знаходити підхід до людей з різним життєвим досвідом та психологічними характеристиками – ці особливості поведінки поліцейських сприяють у реалізації правоохоронних функцій;

показник чутливості обумовлює здатність поліцейських до гнучкості у поведженні та швидкого реагування на труднощі в умовах дефіциту часу;

аналіз одержаних результатів за чинником «Конформність» дає можливість припустити прагнення правоохоронців шукати «золоту середину» між задекларованими засадами, правилами реалізації правоохоронної діяльності та вимогами реальної дійсності, що викликають необхідність приймати нестандартні рішення.

Для виокремлення особистісних трансформацій поліцейських у період воєнного стану ми здійснили порівняльну характеристику типу/профілю особистості правоохоронців до та після початку повномасштабного вторгнення. Для цього ми звернулися до результатів емпіричних досліджень, оприлюднених Д. Александровим [4]. Результати порівняльного аналізу представлено на рисунку 2.4.3. та таблиці 2.4.1.

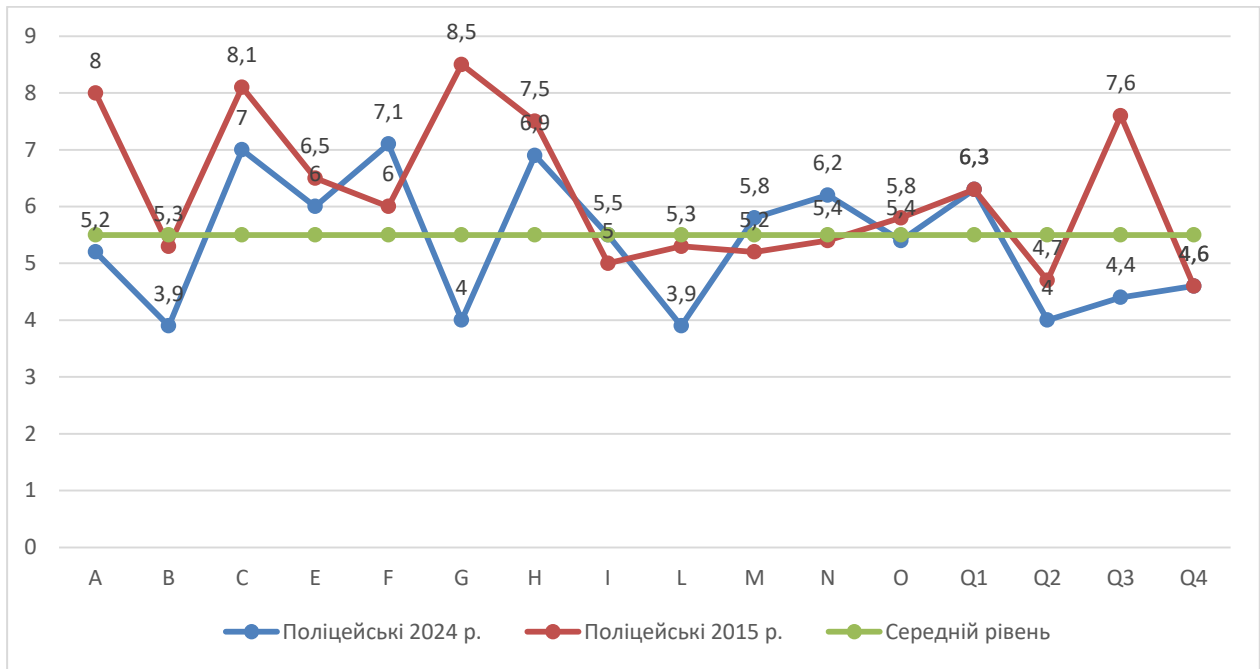

Рис. 2.4.3 Порівняльна характеристика типу/профілю поліцейських 2015 та 2024 років

Таблиця 2.4.1

Порівняльна характеристика типу/профілю

A ↓	B ↓	C ↓	E ↓	F ↑	G ↓	H ↓	I ↑	L ↓	M ↑	N ↑	O ↓	Q1 =	Q2 ↓	Q3 ↓	Q4 =
5,2	3,9	7,0	6,0	7,1	4	6,9	5,5	3,9	5,8	6,2	5,4	6,3	4,0	4,4	4,6
8	5,3	8,1	6,5	6	8,5	7,5	5	5,3	5,2	5,4	5,8	6,3	4,7	7,6	4,6

поліцейських 2015 та 2024 років

Відповідно до представлених вище результатів ми можемо окреслити такі особливості особистісних трансформацій поліцейських у період воєнного стану:

відмічається суттєве коливання показників шкал методики Р. Кеттелла 14 показників з 16 характеризуються динамікою. Водночас найбільшого перетворення в поведінці поліцейських зазнали особливості, пов'язані з характеристиками, що позначено такими шкалами: G «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки», Q3 «високий самоконтроль – низький самоконтроль», A «відкритість – замкнутість», L «довірливість – підозрілість»;

наявне суттєве зменшення показника по шкалі G «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» (зменшення на 4,5 стена). На нашу думку, означений результат відображає яскраву особистісну трансформацію поліцейських у період воєнного стану, що є наслідком впливу актуальної для правоохоронців ситуації професійної діяльності. Водночас ми вважаємо, що наведений результат не свідчить про ознаки недостатньої усвідомленості поліцейськими соціальних норм та правил поведінки (якщо керуватися класичною інтерпретацією методики Р. Кеттелла). Це реакція на факт, що переважна кількість правил та норм реалізації професійної діяльності до воєнного стану можуть не «працювати» в умовах повномасштабного вторгнення. Стереотипно засвоєні інструкції, правила поведінки можуть бути не потрібні в непередбачуваних умовах сьогодення;

виокремлюється суттєве зниження показника за чинником Q3 «високий самоконтроль – низький самоконтроль». Внутрішній особистісний світ правоохоронців сигналізує про наявність неузгодженості в умовах браку прогнозованості перебігу як життєдіяльності загалом, так і професійної діяльності безпосередньо. Означене має прояв в ознаках втрати «особистісної пружності», а саме: негативної тенденції до психопатизації, фрустрованості, зниження інтелектуального потенціалу, виникнення почуття провини та інших особистісних трансформацій;

виявлено питоме зниження показника за чинником A «відкритість – замкнутість». Показник перебуває в «коридорі» середніх значень, але відмічається тенденція поліцейських бути менш товариськими, відкритими в соціальних

взаємодіях. Раніше ми наголошували на зміні моделі професійного спілкування, яка передбачає прагнення правоохоронців до уникнення звичного обсягу спілкування. Можемо припустити, що цей факт також є наслідком впливу воєнного стану. У рамках опису трансформації емоційного конструкта особистості поліцейських у період воєнного стану ми звертали увагу на ознаки «особистої втоми», яка має безпосереднім наслідком прагнення до певного уникнення негативних ситуацій професійного спілкування;

відслідковується суттєве зниження показника L «довірливість – підозрілість». Беручи до уваги одержані показники за методикою Басса-Дарки, можна зазначити, що наведена тенденція свідчить про існування внутрішніх сумнівів поліцейських щодо власної цінності, значущості своєї діяльності, сприйнятливості змін навколо. Це один з чинників, що може обумовлювати схильність поліцейського до обрання компромісної моделі поведінки під час професійного спілкування.

Порівняльна характеристика вторинних чинників методики 16 FP Р. Кеттелла характеристики типу/профілю поліцейських до повномасштабного вторгнення та в період воєнного стану представлено на рис. 2.4.4.

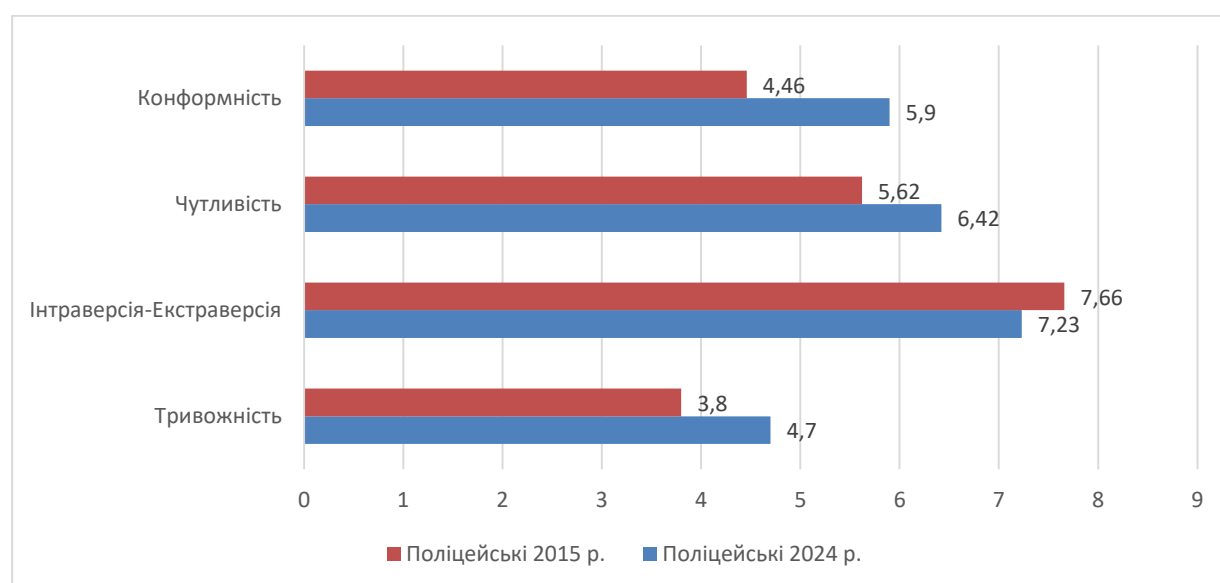

Рис. 2.4.4 Порівняльна характеристика вторинних чинників поліцейських 2015 та 2024 років у період воєнного стану за методикою 16 FP Р. Кеттелла.

Відповідно до представлених результатів порівняльного аналізу ми можемо відмітити певну динаміку. У показниках усіх вторинних чинників є тенденція до зрушень. Найбільше коливання наявне у чинниках «тривожність» та «конформність». Співставлення показників типу/профілю поліцейських 2015 року та поліцейських 2024 року доводить, що виокремлюється тенденція до підвищення «тривожності» та «конформності», як можливі реакції на умови воєнного стану.

Висновки до розділу 2.

1. Відповідно до одержаних результатів можна стверджувати, що 84,4 % поліцейських мають низький діагностичний показник рівня невротизації; 6,6 % характеризуються невизначеним рівнем невротизації; 9 % притаманне високе діагностичне значення. Наявні результати дослідження рівня психопатизації свідчать про характерний для 38,5 % працівників НПУ низький діагностичний показник; для 51,6 % – невизначений та для 9,9 % високий діагностичний показник. Переважна кількість опитаних поліцейських (70 %) у період воєнного стану оцінюють власну тривожність як таку, що характеризується низьким рівнем прояву. Водночас самооцінка притаманного респондентам рівня фрустрації виявила, що високий її рівень іманентний більше половини опитаним поліцейським (60 %). Низький рівень тривожності та високий рівень фрустрації є «маркером» глибини дезадаптованості правоохоронців. Найбільш іманентним для поліцейських у період повномасштабного вторгнення є вербальна агресія, почуття провини та підозрілість.

2. Показники по всіх компонентах інтелекту поліцейських у період воєнного стану відповідають «коридору зниженого рівня» інтелекту особистості. Найбільший показник розвитку та функціонування відповідає вербальному компоненту структури інтелекту особистості поліцейських. Виокремлені показники інтелектуальної сфери свідчать про розвинутий соціальний інтелект поліцейських та притаманний знижений рівень критичного мислення

правоохоронців до об'єктів та явищ реальної дійсності. Поліцейським притаманна здатність управляти власними емоціями та настроєм, уміння знайти їм адекватне пояснення й реалістичне вираження. Вони здатні самостійно висувати ієрархічні та стійкі завдання діяльності, відповідають на виклики прагненням виокремлювати магістральні детермінанти досягнення завдань як у межах актуальної реальності, так і в колі перспективних ситуацій, що визначається у кореляції програм дій окресленим планам професійної діяльності, одержуваних результатів поставленій меті.

3. Здатність самостійно висувати амбітні ієрархічні та стійкі цілі й завдання діяльності, в поєднанні прагнення поліцейських до гомеостазу зовнішніх травмувальних умов реалізації професійної діяльності, сформованої емоційної особистісної зрілості, спокійності, впевненості в собі, постійності у своїх планах стикаються з швидкоплинністю розгортання подій, потребою діяти не за звичними стереотипами. Це спонукає поліцейських максимально прагнути уникнути «загрозливих» для їх самооцінки та впевненості у професійній компетентності ситуацій реальної оперативної-службової обстановки. Основним конструктом у комунікативній установці поліцейських є «замаскована жорстокість» (79,5 %). Ознаки фрустрованості, вмотивованість на успіх та об'єктивні перешкоди його досягнення, здатність до вольової регуляції емоційного стану, готовність поліцейських реагувати проявами замаскованої жорстокості в рамках професійного спілкування є відгуком взаємодії всіх підструктур особистості. Водночас поліцейським притаманний високий рівень показника «негативний досвід спілкування» (55,5 %).

4. Показники типу/профілю особистості поліцейських у період воєнного стану свідчать про тенденцію до їх адаптивної орієнтації в поведінці. Наявні показники обумовлюють певні проблеми в мотиваційній складовій як спонукальної основи професійної діяльності. Для правоохоронців у період воєнного стану іманентним стає не тривога, а фрустрація, як наступна ланка у взаємодії зі складною ситуацією реалізації професійної діяльності. Виокремлено розвинуті вміння поліцейських встановлювати контакти, знаходити підхід до

людей із різним життєвим досвідом та психологічними характеристиками. Правоохоронцям у період воєнного стану притаманне прагнення шукати «золоту середину» між задекларованими засадами, правилами реалізації правоохоронної діяльності та вимогами реальної дійсності, що викликають потребу приймати нестандартні рішення.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У ході проведення теоретико-емпіричного дослідження в контексті попереднього викладу ми спробували охарактеризувати особистісні трансформації поліцейського в період воєнного стану. Було розглянуто такі аспекти: форми, які приймає трансформаційний процес (визначено актуальні для поліцейського Національної поліції України в період повномасштабного вторгнення ознаки систем, зокрема дезадаптивні, інтелектуальні та емоційно-вольові, мотиваційні та комунікативні особливості); результат, консеквента впливу трансформаційного процесу (виокремлено особливості типу/профілю особистості поліцейського Національної поліції України в період воєнного стану за допомогою порівняльного аналізу з результатами доступних нам емпіричних досліджень особистості поліцейських до введення воєнного стану); каузальний характер трансформаційного процесу (проаналізовано взаємообумовленість виявлених у ході порівняльного аналізу змін в конструктах структури особистості поліцейських як відповідь на актуальні умови життєвого та професійного простору); рушійні сили (виокремлено детермінанти, що зумовлюють виникнення особистісних трансформацій поліцейських); рівень діяльності трансформаційного процесу (у ході інтерпретації отриманих емпіричних результатів здійснено спробу екстраполювали їх у прогнозування глибини впливу та дії рушійних сил особистісних трансформацій на успішність реалізації професійної діяльності поліцейськими Національної поліції України в умовах воєнного стану). Останній елемент узятої за основу розгляду схеми, а саме часовий аспект трансформаційного процесу (моделювання часового аспекту розгортання посттравматичного впливу актуальної життєвої кризи на особистість поліцейських, апроксимація особистісних трансформацій поліцейських воєнного стану на подальший процес життєдіяльності та професійної самореалізації), на нашу думку, безпосередньо залежить від напрямів та методів психологічного

супроводу працівників поліції, які зазнали психогенних навантажень унаслідок воєнних дій.

3.1. Теоретико-методологічні засади надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану

У процесі пошуку найефективніших напрямів та методів психологічного супроводу поліцейських під час воєнного стану цілком обґрунтованим є звернення до здобутків вітчизняної та зарубіжної психологічної спільноти. Проблема впливу несприятливих чинників сучасного життя на людину в умовах війни виступає для предметного поля психологічного знання нагальним викликом, і відповідь на це перебуває в просторі гіпотез, авторських роздумів та інтуїтивно сформованих реакцій фахівців на актуальну ситуацію континуума індивідуального життя конкретної людини у вихорі повномасштабної агресії. У цьому викладі ми не ставимо перед собою завдання створити основи нової наукової парадигми психологічного супроводу особистості в період воєнного стану, ми здійснимо спробу акцентувати окремі напрями формування теоретично-прикладних засад її майбутнього контуру.

Наслідки війни для психічного здоров'я людини та зміст психологічної допомоги особистості ставали предметом наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників, а саме: Н. Агаєва, Е. Дирегрова, В. Зливкова, З. Кісарчук, О. Кокуна, О. Лазаренко, Н. Лозінської, С. Лукомської, О. Мамчур, С. Носова, П. Сміта, Т. Титаренко, І. Пішко, В. Франкла, У. Юле, Л. Юр'єва та інших. Водночас можна констатувати, що сфера вітчизняної психологічної практики перебуває на етапі пошуку та опрацювання дієвих методів та засобів психологічної допомоги особистості в умовах війни, у контексті на раніше не знайомі людству правила її ведення, кількість постраждалих і наслідки.

З огляду на вищезазначене влучним виглядає вислів вітчизняного фундатора досліджень психології життєвих криз Т. Титаренко: «У часи воєнних випробувань практикування, спрямоване на підтримку психологічного здоров'я

особистості, має насамперед сприяти відновленню частково зруйнованої, «пораненої», втраченої цілісності. Щоб знов відчувати себе нерозщепленою, єдиною, людина має не лише глибше зрозуміти власні втрати, потреби, потенції, цінності. Вона має прийняти свої внутрішні ліміти, обмеження, що великою мірою поглиблює самоприйняття. Окреме завдання – нова самоідентифікація у різних її аспектах (у тому числі політичному, державному, мовному, етнічному) та переосмислення власної життєвої історії, спроби з'єднання довоєнного минулого з воєнним теперішнім та повоєнним майбутнім» [183].

У руслі наведеного постає питання – із якими, раніше не знайомими феноменами, стикається вітчизняна психологічна практика, формулюючи спрямування психологічного супроводження особистості в життєвому просторі повномасштабного вторгнення. Розглянемо ці феномени більш детально.

1. Невпізнанність. Це страждання від болісної вимушеної зміни ідентичності. Запитання «хто я?» – неприємне та вражаюче. Воно може лякати людину, адже немає звичного психічного відображення речей і подій, звичних інтерпретацій і значень. А отже, немає слів, щоб назвати цю болісну переміну. І тим паче її ніхто не може назвати зовні. Бо щоб отримати зовнішнє відображення, спершу людині самій треба описати те, що з нею відбувається.

2. Безсенсовність. У вимушеній болісній зміні зовнішніх обставин людина зазвичай не бачить жодного для себе сенсу. Можуть виникати думки «за що це мені?», «чому я?». Неможливість надати ціннісного значення подіям породжує ланцюжок неприємних емоцій, як-от злість, образа, смуток, горе, розпач і зневіра. Невизначеність майбутнього породжує тривогу, відчуття безнадії та безсилля.

3. Невизначеність. Коли ми стикаємося з воєнним стресом, то минуле пов'язане з неприємними почуттями, теперішнє залежить від зовнішніх обставин, а майбутнє – невизначене, особливо у внутрішньому плані. Адже щоб визначити майбутнє, ми маємо справитись із неприємними почуттями минулого. А це не дуже швидкий процес, та й за умови воєнної ситуації, що триває, не завжди реалістичний. Невизначеність майбутнього породжує тривогу, відчуття безнадії та безсилля.

4. Болюча новизна. Болюча новизна з'являється з травматичного розлому. Травма – це несподівана раптова втрата цілісності, зокрема й безперервності психічної тканини. У спокої та добрих надійних стосунках безперервність завжди відчувається як фундаментальна основа нашого психічного існування. Коли несподіваний раптовий біль перериває це, з'являється болюча новизна.

5. Відсторонення/ізоляція. Зв'язки з людьми, щоденними ритуалами, звичними об'єктами, тваринами, місцями часто порушуються або втрачаються. Іноді саме відчуття такого зв'язку приносить біль втрати. Нові зв'язки під час цього досвіду відірваності від дому ще не встигли сформуватись або відчуються не такими, тобто іншими.

6. Порожнеча. Психічне відчуття порожнечі в такому стражданні не є нейтральним переживанням, це не точка творчої байдужості. Навпаки, це болісне переживання спустошеності та неможливості зрозуміти свої орієнтири й себе [84].

Сучасний українець, перебуваючи в ситуації актуальної чи потенційної загрози атаки ударних дронів, обстрілу КАБів та балістичної зброї, регулярних масованих атак стратегічною авіацією ворога, починає жити сьогоднішнім днем – повністю забуває про мрії, плани та перспективи. Першочерговим завданням стає виживання його самого, членів родини, близьких та колег. Кожний ранок починається з перегляду новин у соціальних мережах та спроб з'єднатися з близькими. Єдине запитання – «живі?». У такому емоційному стані українці перебувають уже не один рік. У той самий час для створення образу так званого нормального життя більшість просто витісняє негативні переживання або застосовує заборону на них. Це доволі часто призводить до своєрідного оніміння емоційно-почуттєвої сфери особистості як захисного психологічного механізму. Така реакція – нормальна в умовах війни, коли на особу одночасно впливає кілька травмівних подій, і вона може тривати впродовж тижнів, місяців, років. Водночас це і є звичний плин життя особистості в просторі та часі. Якщо вона не може конструктивно вбудувати нову реальність в ланцюжок «минуле-теперішнє-майбутнє», період воєнного стану у спогадах буде великою сірою плямою, що зжерла частину її життєвого шляху.

З огляду на зазначене український досвід повномасштабного вторгнення зумовлює потребу переосмислення наявного багажу видів психологічної інтервенції. Водночас слід враховувати, що в ході надання психологічної допомоги населенню України є певні особливості, а саме:

необхідність у довготривалій допомозі;

неможливість надання невідкладної психологічної допомоги за типом дебрифінгу;

потреба індивідуальної форми надання психологічної допомоги [187].

Залежно від інтенсивності та складності життєвих ситуацій, спричинених війною, виокремлюють такі види психологічної допомоги для підтримки людей під час воєнних дій:

кризове втручання в ситуацію, спрямоване на усунення або зменшення наслідків цієї ситуації, що пов'язане з психологічною допомогою (неадекватні емоційні реакції, зменшення ознак шоку та кризових станів, підвищення ресурсних можливостей для виходу з важких кризових ситуацій через відповідне управління особистою поведінкою) та з соціальною підтримкою (довгострокова терапевтична, психосоціальна, корекційна та реабілітаційна робота зі спеціалістами), що спрямована на відновлення психосоціального благополуччя та психічного здоров'я пацієнтів, які пережили збройну агресію, зокрема й у процесі вирішення важливих для них психологічних проблем;

самодопомога (здатність людини підтримувати себе психологічно залежить від потенціалу віри, надії та любові у її ставленні до себе, як потенціалу адаптації до найскладніших ситуацій у житті кожного) [126].

Одним з аспектів кризового втручання є його швидкість – допомогу необхідно надати якнайшвидше після виникнення кризи, щоб запобігти подальшому погіршенню ситуації. Первинну психологічну підготовку призначено для осіб, які перебувають у стані стресу внаслідок щойно пережитої або поточної кризової події, щоб допомогти їм заспокоїтися, знайти підтримку та вирішити свої емоційні та психологічні проблеми.

Для організації систематизованої домедичної психологічної допомоги населенню в умовах війни виокремлюють такі завдання:

побудова системи просвітницької роботи, спрямованої на мінімізацію дезінформації, яка формує загальний тривожний емоційний фон;

організація чіткої та прозорої системи інформування населення про чинники ризику, алгоритми дій в умовах війни;

розробка доступної системи комунікації з фахівцями допоміжних професій, які створюють відчуття захищеності в умовах війни;

формування каналів психологічного консультування, зокрема з використанням електронних пристроїв і застосунків;

упровадження системи профілактичних заходів, спрямованих на попередження ознак безпорадності;

побудова програми психологічної допомоги працівникам охорони здоров'я, спрямованої на підтримку їх психологічного добробуту, а також створення психологічної стійкості до виникнення емоційного та професійного вигорання;

організація курсів підвищення кваліфікації працівників психологічної служби, спрямованих на засвоєння короткострокових програм немедикаментозної терапії, технік експрес-допомоги постраждалих під час війни, формування психологічної підтримки через служби «телефону довіри» тощо;

розробка та впровадження програм психологічної реабілітації працівників охорони здоров'я, які перебувають в осередках воєнних дій;

побудова систематизованої просвітницької психологічної діяльності, орієнтованої на загальнолюдські цінності, спрямованої на формування та підтримку психологічного імунітету населення через проведення флешмобів, марафонів у режимі онлайн [134].

Розглянемо основні етапи первинної психологічної допомоги.

1. Контакт та залучення. Головним завданням на цьому етапі є відповідь на контакт із боку постраждалого або самостійне його ініціювання, що дасть змогу встановити ефективну підтримку у відносинах і підвищити сприятливий фон для

подальшої допомоги. У кожній бесіді з постраждалими від війни потрібно бути відвертим співрозмовником, прагнути вислухати та зрозуміти людину.

2. Безпека та комфорт. Важливо забезпечити безпосередню постійну безпеку та емоційний і фізичний комфорт, а також посприяти груповим взаємодіям.

3. Стабілізація. Якщо постраждалий дезорієнтований та емоційно перевантажений, потрібно його заспокоїти за допомогою заходів, які застосовують для стабілізації осіб в дистресі.

4. Збір інформації (поточні проблеми та потреби). Метою цього етапу є визначення невідкладних проблем та збір додаткової інформації.

5. Зв'язок із соціальною підтримкою. На цьому етапі важливо встановити контакти з центрами підтримки, членами родини, друзями та спільнотами. Адже соціальна підтримка пов'язана з емоційним комфортом [126].

Особа в кризі відчуває сильну суб'єктивну самотність. У цій ситуації важливим постає питання кола осіб, що здатні надати дієву соціальну підтримку. Визначають ідеальну систему кіл підтримки, яка складається з п'яти осіб, а саме:

- особа, яка може відповісти на запитання та задовольнити потреби в знаннях (нині це може бути, наприклад, експерт із військової стратегії);
- особа, яка може дати емоційну підтримку та просто помовчати поруч;
- особа, яка дає емоційну підтримку не мовчки, а дією;
- особа, яка може зробити конкретну дію, що не стосується почуттів;
- особа, яка може розсмішити (коли ми можемо відреагувати на жарт, виходимо зі стану безпорадності) [34].

У процесі психологічного супроводження особистості в період воєнного стану орієнтація людини на виокремлення наведених кіл оточення може сприяти усвідомленню джерел наявної соціальної підтримки та стимулювати її до розширення соціальних контактів. Це суттєво впливає на процес подолання суб'єктивної самотності, відсторонення та ізоляції.

Кризову психологічну допомогу особистості в умовах воєнного стану можливо здійснювати в різних парадигмах психологічної практики.

Прикладом застосування психодинамічної парадигми в ході надання психологічної допомоги може слугувати розроблена психодинамічна модель психотравми, яку сформулювали та впроваджують українські фахівці З. Кісарчук та Л. Гребінь. Цю модель побудовано з огляду на феномен структурної регресії (ФСР) – тимчасової втрати можливості самостійно утримувати певний онтологічний вимір, задовольняти відповідну онтологічну потребу, вносити відповідні зміни в уявлення про себе і світ відповідно до загрозливих несподіваних змін у реальності. На основі зазначеної моделі було створено корекційну програму. Значну частину практичної роботи проводять у режимі психологічного консультування, що включає такі важливі елементи, як утримання консультантом онтологічного простору для особи, яка тимчасово втратила здатність самостійно утримувати його (доброзичлива присутність, повага та вислуховування); психоедукація (відновлення виміру уявного відчуження через інформування про психофізіологічні процеси проживання травмивної події); спрямованість на підтримку тілесного складника онтологічної структури; створення умов для символізації особою своїх станів. На практиці таку допомогу здійснюють засобами кататимно-імагінативної терапії та методами, у яких травматичні стани опрацьовують із залученням тілесності [68].

Відомі тези логотерапії В. Франкла стали рятівними для великої кількості наших співвітчизників на початку війни. Вони дали змогу «зачепитися» за щоденні справи та витримати шквал перших тижнів російської навали. Логотерапія є своєрідною психотерапевтичною стратегією, що передбачає лікувальний вплив на людину. Її основною ідеєю є визнання того, що особистість постійно прагне до пошуку та реалізації сенсу життя. Це своєрідний світогляд, який допомагає людині залишитися людиною навіть у моменти, коли вже здається, що вона втрачає останні надії в житті, коли вона не бачить більше ніякого сенсу у своєму існуванні. Загалом це теорія, яка сприяє пошуку особою власного призначення та місця в житті. Зосередження людини на пошуку сенсу власного існування є основною мотиваційною силою її життя. Сферою її прагнень є перспективи майбутнього. Особливістю цієї психотерапевтичної стратегії є її

фокусування на майбутньому особи, тобто на тому, що вона може й прагне досягнути в майбутньому. Її мета полягає в необхідності переорієнтувати сенс людського життя із проблем, невдач минулого життя та можливості майбутнього. Результатом пошуку людиною власного життєвого сенсу є внутрішня рівновага [39]. В. Франкл у межах своєї концепції запропонував два основоположні методи: метод дереклексії (зняття зайвого самоконтролю, надмірних міркувань про свої труднощі) та метод парадоксальної інтенції (надихання психологом клієнта саме на те, чого той намагається уникнути) [129].

У процесі психологічної інтервенції в ході надання психологічної допомоги особі під час війни активно застосовують інструменти гештальт-терапії. Гештальт-підхід можна визначити як мистецтво контакту. Сам же контакт може бути встановлено в таких трьох напрямках: контакт із самим собою, зі своїми потребами, бажаннями, страхами, травмами; контакт з іншими людьми в емоційній, міжособистісній, професійній сферах; і, нарешті, контакт із навколишнім середовищем, суспільством, зі сферою освіти. За допомогою цього психотерапевтичного методу можна виявити можливі труднощі у вищезгаданих типах контакту з метою його поліпшення. Г. Маскельє охрестив гештальт терапією потоку, використавши метафору річки: «...нам важливіше не те, чому вона тече, а те, наскільки вона повноводна» [164]. Наведемо деякі аспекти, які можна враховувати під час психологічної підтримки в умовах воєнного стану з використанням гештальт-терапії.

1. Зорієнтованість на тут і зараз. Гештальт-терапія сприяє усвідомленню поточного моменту, даючи змогу людям відчувати та зрозуміти свої емоції, реакції на події в реальному часі. Це надзвичайно корисно для керування стресом та тривожністю під час воєнних подій.

2. Збереження цілісності особистості. Гештальт-терапія дає змогу людям відновлювати свою ідентичність і з'ясувати, як вони ставляться до власного досвіду та втрат.

3. Відновлення внутрішнього ресурсу. Гештальт-терапія сприяє розвитку внутрішніх ресурсів особи, як-от рішучість, толерантність до несправедливості та стійкість.

4. Підтримка в міжособистісних відносинах. За допомогою гештальт-терапії можна розвинути навички спілкування та взаємодії для покращення взаємин між людьми в умовах конфлікту.

5. Робота з травмами. Гештальт-терапія може стати в нагоді під час роботи з посттравматичним стресовим розладом та іншими психологічними наслідками війни [78].

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) є одним з ефективних підходів надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану. Цей підхід базується на взаємозв'язку між думками, почуттями й поведінкою людини, його використовують для зміни негативних шаблонів мислення та реакцій на стресові події. Основна ідея полягає в тому, щоб допомогти людині переглянути свої думки, переконання й відчуття, а також навчити ефективних стратегій копіngu [165]. Розглянемо декілька вправ, які можна використовувати в межах КПТ.

Розпізнавання й аналіз дисторсійних думок. Клієнт і психолог спільно визначають типові дисторсії мислення, зокрема так званій чорно-білий спосіб мислення (схильність сприймати ситуації виключно як абсолютно негативні або абсолютно позитивні). Таке мислення призводить до заниження самооцінки, перебільшення небезпеки. За допомогою цієї вправи особа може усвідомити й дослідити свої негативні думки.

Запис думок, намірів і переконань. Клієнт записує свої негативні або дисторсійні думки на папері. Потім разом із психологом аналізує ці записи, шукає аргументи, що підтверджують або спростовують його переконання, і розвиває більш оптимістичні альтернативи.

Заміна дисторсійних думок і переконань. Психолог допомагає клієнту замінити дисторсійні або негативні думки більш позитивними та корисними. Наприклад, особа може перетворити негативне переконання «Я ніколи не зможу

пристосуватися до нового життя» на більш оптимістичне «Я можу знайти ресурси та підтримку, щоб успішно адаптуватися».

Експериментальні вправи. Клієнт може провести експеримент, щоб перевірити достовірність своїх негативних думок. Наприклад, якщо відчуває тривогу щодо ситуації, психолог може запропонувати провести самоспостереження та записати фактичні дані про те, що відбувається, щоб особа могла отримати більш об'єктивну інформацію про свої переживання [30].

У межах попереднього розгляду ми зверталися до наукових першоджерел, де життєстійкість (резильєнтність) розглянуто як один із важливих ресурсів особистості в подоланні кризових проблем.

Життєстійкість, за О. Чиханцовою, є особистісним конструктом, що сприяє успішному пристосуванню особи до змін навколишнього світу в своєму прагненні досягнути психологічного благополуччя та самореалізації, а також виконує важливу буферну функцію, перешкоджаючи деструктивному розвитку [201]. Зазначимо, що психологічною основою життєстійкості є осмисленість життєвих цілей; усвідомлення свого майбутнього; готовність до отримання нового досвіду; самостійність і впевненість у своїх діях; переживання відчуття реалізації власного потенціалу, прийняття себе; формування довірливих взаємин з оточенням.

Як зазначає Н. Мілорадова, в умовах загострення зовнішньополітичної ситуації для України складовими частинами феномена життєстійкості можуть бути зовсім інші психологічні компоненти, що різко відрізняються від повсякденної обстановки, а саме:

активне зосередження та перебудова всіх можливостей особистості для протистояння зовнішній загрозі;

пошук нових і мобілізація наявних властивостей особистості в умовах війни та передвоєнного періоду;

звикання та боротьба з об'єктивними загрозами в процесі переходу від мирного часу до воєнного [115].

Безсумнівно, у межах розгляду можливостей психологічного супроводження особистості в період воєнного стану актуальним є звернення до

підходів, що дають змогу розвинути зазначений особистісний конструкт. Прикладом підходу може бути концепція життєстійкості С. Мадді [285, 286] та С. Кобейса [276]. На думку науковців, виокремлено чіткий конструкт життєстійкості, якій містить три компоненти: перший – залучення (це переконаність людини в тому, що залучення до реальної дійсності спонукає знайти в ній цікаве й важливе для себе); другий – контроль (це переконання людини в тому, що на результат того, що відбувається насправді, може вплинути лише боротьба як вибір власної стратегії діяльності в конкретній ситуації); третій – прийняття ризику (це переконаність людини в тому, що все, що з нею відбувається, необхідне для її розвитку, оскільки це досвід як позитивний, так і негативний). Відповідно до поглядів С. Мадді життєстійкість – це важливий внутрішній ресурс (установка), що людина може осмислити та змінити з метою підтримки свого фізичного, психічного та соціального здоров'я. Водночас основні цілі роботи психолога в межах цього підходу – це життєві переконання; створення мотивації до трансформацій; посилення імунної реакції людини через психічну та фізичну мобілізацію; життєстійкі практики здоров'я; пошук ефективної соціальної підтримки.

Розвиток життєстійкості особистості має на меті також застосування нарративної терапії, яку було розроблено терапевтами М. Уайтом та Д. Епстоном [329]. Цей різновид терапії передбачає розмову клієнта з терапевтом про свої життєві історії та ситуації, зосереджуючися саме на тих, які насичені проблемами. Клієнт разом із терапевтом ведуть обговорення й кидають виклик цим нарративам, які можуть спричиняти багато емоційного стресу, щоб подолати їх. Особливість підходу в тому, що він орієнтується на людей як на експертів у власному житті та розглядає проблеми окремо від самої особи. Цей метод терапії також передбачає, що люди мають багато навичок, компетенцій, переконань, цінностей, зобов'язань і здібностей, які дають змогу зменшити вплив проблем на їхнє життя. Нарративна терапія прагне змінити проблемний нарратив на більш продуктивний або здоровіший [328, 232]. Застосування короткострокової нарративної терапії (вісім занять) у двох варіантах (автобіографічний нарратив та

предметний наратив) достовірно сприяє розвитку резильєнтності особистості. Відбувається зменшення рівня депресії та тривоги, притому що респонденти не перебувають у безпечному місці, а зазнають впливу стресового чинника. Наративна терапія дає змогу людині самотійно усвідомити події, які відбуваються, установити їх зв'язок та послідовність, сформуванати життєву перспективу та підвищити значущість власного життя [117].

У вітчизняному полі психологічної практики реалізація теоретичних основ розгляду життєстійкості знайшла своє відображення в тренінгу, розробленому В. Зливковим та С. Лукомською [73].

Через обмежений обсяг дослідження ми не в змозі охопити всі наявні підходи, що знайшли своє прикладне втілення в психологічному супроводженні особистості в період воєнного стану (когнітивна модель стресу А. Бека та Г. Емері, екзистенціально-гуманістична психотерапія Дж. Б'юдженталя, соматична терапія психічної травми П. Левіна, особистісно-орієнтована психотерапія К. Роджерса, тілесно-орієнтована психотерапія, аксіотерапія тощо).

Узагальнюючи, можна стверджувати, що найбільш ефективним у психологічному супроводженні особистості в період воєнного стану виступає інтегративний комплексний психологічний підхід. Наші погляди кореспондуються з думкою Н. Пилипенко в тому, що психологічну підтримку постраждалим в умовах війни необхідно надавати, зважаючи на певні аспекти, а саме:

теоретико-методологічні й методичні основи психологічного кризового консультування з урахуванням особливостей психологічних підходів та їх інтеграції в застосуванні психотерапевтичних методів;

специфіку пережитої травми та складності суб'єктивно-значущої ситуації;

стан фізичного здоров'я постраждалого з визначенням його групи ризику, віку та рівня психічного й психологічного здоров'я;

особливості переживань гострих емоційних реакцій на психотравмівну подію та внутрішні ресурси її подолання як рівня й чинника стресостійкості особистості [142].

Водночас ефективність застосування психологічних практик передбачає низку таких важливих умов:

наявність хоча б відносно прогнозованого, миролюбного середовища (задоволення потреби в захищеності й безпеці);

помірна фізична та розумова активність, професійна діяльність, що відволікає від травматичних переживань, переключає на продуктивний пошук, зацікавлює, розслабляє, знижує стресове навантаження;

соціальна підтримка, контакти з оточенням, теплі стосунки з близькими, взаєморозуміння;

внутрішня збалансованість, рівновага, яку досягають і за допомогою фізичних вправ, і за допомогою психотерапії, медитативних, релігійних, духовних технік, і завдяки спілкуванню з друзями, домашніми улюбленцями, і завдяки природі, мистецтву [183].

Як уважають Л. Нянько та В. Нянько, психологічна підтримка в умовах війни має включати такі основні компоненти:

забезпечення швидкої психологічної допомоги для тих, хто постраждав від бойових дій чи переживає травмівні події;

використання технік стабілізації, як-от дихальні вправи, техніки заземлення, спрямовані на зниження рівня тривоги та стресу;

роз'яснення постраждалим природи їхніх емоційних реакцій на стрес та травму;

навчання людей методам самопомоги, управління стресом, технікам релаксації та основним прийомам збереження психічного здоров'я;

використання методик, спрямованих на обробку травматичних переживань, як-от EMDR (десенсибілізація і репроцесуалізація рухом очей), когнітивно-поведінкова терапія;

підтримка через групи взаємодопомоги, де люди можуть ділитися своїм досвідом й отримувати підтримку від інших, хто переживає схожі ситуації; використання адаптованих методів роботи з дітьми, як-от ігрова терапія, арттерапія, які допомагають дітям виражати свої емоції та справлятися з травмою;

сприяння підвищенню обізнаності батьків і вихователів щодо особливостей допомоги дітям, які переживають стрес і травму;

робота щодо запобігання розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) через ранню інтервенцію та підтримку;

забезпечення тривалої психотерапевтичної підтримки для тих, хто потребує довгострокової допомоги через складність пережитих травм;

підтримка особистості через соціальні структури, волонтерські організації, що надають психологічну допомогу;

допомога в поверненні до нормального життя, в адаптації до нових умов після закінчення бойових дій;

розробка програм психологічної реабілітації для військових, які повертаються із зони бойових дій;

підтримка в адаптації до мирного життя, допомога у вирішенні психологічних проблем, що виникають після служби [126].

Суттєвим питанням у наданні психологічної допомоги виступає обрання дієвих та ефективних методів її реалізації. Серед доступних нам першоджерел трапляються обґрунтування низки методів, основні особливості яких ми вважаємо за потрібне окреслити.

Арттерапія є засобом зцілення за допомогою творчого самовиразу людини. Це може бути лікування за допомогою малювання, музики, шиття, співу, театрального мистецтва тощо. Ефектами від арттерапії психологи зазначають нормалізацію психоемоційного стану та лікування депресивного стану, що виникає під час війни [127]. Із позитивним результатом застосовують техніки таких напрямів арттерапії, як мовна креативність, ізотерапія, фототерапія, екоарттерапія, колаж. Наприклад, використовують техніки «Асоціації» (мовна креативність), «Дзеркало», «Формулювання життєвих цілей» (ізотерапія), «Маяк» (екоарттерапія), колаж «Мій світ без страху» (поєднання фототерапії, екоарттерапії та колажу) [115].

Медитація – це психологічний метод ауторегуляції, що дає змогу особі знизити рівень тривоги, підвищити стресостійкість і зняти психічну напругу за

допомогою оволодіння навичкою управління емоційним інтелектом. Вона належить до психологічних і психосоматичних методик корекції психоемоційних станів завдяки розвитку навичок аутоспостереження, ауторегуляції та аутопрограмування [212]. Медитація – це простий прикладний метод, спрямований насамперед на глибоке м'яке розслаблення та відновлення організму. Завдяки простоті застосування медитації особа може використовувати її в зручний час доби. Регулярне прослуховування сприяє розвитку усвідомленого керування емоціями, думками та стресовими навантаженнями [34].

Саногенне мислення є ефективним інструментом у вирішенні психотравматичних проблем, оскільки базується на свідомому рефлексивному аналізі власних емоцій та стресогенних чинників. Саногенне мислення формує саногенну поведінку, тобто сукупність дій особистості, які спрямовані на збереження та підтримку здоров'я, підвищення якості життя та розвиток соціальних контактів. Це сприяє формуванню успішної професіоналізації та професійної взаємодії в цілому [81]. Саногенне мислення – це процес свідомого спрямування думок на подолання негативних емоційних станів і психологічне оздоровлення. Це мислення, яке допомагає людині контролювати емоції, зменшувати внутрішні конфлікти та адаптуватися до складних ситуацій, сприяючи загальному психічному благополуччю. Основні аспекти саногенного мислення – це свідоме управління емоціями, позитивне ставлення, рефлексія та самоаналіз, переформування негативних установок, зменшення стресу та тривоги [53, 137].

Вище ми зазначали, що в актуальних для нашої держави умовах застосування дебрифінгу обмежено під час надання психологічної допомоги населенню. Водночас у межах комплексної та системної допомоги він виступає дієвим методом психологічного супроводження особистості в умовах воєнного стану. Дебрифінг – метод мінімізації небажаних психологічних наслідків життєвої кризи та запобігання розвитку посттравматичних стресових розладів. Його використовують у невеликих однорідних групах (до семи осіб), які зіткнулися з травматичною подією, ситуацією. Дебрифінг як техніку кризового втручання не

вважають формою психотерапії. Він являє собою процес презентацій/опрацювання наративів постраждалих – так званих унікальних епізодів, що утворюють платформу для полегшення переживання/згадування кризової ситуації та нормалізації стресових реакцій [127].

Окрім того, у психологічній науці описано різні методи активного соціально-психологічного навчання, які широко використовують, а саме:

метод конкретних ситуацій, що розвиває здатність до аналізу ситуацій і до вміння самостійного формулювання завдання й формування адекватних способів поведінки особистості в напружених ситуаціях;

метод тренування чутливості або сенситивний метод, що формує вміння особистості управляти стилем своєї поведінки через усвідомлення того, як соціальне оточення сприймає особистість, які дії провокують симпатію чи антипатію такого оточення, а також розвиває такі особистісні якості, як чутливість, уважність до станів оточення, до його установок і прагнень. Психологічним підґрунтям цього методу є перебудова установок особистості, що зумовлює подальші зміни в ставленні до себе і до інших людей;

метод мозкового штурму, що являє собою групове розв'язання проблемної ситуації з використанням способів, що знижують критичність і самокритичність, тим самим підвищуючи впевненість особистості в собі; ділові ігри, які демонструють учасникам можливості різних стратегій і їх вплив на ефективність діяльності. Цей метод сприяє формуванню навичок ухвалення рішення, розвиває уяву та інтуїцію;

метод заглиблення, що являє собою активний метод навчання з елементами релаксації, навіювання та гри [100].

Ще два напрями, які є ефективними в роботі з психологічною травмою – це танцювально-рухова й соматична терапії. Танцювально-рухова терапія – це використання виразного руху й танцю як засобу, за допомогою якого індивіда залучають до процесу особистісної інтеграції та зростання. Вона заснована на принципі, що є взаємозв'язок між рухами й емоціями. Через рух і танець внутрішній світ кожної людини стає відчутним, відкритим для розуміння та

усвідомлення. Терапевт створює безпечне середовище, холдинговий простір, у якому будь-які відчуття можуть бути безпечно виражені. Соматичне переживання – це процес, спрямований на активацію, усвідомлення і дезактивацію тілесної реакції на травматичний досвід. Ключ до зцілення травми лежить в усвідомленні й переживанні того, що тілесно відчувається. Суть роботи полягає в тому, що в ході тілесних відчуттів відбувається пробудження тих природних відновних процесів, які дають змогу вилікуватися від травми. Тілесне відчуття актуалізує в людини, що переживає травму, незавершені травматичні реакції та допомагає їм завершитися. Це завершення відбувається завдяки специфічним психологічним і фізіологічним відновним процесам, які виникають під час тілесного переживання і дають змогу трансформувати травматичні симптоми. Соматопсихотерапія розшифровується як робота з психічними переживаннями. Цей метод працює так: відчуття в тілі опредмечуються завдяки певним запитанням. У соматичній терапії детально було розроблено методи й техніки роботи з тілесними відчуттями, а саме: сканування тілесних відчуттів, дослідження відчуттів, створення ресурсів на рівні тіла. Особливу увагу приділяють роботі з рухами, оскільки виникнення психічної травми розглядається як наслідок незавершеності інстинктивної реакції організму на травматичну подію. Використовують такі техніки: відстеження імпульсів до руху і їх руховий вираз, уповільнення руху, повторення руху (один і той же рух повторюється кілька разів у повільному темпі) [44].

У межах отриманих нами результатів емпіричного дослідження обґрунтованим виглядає наш інтерес до наявних у психологічній практиці шляхів та засобів розвитку толерантності до фрустрації. Толерантність до фрустрації (або фрустраційна толерантність) – це здатність індивіда витримувати та ефективно реагувати на блокування цілеспрямованої діяльності без виражених деструктивних психологічних чи поведінкових реакцій. Шляхи та засоби розвитку толерантності до фрустрації включають такі психологічні заходи:

- формування реалістичних очікувань та когнітивну реструктуризацію;
- розвиток адаптивних копінгових стратегій та емоційної регуляції;

психотерапевтичні програми (техніки релаксації та тілесно-орієнтованої терапії, вправи на усвідомлення, прийняття та конструктивне вираження негативних емоцій, тренінг саморегуляції емоційного стану, робота з когнітивними процесами, аналіз «базового захисту»); дихальні вправи; майндфулнес (практики усвідомленості);

формування сильних стосунків та активний пошук соціальної підтримки;
постановка реалістичних цілей та рух малими кроками [132].

У сучасних ускладнених умовах безпосередня психологічна допомога має бути доступною всім, хто її потребує. Тому одним зі способів вирішення цієї проблеми є впровадження та розвиток дистанційних форм психологічного консультування – телепсихології. Телепсихологія – це комплекс організаційних, фінансових і технологічних заходів, що забезпечують надання консультаційної психологічної послуги, у ході якої особа отримує дистанційну консультацію кваліфікованого спеціаліста-психолога в точці потреби з використанням засобів телекомунікації. Характерними перевагами телепсихологічних консультацій є такі:

значно більше відчуття безпеки в особі, оскільки можна консультуватися, не виходячи з дому;

забезпечення повної конфіденційності;

можливість працювати з фахівцем в будь-якій точці України;

повний ефект особистої присутності на консультації у форматі відеозв'язку;

вирішення проблем із наданням психологічної допомоги для осіб, які проживають у віддалених регіонах та регіонах, не забезпечених фахівцями в галузі психології;

вирішення проблем із перериваннями надання психологічної допомоги у зв'язку зі службовими відрядженнями або відпочинком;

можливість отримання психологічної допомоги людям з особливими потребами [19].

Активного застосування під час війни набули інноваційні способи психологічної допомоги, а саме:

мобільні застосунки для медитацій (матеріали психологічної самопомоги, аудіовправи для зменшення рівня стресу, тривоги, майндфулнес-медитації тощо); електронні безкоштовні книжки, зокрема з психології;

телеграм-канали з багатьма практичними вправами, що дають змогу швидко заспокоїтися, вийти зі стану паніки й тривоги, позбутися відчуття виснаження та втоми;

аудіопрактики та медитації, де фахівці з медитації записують низку корисних аудіопрактик тривалістю 1–18 хвилин для різних складних психологічних станів та ситуацій;

мобільні застосунки, у яких за допомогою інформаційних матеріалів, інтерактивних шкал, трекерів та вправ можна зменшувати рівень тривоги та стресу, визначати свої емоції та почуття, змінювати свої психічні стани, покращувати свій емоційний фон [127].

Зробивши аналіз теоретико-методологічних засад надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану можемо стверджувати, що вітчизняна психологічна практика активно розвивається та адаптується до викликів, актуальних для сьогодення українців. Вона містить різноманітні підходи, методики та техніки. Водночас традиційні для психологічного супроводження особистості в період повномасштабного вторгнення інструменти практикування не може бути застосовано без адаптації в роботі з поліцейськими Національної поліції України з огляду на особливості їх професійної діяльності. Розгорнуте пояснення зазначеного ми спробуємо надати в наступній частині нашого дослідження.

3.2. Напрями та методи психологічного супроводу працівників поліції, які зазнали психогенних навантажень внаслідок воєнних дій

У межах попереднього викладу ми наголошували на психологічних особливостях правоохоронної діяльності в період воєнного стану. Означені нами особливості суттєво впливають на особистість її суб'єкта – поліцейського.

Водночас є значущі атрибути психологічного супроводу поліцейського, що пов'язані з нормативно-правовими засадами та суб'єктами його здійснення.

Загалом, психологічний супровід – це недирективна форма надання психологічної допомоги, спрямована на підсилення, удосконалення, розвиток, саморозвиток самосвідомості особистості, допомоги, яка запускає механізми саморозвитку й активізує власні ресурси людини; цілісний, безперервний процес вивчення, аналізу, розвитку й корекції пізнавальних, мотиваційних, емоційно-вольових процесів особистості, яка є суб'єктом супроводу; система заходів професійного психолога, що спрямована на створення умов для успішної діяльності та розвитку особистості на різних етапах онтогенезу [22].

Відповідно до наказу МВС України від 06.02.2019 року № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» під психологічним супроводом працівників поліції в умовах війни розуміється цілісний процес діагностики, профілактики, психологічної просвіти, підтримки та корекції, спрямований на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я, підвищення психологічної стійкості під час тривалої нервово-психологічної напруги, надійності та готовності діяти в обстановці, яка різко змінюється, у складних і небезпечних умовах [52].

Порядок організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських [152] – це основний нормативно-правовий акт, що регулює психологічний супровід поліцейських та визначає структуру, принципи, напрями, функції системи психологічного забезпечення працівників Національної поліції, функції психологів та встановлює порядок організації психологічної роботи з працівниками поліції. Можемо констатувати, що в період воєнного стану в зазначений Порядок було внесено низку змін наказом МВС від 15.05.2023 року

№ 393, які частково відобразили окремі проблемні питання психологічного супроводження поліцейських у період повномасштабного вторгнення.

Як стверджує С. Шило, зокрема, було визначено обов'язок керівників органів поліції повідомляти психологів служби про звільнення працівника поліції з місць несвободи, полону або із заручників, повернення з інтернування в нейтральних державах; отримання працівником поліції поранення (контузії, травми, каліцтва); загибелі, поранення, потрапляння в полон або заручники членів сімей працівників поліції. Цими ж змінами додано до функцій психологічної служби організацію та проведення вивчень під час психологічного супроводження службової діяльності працівників поліції, зокрема тих, які брали безпосередню участь у бойових діях, яких було залучено до боротьби з тероризмом, які забезпечували здійснення заходів із національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії на території України, звільнені з місць несвободи, полону або із заручників, повернені з інтернування в нейтральних державах; оцінювання психологічної готовності працівників поліції до служби в екстремальних умовах, психологічний добір поліцейських до підрозділів, які беруть участь у відсічі і стримуванні збройної агресії російської федерації на території України, забезпеченні публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях; організацію та проведення інформаційно-просвітницьких заходів із питань збереження психічного здоров'я та надання психосоціальної підтримки; надання психологічної підтримки та допомоги працівникам поліції та/або членам їхніх сімей (за згодою) у разі загибелі члена сім'ї, отримання поранення (контузії, травми, каліцтва), знаходження в місцях несвободи, полоні або в заручниках, або звільнення з них, повернення з інтернування в нейтральних державах; соціально-психологічну підтримку та психологічне супроводження працівників поліції, які мають статус учасника бойових дій, учасника війни, внутрішньо переміщеної особи, члена сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, що передбачає сприяння їх психічному здоров'ю, психосоціальному благополуччю та соціальній адаптації (реадаптації);

надання психологічної допомоги працівникам поліції, які зазнали значних психогенних навантажень після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї, звільненням з місць несвободи, полону або із заручників, поверненням з інтернування в нейтральних державах, отриманням поранень (контузії, травми, каліцтва) для відновлення їх належної функціональності та профілактики проявів адиктивної (залежної) поведінки; надання кризової психологічної допомоги працівникам поліції, які постраждали внаслідок злочинів, терористичних актів, збройної агресії російської федерації на території України, та забезпечення (за потреби) психологічної підтримки членів їхніх сімей [206].

Ми повністю погоджуємося з науковцем стосовно того, що Порядок досі не розв'язує нагальні для вирішення проблеми. Він не регламентує механізми анонімного чи незалежного звернення по психологічну допомогу; його більше сфокусовано на реактивних заходах (повідомлення про травмівні події війни), ніж на проактивному навчанні стійкості до стресів. Порядок означає координацію переважно в межах МВС та Національної поліції (навчальні заклади, медичні заклади системи МВС). У документі мало взаємодії з громадськими організаціями, зовнішніми волонтерами чи міжнародними програмами підтримки ветеранів, а також немає корелятивів внутрішнього та зовнішнього аудиту чи узагальнення статистики на центральному рівні [206].

Згідно з низкою наукових першоджерел [52, 122] метою психологічного супроводу працівників поліції в період воєнного стану є формування психологічної стійкості до впливу психотравмівних чинників воєнного часу для зниження їх негативного впливу, подолання труднощів і забезпечення ефективного виконання професійної діяльності. Відповідно до мети сформульовано та виокремлено завдання психологічного супроводу поліцейських в умовах воєнного стану, а саме:

- моніторинг: спостереження та діагностика ознак дистресу, дезадаптації, негативних психоемоційних станів, наслідків пережитої травматичної події;

- профілактика: попередження негативних особистісно-професійних явищ (маргіналізація, деформація та деструкція особистості тощо), впливу травмівних подій, проявів адиктивної (залежної) поведінки;
- психологічна просвіта: систематичне розповсюдження психологічної інформації серед поліцейських із метою формування в них розуміння закономірностей функціонування психіки й поведінки людей в екстремальних умовах, знання методів надання першої психологічної допомоги та самопомоги;
- розвиток необхідних психологічних якостей та станів (стійкість, готовність, витривалість); навчання способів саморегуляції; протидія негативному інформаційно-психологічному впливу: формування в працівників поліції вміння аналізувати інформацію, відрізнити інформацію від дезінформації та фейків; відпрацювання навичок протидії маніпулятивному впливу; психологічна підтримка: розвиток у поліцейського впевненості у власних силах і можливостях та здатності подолати негативні психоемоційні стани в умовах війни; надання психологічної допомоги працівникам поліції після їх перебування в екстремальних ситуаціях та отримання значних психогенних навантажень;
- психологічна корекція: здійснення цілеспрямованих (індивідуальних, групових) заходів психологічного впливу, спрямованих на корекцію психічного стану, поведінки поліцейського після виявлення в нього будь-яких психологічних відхилень (неклінічних порушень) для приведення його психічного стану до норми та відновлення його здатності до несення служби у воєнний час.

Згідно з виокремленими завданнями запропоновано низку заходів, доцільність яких визначають після проведення моніторингових процедур наявного психологічного стану поліцейського в період воєнного стану, а саме:

моніторинг – у процесі визначення актуального психоемоційного стану поліцейського психолог зосереджується на психоемоційній стійкості, урівноваженості; самоконтролі психічних станів; рівні агресивності; наявності ознак дистресу, дезадаптації, психоемоційному вигоранні, психологічній травмі й робить висновок щодо загального рівня адаптованості працівника поліції до виконання професійної діяльності в умовах війни;

профілактика – це групові форми психопрофілактичної роботи, як-от лекції, бесіди, тренінги, практичні заняття (теми занять «Професійне спілкування працівників поліції у звичайних та екстремальних ситуаціях», «Формування особистої відповідальності за власне здоров'я», «Формування психічної стійкості до впливу психотравмівних чинників війни», «Методи зниження стресу»; «Формування навичок емоційної саморегуляції», «Здійснення первинної психологічної самопомоги в екстремальних умовах несення служби»), консультування керівників підрозділів поліції щодо динаміки взаємодії членів робочого колективу та побудови партнерських відносин у ньому; прогнозування ймовірних поведінкових реакцій працівників поліції в екстремальних умовах службової діяльності тощо;

заходи психологічної просвіти – це лекції, бесіди, зустрічі з представниками медичних установ, поширення спеціальної літератури та відеофільмів задля підвищення обізнаності поліцейських із таких питань, як надання первинної психологічної допомоги працівникам поліції, потерпілим, свідкам, очевидцям у разі виявлення в них стресових реакцій; роз'яснення особливостей реакції людської психіки на вплив стресових чинників; види негативних психічних станів та способи подолання їхніх наслідків; симптоми ПТСР; способи саморегуляції поведінки; розвиток психологічної стійкості тощо. Протидіяти негативному інформаційно-психологічному впливу можна за допомогою інтерактивних методів навчання;

психологічна підтримка працівників поліції – це низка відповідних заходів, як-от надання кризової психологічної допомоги працівникам поліції, які перебували в екстремальних, небезпечних, психотравмівних ситуаціях; індивідуальне психологічне консультування працівників поліції з вирішення конфліктів і налагодження процесу ефективної комунікації з оточенням та мінімізації негативного впливу стресових чинників; тренінги з активізації особистісних ресурсів, розвитку в поліцейських упевненості у власних силах і можливостях та здатності подолати негативні психоемоційні стани в умовах війни; робота з сім'ями поліцейських, тобто психологічне консультування з

питань особливостей психологічного стану поліцейських; забезпечення психологічної підтримки членів їхніх родин; психологічна підтримка на етапі адаптації працівників поліції до нових умов службової діяльності (перший рік несення служби, переведення до іншого підрозділу). Корекційну роботу можливо проводити як індивідуально, так і в груповій формі, її спрямовують на усунення несприятливих психологічних, емоційних станів, для підвищення адаптивних можливостей працівників поліції, розширення їхнього поведінкового діапазону та підтримки психологічного здоров'я (проведення мотиваційних бесід; корекційний вплив на формування та розвиток способів підтримування оптимального психофізичного стану; нормалізація й регуляція психофізичних навантажень) [52].

Зарубіжні науковці в низці наукових досліджень виокремлюють основні напрями психологічного забезпечення підготовки поліцейських в умовах війни, які, на їхню думку, сприяють ефективній боротьбі зі стресом та впливом кризових ситуацій. Розглянемо їх більш детально.

Військово-психологічна підготовка – це навчання стійкості до бойового стресу, формування адаптивних моделей поведінки в екстремальних умовах. Базова військова підготовка може зіграти певну роль у тому, щоб допомогти поліцейським справлятися з вимогами поліцейської служби під час війни.

Тренінги кризової комунікації – це вміння взаємодіяти з постраждалими, утримувати громадський порядок у складних емоційних ситуаціях.

Психологічна підтримка на службі – це регулярна робота з фахівцями, кризове консультування, організація пунктів психологічного розвантаження.

Психологічна реабілітація – це допомога після виконання завдань у зоні бойових дій, включно з групувою та індивідуальною терапією [300; 319].

Д. Тичина, А. Антошук, Р. Перцев зауважують, що формування стійкості та готовності поліцейських у воєнних умовах – комплексне завдання. Це і професійна підготовка, і надання невідкладної допомоги, і створення відповідної нормативної бази [185].

Аналізуючи проблеми психологічного супроводження поліцейських у період воєнного стану, О. Романенко зазначає, що вдосконалення психологічного супроводження професійної діяльності слід здійснювати як на рівні окремого працівника, за допомогою нейтралізації стресу на основі спеціальних програм, так і на рівні підрозділу, що ґрунтується на діагностиці групових процесів у стресових ситуаціях, а також проводити заходи для профілактики їх виникнення. У процесі психологічного супроводження пріоритетними фахівець убачає такі методи:

- психодіагностичні технології визначення психологічних профілів правоохоронців залежно від ступеня вразливості до стресорів;
- скринінг у процесі здійснення моніторингу психоемоційних станів працівників в умовах воєнного стану;
- методи діагностики стресових ситуацій із визначенням індивідуальних стресових сценаріїв;
- спеціалізовані тренінги, спрямовані на формування психологічних навичок ухвалення рішень, оптимізації рівня легітимізованої агресії поліцейських, організації міжособистісної та міжвідомчої взаємодії;
- методи навчання працівників навичок надання невідкладної психологічної допомоги та самопомоги в процесі подальшої реалізації програми «Рівний – Рівному» у практичних підрозділах Національної поліції України [162].

Серед пропозицій щодо вдосконалення психологічного супроводу поліцейських у контексті довготривалого воєнного конфлікту слід виокремити такі:

- розширити мережу кризових психологів у системі МВС;
- інтегрувати психологічну підготовку до базових освітніх програм закладів поліції;
- розробити національну програму психологічного супроводу правоохоронців в умовах війни [40].

Сьогодні поліцейський – це не лише гарант правопорядку, а й важливий чинник підтримання соціальної стійкості, довіри до державних інституцій та колективної безпеки. Тому виконання таких багатовимірних завдань потребує високого рівня адаптивного потенціалу, що концентрується у феномені психологічної стійкості. Формування психологічної стійкості передбачає системну роботу над розвитком когнітивних, емоційних, мотиваційних, поведінкових і соціальних складників особистості [20]. Водночас, на думку З. Кісіль та Р.-В. Кісіль, чим складнішим і відповідальнішим є поставлене професійне завдання, чим більш небезпечними та конфліктними обставини, за яких поліцейський має діяти згідно з професійними нормами, тим достеменніше оцінюють не лише ступінь його фахових знань, умінь та навичок, але й притаманний йому внутрішній потенціал його особистості й організму, моральні й вольові якості [275].

З огляду на зазначене не менш важливим завданням є підтримка вже сформованої психологічної стійкості, що варто здійснювати за допомогою таких психологічних інструментів:

- психологічна підтримка (функціонування повноцінних психологічних служб у підрозділах поліції; надання індивідуальних консультацій, кризової інтервенції; організація групових тренінгів; формування довіри до психологічної допомоги як до професійного ресурсу);
- стрес-менеджмент, тобто навчання методів подолання стресу (техніки дихання, прогресивна м'язова релаксація, вправи на візуалізацію);
- упровадження практик тайм-менеджменту для зниження навантаження та профілактики професійного вигорання;
- психофізіологічна підтримка, що передбачає включення фізичних тренувань до системи емоційного саморегулювання; участь у відновлювальних програмах (йога, тілесно-орієнтовані практики); медичне супроводження, спрямоване на профілактику психосоматичних розладів;

- розвиток соціальних навичок (наприклад, тренінги командної ефективності); розвиток комунікативної компетентності; просування цінностей взаємодопомоги, довіри, професійної солідарності [20].

У психологічному супроводженні поліцейських в умовах війни О. Самара та В. Ташматов пропонують застосовувати тренінги (індивідуальні та групові), курси лекцій, індивідуальні консультації, групові заняття, симуляційні тренажери, імітаційну підготовку. Водночас психологічна корекція має включати в себе різноманітні методики, спрямовані на поліпшення психологічного стану особи, як-от психотерапія, тренінги, коучинг, медитація тощо [166].

У межах здійснення психологічної допомоги працівникам правоохоронних органів, які виконували службові обов'язки в нетипових умовах, буде дієво застосовувати такі тренінги:

мобілізаційний тренінг;

релаксаційний тренінг (дихальні техніки, тренінг «Ключ Алієва», вправи на розслаблення, техніки на збільшення самоусвідомлення та усвідомлення навколишнього світу, методики сканування тіла та звільнення від негативних думок, майндфулнес-терапія тощо);

тренінг з елементами тілесної терапії, спрямований на поліпшення самопочуття [95].

О. Пасько та Л. Прудка обґрунтовують ефективність застосування методики TRE (Trauma Releasing Exercises), тобто тілесно-орієнтованого підходу, який використовує природні механізми тіла для зняття напруги, спричиненої стресом та травмами. Вправи TRE допомагають ініціювати тремтіння або вібрації в тілі, що сприяє звільненню від напруги та відновленню рівноваги нервової системи [138].

Важливим завданням у психологічному супроводженні поліцейських виступає відновлення та збереження психічного здоров'я комбатантів МВС України. Основою для цього може бути застосування програми «Декомпресія», що дає змогу поступово реадаптувати працівників до нормальних (мирних) умов. Серед структурних елементів розробленої програми є комплекс таких групових та

індивідуальних методів роботи: медичний огляд, дебрифінг, усебічне інформування щодо періоду після проведення бойових дій, оволодіння техніками оптимізації внутрішнього потенціалу, вправи з розтягування, лікувальний сон, масаж, а також заходи за вибором (сімейна, фізична чи соціальна реадaptaція, індивідуальна консультація, ранкова прогулянка, тренажерний зал, плавання, заходи культурно-просвітницької роботи) [85].

Питання збереження психічного здоров'я працівників поліції в межах психологічного супроводу були предметом ґрунтовних наукових досліджень закордонних фахівців [223, 226, 250, 252, 274, 324, 325, 326, 331]. Основну увагу в зарубіжних дослідженнях зосереджено на питанні виокремлення впливу професійної діяльності на особистість поліцейського, формування стресостійкості працівника, визначення чинників, що сприяють ефективному виконанню професійних функцій правоохоронцем тощо.

Узагальнюючи вітчизняний і зарубіжний досвід, а також беручи до уваги наведені особливості особистісних трансформацій правоохоронців у період воєнного стану та результати низки досліджень [235, 269], вважаємо за доцільне сформулювати пропозиції щодо вдосконалення процесу психологічного супроводу поліцейських.

Зasadничою умовою ефективного психологічного супроводження поліцейських у період воєнного стану є комплексний та багаторівневий підхід до його реалізації. Це зумовлює необхідність виходу за межі звичної системи тлумачення «психолог-психологічна допомога-поліцейський», охоплюючи, по-перше, окрім психічного, й інші складники здоров'я (фізичне, фінансове, соціальне, духовне); по-друге, правові та організаційні основи реалізації психологічного супроводження (перехід від реактивної констатації проблем, створення умов для взаємодії з громадськими, волонтерськими організаціями, міжнародними програмами; включення в систему забезпечення потенціалу незалежного та анонімного звернення по психологічну допомогу).

Наша авторська позиція полягає в тому, що можна нескінченно вдосконалювати програми тренінгів, навчальних занять у межах розширення та

поглиблення психологічного супроводження поліцейських в умовах воєнного стану. Водночас цей процес може бути успішним тільки за умови комплексного та системного підходу до його реалізації.

Магістральною основою ефективного психологічного супроводження виступає суспільне ставлення до діяльності правоохоронної системи загалом та діяльності органів та підрозділів Національної поліції України зокрема. Завдяки зворотному зв'язку поліцейський шукає сенс та мету своєї професійної діяльності, що є фундаментальним аспектом його загального благополуччя. Поліцейські, які сприймають свою роботу як значущу, більш схильні до активності, мотивовані та стійкі в умовах викликів. Усвідомлення впливу їх служби на життєдіяльність громади та суспільства в цілому дає змогу поліцейським усвідомлювати мету професійної діяльності, що виходить за межі повсякденних завдань.

Відповідно до отриманих нами емпіричних результатів дослідження можна стверджувати, що сучасний поліцейський не відчуває повною мірою, що суспільство позитивно оцінює його фізичні та психологічні вкладення «служіння соціуму, державі та громадянам». Шляхи створення позитивного ставлення населення до дій правоохоронних органів – це предмет окремого дослідження, але без його наявності ефективність протидії несприятливому впливу особливостей правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану на особистість поліцейських значно знижується.

У США та Європі для поліцейських сприяння психологічній допомозі та відновленню відбувається на державному рівні. Цим займаються відповідні організації з використання певних програм. Розглянемо їх більш детально.

POST (Peace Officer Standards and Training). Мета – забезпечити високий рівень професіоналізму серед поліцейських за допомогою тренінгів з управління стресом, програм підтримки колег, інформаційних ресурсів у сфері психологічної підтримки.

NYPD (Employee Assistance Unit, EAU). Мета – надавати допомогу поліцейським в управлінні стресом, подоланні травм та підтримці загального

психічного здоров'я за допомогою конфіденційних консультацій, груп підтримки, кризових утручань.

The Texas Municipal Police Association (ТМРА). Мета – захищати права поліцейських. Має різні програми підтримки, включно з психологічною допомогою через психологічну підтримку, програми навчання, кризові інтервенції.

National Police Week, Police Week (Національний тиждень поліції, Поліцейський тиждень у Каліфорнії). Ці тижні включають різноманітні заходи, церемонії, меморіали та відпочинкові активності для поліцейських і їхніх сімей. Такі заходи дають змогу відпочити, відзначити професійні досягнення й підтримати моральний дух.

COPS (Concerns of Police Survivors). Мета – підтримувати родини поліцейських, що загинули на службі.

Peer Support Programs. Програми підтримки колег.

Police Wellness and Recreation Programs. Програми оздоровлення й відпочинку поліцейських відділів у США, які включають заняття у фітнес-центрах, спортивні ліги, заняття з йоги й медитації та інші методи релаксації.

Charitable Organizations and Foundations. Мета – надавати поліцейським можливість брати участь у відпочинкових заходах, що є частиною їхньої місії підтримки правоохоронців. Наприклад, The Police Unity Tour проводить велопробіги, які поєднують фізичну активність із благодійною діяльністю, сприяючи відновленню фізичних і психологічних сил поліцейських, зміцненню командного духу і соціальній підтримці в колективі.

Усі мають однакові компоненти, а саме: оцінювання психічного стану, психологічну підтримку, розвиток навичок стресостійкості, допомогу в опануванні професійних та особистих викликів [171].

Фізичне здоров'я, правильне харчування для оптимальної продуктивності, повноцінний відпочинок для відновлення в умовах війни не має бути відкладений на повоєнний час. В основі турботи про свій фізичний стан лежить загальна культура життя та сутність ставлення поліцейського до себе. Навіть у

найскладніших умовах на лінії зіткнення із супротивником наші захисники по-різному ставляться до себе, до свого фізичного здоров'я та безпеки.

Для повноцінного збереження фізичного здоров'я необхідна мотивація та відповідні засоби. Мотивація формується, на нашу думку, завдяки організаційній (корпоративній) культурі та прикладу керівництва. Засоби збереження фізичного здоров'я можуть бути диференційовані на матеріальні та на ідеальні. Матеріальні засоби – це безпосередня доступність інфраструктури для підтримання фізичного здоров'я. У такому разі йдеться про створення умов для заняття фізичною активністю. В умовах воєнного стану держава не має повноцінних можливостей для забезпечення всіх без винятку правоохоронців такими засобами. Сьогодні ми виборюємо право на життя. Водночас зазначену проблему можна було б вирішити за допомогою наявних мереж спортивних клубів, спортивних залів, побудувавши ефективну взаємодію з ними. Така практика широко розповсюджена за кордоном. Повагу до професійної діяльності поліцейських громади можуть висловити у вигляді надання преференцій у доступі до послуг спортивної інфраструктури. Ідеальні засоби – це компетентності особистості, що зумовлюють реалізацію здорового способу життя. У такому разі обґрунтованим є навчання, консультування поліцейських щодо питань тайм-менеджменту, психофізіологічних основ стресу, саморегуляції тощо. Навчання та консультування може бути реалізовано безпосередньо в підрозділах силами наявних фахівців-психологів та в період проходження поліцейськими підвищення кваліфікації на базі ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Суттєвим для ефективної реалізації психологічного супроводження поліцейських у період воєнного стану є проблема подолання стигми. Стигматизація психічного здоров'я в поліцейській спільноті часто стримує поліцейських від звернення по необхідну допомогу. Як стверджують наукові першоджерела, у субкультурі поліцейської спільноти цінують жорсткість і стійкість, що може стати причиною утримання поліцейських звертатися по психологічну підтримку. Страх осуду, занепокоєння з приводу наслідків професійного зростання та істотний брак розуміння витоків психічного здоров'я

стали основою для виникнення та наявності цієї стигми. Необхідно створити організаційну культуру, яка визнає звернення поліцейського по допомогу психолога як ознаку сили, а не слабкості.

Консультування поліцейських є найбільш ефективним, коли воно є конфіденційним, добровільним, і якщо його проводить фахівець, який має досвід роботи з правоохоронними органами. Зарубіжні дослідження доводять, що поліцейські, які занепокоєні питаннями конфіденційності або стигматизації, пов'язаної з використанням відомчих психологічних послуг, із меншою ймовірністю звертаються за доступною допомогою. Поліцейські висловлюють занепокоєння тим, що звернення до психолога в їхньому підрозділі не залишиться конфіденційним, і це може призвести до негативних наслідків. Традиційні програми та заходи в межах органів та підрозділів є реактивними, спрямованими на боротьбу з негативними наслідками стресу та фрустрації, а не на усунення основних причин їх виникнення. Водночас зазначене обґрунтовує необхідність посилення просвітницької та профілактичної роботи фахівців-психологів усередині системи.

Як було зазначено вище, важливим елементом у мотивуванні поліцейських та створенні організаційної культури виступає керівник. Своєю поведінкою керівник має демонструвати культуру турботи про власне психічне здоров'я. Керівникам поліції необхідно відкрито визнати, що їхні особисті системи переконань, невирішені травми психічного здоров'я та життєвий досвід відрізняються від їхніх колег та підлеглих. Адже кризова, екстремальна ситуація, що викликає стрес в одного поліцейського, може ніяк не вплинути на іншого. Навіть якщо керівники не завжди розуміють причини тих чи інших реакцій підлеглих, вони все одно мають визнавати та поважати факт їх психологічної індивідуальності.

На нашу думку, дієвим у зазначеному напрямі може бути проведення в межах підвищення кваліфікації на базі ЗВО зі специфічними умовами навчання навчального тренінгу (тривалістю 1 день, 8 навчальних годин). Його проведення доцільно розглядати в останній день. У змісті тренінгу можна використати вправи

на розвиток навичок саморегуляції (Додаток Б) та, найголовніше, опрацювати практики, що передбачають упровадження змін та подолання стигми. Розглянемо найголовніші з них більш детально.

Брак засудження. Розвиток культури незасудження в поліцейському середовищі потребує глибокого розуміння того, що вплив травматичного досвіду серед поліцейських різний. Сильний і чуйний керівник розуміє та визнає, що травматичний досвід не є універсальним. Один із способів зрозуміти пережитий досвід підлеглих – запропонувати їм проговорювати та формулювати специфічні для правоохоронної діяльності джерела психотравм, як-от випадки домашнього насильства, виїзд на виклик влучання шахеду тощо. Обговорення з підлеглими потенційних травмівних ситуацій та опрацювання ситуацій, що вже відбулися, демонструє підлеглим залученість керівника до процесу професійної діяльності. Безумовно, деякі керівники це розглядають як злам звичного пазлу та те, що не потребує витрати часу в управлінні. Водночас це надає керівникам більш повне розуміння підлеглих, сприяючи персоналізованій підтримці та більш інклюзивному робочому середовищу. Зазначене потребує формування навичок активного слухання та прояву емпатії.

Заохочення емпатичної відповідальності. Заохочення емпатичної відповідальності та використання неупередженого підходу дає змогу гарантувати, що будь-хто визнає та приймає різноманітний життєвий досвід кожного поліцейського. Правоохоронці мають відчувати право заявляти про своє занепокоєння й кидати виклик ситуаціям, коли колеги-офіцери не висловлюють достатньої поваги або не надають достатньої підтримки. Невідповідна, небажана або ризикована поведінка поліцейського також може бути ознакою проблем, і на таку поведінку має бути належна реакція. Упроваджуючи багаторівневі системи, як-от внутрішні перевірки та розслідування, а також укорінюючи практику незасудження в культуру органу чи підрозділу поліції, можна створити робоче середовище, у якому цінують підзвітність і здатність реагувати на потреби всіх членів колективу. Окрім того, це сприяє створенню більш доброзичливої

атмосфери, що в підсумку зміцнює загальну ефективність і комунікацію керівництва.

Власний приклад. Подавати приклад є наріжним принципом для керівників поліції, які прагнуть формувати сприятливу та здорову соціально-психологічну атмосферу. Визнаючи свої психологічні проблеми в період воєнного стану (острахи за безпеку рідних, втому від щоденних тривог, виснаження), керівники подають потужне послання підлеглим, що ніхто не самотній у протистоянні особистим викликам. Зарубіжні дослідження доводять, що люди в кризі на 71 % частіше зверталися по допомогу, якщо керівники обговорювали з ними свої способи подолання життєвих криз. Так, готовність керівника ділитися власним досвідом подолання кризових життєвих ситуацій руйнує наявні стигми та нормалізує дискусії в колективному просторі щодо важливості підтримання психічного здоров'я поліцейськими.

Розробка надійної політики психічного здоров'я підлеглих. Це передбачає інтеграцію механізмів взаємної підтримки та забезпечення доступу до легкодоступних ресурсів через внутрішні чи сторонні контактні номери, що дає змогу надавати негайну допомогу. Це можуть бути вебсайти, де поліцейський може знайти необхідну інформацію, номери фахівців-психологів підрозділу, номери кризових гарячих ліній та пропозиції щодо покращення психічного здоров'я.

Підтримка з боку колег. Активне впровадження програми взаємної підтримки, що дає змогу поліцейським спілкуватися з колегами, які могли зіткнутися з подібними проблемами. Підтримка за принципом «Рівний – Рівному» створює безпечний простір для відкритого діалогу та обміну досвідом. Зазначена програма активована в нашій державі із 2020 року наказом Національної поліції України № 576 від 20.07.2020 «Про впровадження заходів психологічної підтримки поліцейських за принципом «Рівний – Рівному». Водночас більшість керівників не використовує її потенціальні можливості. У період воєнного стану психологічна підтримка в межах цієї програми може бути не тільки корисною, але в деяких випадках незамінною. Потенційно корисним може бути створення

програм за прикладами вже наявних у зарубіжному досвіді, наприклад, Cop2Cop та Safe Call Now. Вони пропонують відчуття конфіденційності, не є специфічними для якогось одного підрозділу та можуть підключити людину до ресурсів через кризову лінію.

«Розв'язання» страху підлеглих просити про допомогу. Подолання страху, пов'язаного зі зверненням по допомогу з проблемами психічного здоров'я, передбачає подолання стигматизації тому, що поліцейські, які це роблять, є слабкими. Виклик стереотипам створює середовище, у якому офіцери почувуються комфортно та мають можливість визнавати наявність переживань, не боячись осуду. Окрім того, розрізнення ПТСР та ПТСІ, що ведеться терміном «травма» замість «розлад», наголошує на тому, що травму було завдано під час виконання службових обов'язків. ПТСІ – це психологічна реакція на переживання травмівних подій, як-от бойові дії, стихійні лиха, серйозні нещасні випадки або насильницькі дії. Симптоми включають флешбеки, нічні кошмари, занепокоєння та зміни настрою, але погляд на них через призму травми може дати відчуття надії на одужання. Це сприяє усвідомленню того, що звернення по допомогу є активним кроком до зцілення та відновлення, стимулюючи загальну стійкість психічного здоров'я в поліцейській спільноті.

Ми повністю погоджуємося з поглядами О. Скліяра, що керівники поліцейських відомств мають активно працювати над усуненням культурних бар'єрів, які заважають поліцейським отримати доступ до підтримки у сфері психічного здоров'я. Головним є подолання стигми та прийняття українським менталітетом такої допомоги. Беручи до уваги невизначеність часу для сприйняття допомоги й належної реалізації відновлюваних психологічних програм в Україні, для початку керівництву необхідно заохочувати відпочинок підлеглих. В умовах правового режиму воєнного стану поліцейські несуть службу в посиленому режимі в постійній бойовій готовності, без права на помилку, що є дуже виснажливим для організму й психіки в цілому. Керівництву необхідно відслідковувати стан підлеглих, відстежувати часи надмірної роботи, давати

підлеглим змогу відпочивати (навіть на робочому місці), без цинізму цікавитися сімейними станом, і це буде ресурсним важелем для їх працездатності [171].

Важливим у психологічному супроводженні поліцейських у період воєнного стану виступають стратегії створення сприятливої організаційної культури. Упровадження стратегій, які надають пріоритет постійному навчанню, освіті та розвитку професійних компетенцій, має вирішальне значення для ефективної професійної діяльності правоохоронців. Періодичність, тривалість та зміст підвищення кваліфікації поліцейських нормативно врегульовано Законом України «Про Національну поліцію України», низками відомчих наказів і доручень. Відповідно, розроблено навчальні програми підвищення кваліфікації залежно від спеціалізації поліцейських.

На нашу думку, час проходження підвищення кваліфікації на базах ЗВО зі специфічними умовами навчання найбільш доцільний для точкового опрацювання особистісних трансформацій поліцейських в умовах воєнного стану. Цю тезу можна обґрунтувати актуальною ситуацією розширення функціоналу поліцейських, значним збільшенням навантаження, а також кризовими й екстремальними умовами ведення професійної діяльності в умовах повномасштабного вторгнення. У реальній дійсності навіть відсутність одного підлеглого, що перебуває на підвищенні кваліфікації, ускладнює роботу всього підрозділу. Відповідно, пропонувати класичні тренінгові програми для групи до 12 осіб тривалістю 3–5 днів за безпосередньою участю поліцейських – свідомо спокуса ідеалізації способів вирішення проблем. На нашу думку, доцільно переформатувати наявні навчальні плани з метою втілення навчального тренінгу, зміст якого спрямовано на превенцію та опрацювання особистісних трансформацій поліцейських. У Додатку Б запропоновано каталог вправ, які не потребують додаткового обладнання та умов проведення. Зазначений навчальний тренінг доречно проводити в останній день навчання, коли здобувачі вже знайомі та налагодили комунікативні зв'язки всередині навчальної групи (це дасть змогу не витратити час на класичні сесії знайомства та налагодження міжособистісного спілкування).

На сьогодні запропоновані вправи можна використовувати в межах наявних навчальних планів у низці тем нормативного блоку, що присвячені розвитку стресостійкості поліцейських.

У межах попереднього викладу ми доводили наявність певних проблем у функціонуванні інтелектуальної сфери поліцейських у період воєнного стану. Вирішення зазначених проблем перебуває в площині розширення простору можливих кризових ситуацій, із якими може зіткнутися поліцейський під час ведення професійної діяльності. У Додатку А ми навели приклади кейс-методу, що дає змогу поліцейським опрацювати на заняттях потенційні ситуації професійної діяльності.

Істотним напрямом психологічного супроводження поліцейських у період воєнного стану є екстраполяція із зарубіжного досвіду в практику фахівців-психологів органів та підрозділів поліції дебрифінгу стану під час критичного інциденту. Дослідження доводять, що на поліцейських більш негативно впливає брак подальших дій після критичного інциденту, ніж травма від самого інциденту. Щоб зменшити вплив травми на поліцейських, департаменти поліції за кордоном запроваджують дебрифінг стресу під час критичних інцидентів (CISD). Фасилітуючі сесії CISD – це три-чотиригодинні дискусії в малих групах, які відбуваються від двох до 10 днів після травматичної події. У ході реалізації CISD необхідно враховувати організаційний контекст і систему соціальної підтримки як умови його ефективності.

Отже, можна стверджувати, що психологічне супроводження поліцейських у період воєнного стану має вирішальне значення для підтримки їхнього психологічного благополуччя та ефективності професійної діяльності. Психологічні практики мають бути частиною багатовимірного, комплексного та системного підходу до відновлення та збереження цілісності особистості поліцейського. Увага держави до діяльності Національної поліції з акцентом на досягнення, створення організаційної культури поліцейського середовища, подолання стигми, актуалізація потенціалу керівного складу, створення умов для підтримки фізичного стану правоохоронців – це далеко не вичерпний перелік

необхідних умов ефективного психологічного супроводу поліцейських у період воєнного стану.

Водночас, деталізуючи ключові аспекти психологічного супроводу поліцейських, вважаємо акцентувати увагу саме на таких:

- необхідність раннього втручання та профілактики (моніторинг актуального стану та нагальних проблем поліцейського, проведення тренінгів саморегуляції, розпізнавання ознак особистісних трансформацій, опрацювання прикладних кейсів тощо);
- застосування дебрифінгу та залучення програм підтримки (сесії дебрифінгу після травмівних подій дають змогу поліцейським опрацювати свій досвід, зменшити емоційний стрес і сприяють відчуттю нормальності). Програми підтримки забезпечують безпечний простір для поліцейського, де вони можуть отримати підтримку та рекомендації колег;
- проведення індивідуального консультування (конфіденційні та добровільні консультаційні послуги поліцейським, які можуть задовольнити конкретні індивідуальні потреби психічного здоров'я поліцейських);
- необхідність удосконалення нормативно-правової бази та співпраці з громадськими, волонтерськими та міжнародними організаціями.

Висновки до розділу 3

Теоретико-методологічними засадами надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану виступають здобутки вітчизняної та зарубіжної психологічної практики. Кризову психологічну допомогу особистості в умовах воєнного стану можна надавати в різних парадигмах психологічної практики (психодінамічна концепція, логотерапія, гештальт-терапія, когнітивно-поведінкова терапія, концепція життєстійкості тощо). Суттєвим питанням щодо надання психологічної допомоги виступає обрання дієвих та ефективних методів її реалізації. Серед обґрунтованих методів психологічного супроводження особистості в період воєнного стану виокремлюють арттерапію, медитацію,

саногенне мислення, дебрифінг, методи активного соціально-психологічного навчання, танцювально-рухову й соматичну терапії.

Зasadничою умовою ефективного психологічного супроводження поліцейських у період воєнного стану є комплексний та багаторівневий підхід його реалізації. Це зумовлює необхідність виходу за межі звичної системи тлумачення «психолог-психологічна допомога-поліцейський», охоплюючи, по-перше, окрім психічного й інші складники здоров'я (фізичне, фінансове, соціальне, духовне); по-друге, правові та організаційні основи реалізації психологічного супроводження (перехід від реактивної констатації проблем, створення умов для взаємодії з громадськими, волонтерськими організаціями, міжнародними програмами; включення в систему забезпечення потенціалу незалежного та анонімного звернення по психологічну допомогу).

ВИСНОВКИ

1. У сучасній психологічній науці феномен «особистість» виступає традиційним предметом теоретико-емпіричних досліджень. У зарубіжній психології в розгляді особистості провідну позицію займає теорія п'ятифакторної моделі, виступаючи засадничими принципами для широких емпіричних розвідок у предметному полі юридичної психології. У межах дослідження особистісних трансформацій поліцейського в період воєнного стану особливу увагу приділено суперечностям між попереднім досвідом (до повномасштабного вторгнення) і вимогами нової ситуації (вимогами воєнного стану); між досягнутим рівнем розвитку поліцейського та способом його життя, місцем, яке він займає в суспільстві, що унеможливорює використання вищенаведеної структури. Це зумовлює застосування інтегративного поліпарадигмального підходу, що включає в себе основні положення суб'єктно-діяльнісного, суб'єктно-вчинкового, системного та типологічного підходів у дослідженні особистісних трансформацій поліцейського в період воєнного стану.

2. Поняття трансформація має інтегративний та міждисциплінарний характер, що зумовлює можливість екстраполювати окремі наукові позиції в його тлумаченні в предметне поле психології особистісних трансформацій. З огляду на актуальні культурно-історичні умови можна стверджувати не так про наявний рівноправний вплив і ендогенних, і екзогенних чинників на формування трансформаційного процесу особистості поліцейського в умовах воєнного стану, як насамперед вирішальний вплив зовнішніх детермінант.

3. Серед детермінант змін особистості поліцейських у період воєнного стану виокремлюють кластер соціальних чинників (воєнний стан; стереотипність та упередженість суспільства щодо оцінювання процесу та результатів діяльності працівників Національної поліції; негативний інформаційний континуум існування; житлово-побутові, фінансові труднощі тощо); кластер соціально-психологічних чинників (наявність передумов виникнення конфліктних ситуацій у міжособистісному спілкуванні на професійному та побутовому рівні; труднощі

професійної взаємодії; потенційна неготовність громадян до обґрунтованих та правомірних форм реагування та поведіння працівників поліції в юридично значущих ситуаціях професійної діяльності; особливості сімейно- подружніх стосунків); кластер індивідуально-психологічних чинників (перенесені екзогенно-органічні захворювання; хронічні соматичні захворювання в стадії ремісії; тип акцентуацій; висока психічна ригідність; низький рівень суб'єктивного контролю; підвищений рівень тривожності; низький рівень резильєнтності; особливості професійної спрямованості тощо). Окремим кластером виступають варіабельні чинники, що викликають ситуативно-обумовлені реакції дезадаптації (полон, втрата побратима, влучання ракети тощо).

4. Виокремлені зрушення в напрямі невротизації та психопатизації поліцейських під впливом кризових умов воєнного часу припускають наявність позитивної картини трансформації динамічних і статичних (станів і властивостей) особливостей особистості (варіативної особистісної змінної правоохоронців) та певну негативну тенденцію до трансформації відносно стійких особистісних особливостей поліцейських. Поліцейським у період воєнного стану притаманний значно нижчий рівень тривожності (водночас із значно вищим рівнем фрустрації), як порівняти з відповідними результатами до повномасштабного вторгнення. Зазначене підтверджує припущення про наявність негативних тенденцій дезадаптивності поліцейських в умовах воєнного стану. Результати дослідження показників та форм агресії свідчать про збільшення агресивних проявів поліцейських у період дії воєнного стану у формі вербальної агресії, підозрливості, дратівливості та почуття провини.

5. Після розгляду інтелектуальних особливостей поліцейських можна сформулювати два суттєві припущення: по-перше, зважаючи на наявність знижених показників, що характеризують структуру інтелекту особистості, у представників обох груп поліцейських (як до, так і після повномасштабного вторгнення), постає доцільність удосконалення системи професійно-психологічного відбору до лав Національної поліції України; по-друге, інтелектуальна сфера особистості поліцейського – один із ключових об'єктів

впливу несприятливих чинників воєнного стану, що є особливо важливим у контексті нашого дослідження. Порівняльний аналіз емоційно-вольової сфери передбачає наявність тенденції у поліцейських у період воєнного стану до появи «особистісної втоми» у разі реагування на непрогнозовані, варіабельні й розмиті виклики воєнного стану. Планування та моделювання виступають визначальними елементами стилю саморегуляції поліцейських у період воєнного стану на відміну від притаманних їм стилів «оцінка результатів» і «гнучкість» у період до повномасштабного вторгнення.

6. У період воєнного стану визначають значно більший рівень питомої ваги поліцейських, яким притаманний середній рівень мотивації досягнення успіху. Кризові, травмівні умови реалізації правоохоронної діяльності зумовлюють зростання кількості поліцейських із притаманним їм високим рівнем мотивації уникнення невдачі. Динаміка складників комунікативної установки поліцейських дає змогу констатувати суттєві зміни показників у період воєнного стану, а саме: збільшення замаскованої жорстокості (13 балів ↑15,9 бала); зниження відкритої жорстокості (24 бали ↓ 21,2 бала); збільшення негативного досвіду спілкування (8,8 бала ↑ 11,1 бала). Поліцейські до початку повномасштабного вторгнення втілювали модель поведінки, що характеризувалася впевненістю керування ситуацією професійного спілкування та можливістю активного застосування методів психологічного впливу. Після введення воєнного стану поліцейські стали вдаватися до поведінки, що базується на прояві підвищеної гнучкості в професійній взаємодії. Іманентною стала модель професійного спілкування, що може спостерігатись у ситуаціях, коли особистість не має вираженої потреби в спілкуванні, проте має в цьому зовнішню необхідність.

7. Виокремлено суттєве зрушення типу/профілю поліцейського в період воєнного стану, як порівняти з аналогічним до повномасштабного вторгнення. Наявне значне зменшення показника відмічають за шкалою «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки». Це реакція на факт, що переважна кількість правил та норм реалізації професійної діяльності до

воєнного стану може не працювати в умовах повномасштабного вторгнення. Виокремлено істотне зниження показника за чинником «високий самоконтроль – низький самоконтроль». Внутрішній особистісний світ правоохоронців сигналізує про наявність неузгодженості в умовах браку прогнозованості перебігу як життєдіяльності загалом, так і професійної діяльності зокрема. Виявлено питома зниження показника за чинником «відкритість – замкнутість». Відмічено тенденцію поліцейських бути менш товариськими, відкритими в соціальних взаємодіях. Відслідковано зниження показника шкали «довірливість – підозрілість», що свідчить про наявність внутрішніх сумнівів поліцейських щодо власної цінності, значущості своєї діяльності, сприйнятливості змін навколо.

8. Аналіз теоретико-методологічних засад надання психологічної допомоги особистості в період воєнного стану показує, що вітчизняна психологічна практика активно розвивається та адаптується до викликів, актуальних для сьогодення українців. Вона містить різноманітні підходи, методики та техніки. Водночас традиційні для психологічного супроводження особистості в період повномасштабного вторгнення інструменти практикування не може бути застосовано без адаптації в роботі з поліцейськими Національної поліції України з огляду на особливості їх професійної діяльності.

9. Ключовими аспектами здійснення психологічного супроводу поліцейських у період воєнного стану є необхідність раннього втручання та профілактики (моніторинг актуального стану та нагальних проблем поліцейського, проведення тренінгів саморегуляції, розпізнавання ознак особистісних трансформацій, опрацювання прикладних кейсів тощо); застосування дебрифінгу та залучення програм підтримки; проведення індивідуального консультування (конфіденційні та добровільні консультаційні послуги поліцейським, які можуть задовольнити конкретні індивідуальні потреби психічного здоров'я поліцейських); а також необхідність удосконалення нормативно-правової бази та співпраці з громадськими, волонтерськими та міжнародними організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та інші. *Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва*. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
2. Александров Д. О., Охріменко І. М., Дрозд О. Ю. Особливості професійно-психологічної адаптації працівників національної поліції України до правоохоронної діяльності. *Наука і освіта*. 2017. –№11. 35–45.
3. Александров Д. О. Емпіричне дослідження вольової складової психічного компонента структури особистості. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 115–125.
4. Александров Д.О. Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ : монографія. Київ : ВАДЕКС, 2014. 307с.
5. Андреева І. М. Психологічні механізми впливу стресу на професійну діяльність правоохоронців. *Психологічний журнал України*. 2021, 2(5). С. 45–57.
6. Афонін Д.С., Боксгорн А.В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку національною поліцією України в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 224–230.
7. Балл Г.О. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування основних понять. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 25–53.
8. Барко В., Барко В., Мойсеєва О. Визначення ступеня психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-16-28> (дата звернення: 13.04.2024).
9. Бартельова А., Рудь О. Інформаційно-психологічні операції як основна загроза інформаційній безпеці держави : тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. “Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи” (Харків, 12–13 груд. 2023 р.). Харків : НДІ ППСН, 2023 С. 188–190.

10. Бедрій Я. Російське ІПСО: що це таке і як з цим боротися. Медіакритика: сайт. URL: <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/rosiyske-ipso-scho-tse-take-i-yak-z-tsym-borotysya.html> (дата звернення: 19.04.2024).

11. Беспалова О. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3. С. 13–24.

12. Бех І. Д. Виховання особистості Київ : Либідь, 2003. 280 с.

13. Бідзюра І. П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть : монографія. Київ : Навчальна книга, 2004. 189 с.

14. Білецький В. С. Українська гірничча термінологія: становлення, удосконалення і вживання / В. С. Білецький, Ю. П. Яценко, А. П. Загнітко, І. Г. Манець // *Уголь України*. Київ, 2003. № 12. С. 48–50.

15. Білюк О. Г. Особистісні трансформації майбутніх психологів у навчальному процесі ВНЗ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Психологічні науки, 2017, № 1 (17) С. 23–27.

16. Блохіна, І. О. Психологічні причини виникнення тривожності у студентів. *Науковий журнал “Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія”. 2021, Вип. 4. С. 82–87.

17. Богуславська В. Психологічні особливості правоохоронної діяльності під час російської воєнної інтервенції. *Юридична психологія*. 2024, № 1 (34) С. 93–100.

18. Богучарова О. І. Специфіка взаємозв'язку емоцій, інтелекту та посттравматичного стресу бійців в екстремальних умовах операції об'єднаних сил. *Український психологічний журнал*. 2020. № 1. 30–43.

19. Божук Б. С., Коростій В. І., Поліщук О. Ю. Організація допомоги особам, що перенесли екстремальні події засобами дистанційного психологічного консультування. *Український вісник психоневрології*. 2015. Том 23, випуск 2 (83). С. 106.

20. Бойко-Бузиль Ю. Інструменти формування та підтримки психологічної стійкості працівників Національної поліції України : зб-к тез доп. VII міжвідом. наук.-практ. круглого столу “Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України” (м. Київ, 17 квіт. 2025 р.). Київ : НАВС, 2025. С. 27–29.

21. Бойко-Бузиль Ю.Ю. Особистісна ресурсність у контексті професійної діяльності працівника правоохоронного органу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2021. № 3. С. 45.

22. Бойко-Бузиль Ю.Ю. Психологічний супровід професійної діяльності керівників органів і підрозділів МВС України. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С. 47–57.

23. Бочелюк В. Й. Трансформація особистості в період глобальної соціально-економічної кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 3. С.114 – 121.

24. Братусь Б. С. Журнал практикуючого психолога. Вип. 3. 1997. С. 6 – 17.

25. Бровко Н. І. Аналіз феномену правосвідомості людини у філософсько-правовій думці. *Підприємництво, господарство і право. Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 73–82.

26. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І. П. Глумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник. Київ: ВД “Професіонал”, 2007. 512 с.

27. В Україні презентували результати дослідження психологічного стану населення. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-prezentovali-rezultati-doslid> (дата звернення: 19.03.2024).

28. Вакула В.Л. Биотехнология: что это такое?. Москва : Мол. Гвардия, 1989. 301 с.

29. Варбан Є.О. Життєва криза: поняття, концепції та прояви. Проблеми сучасної психології. *Збірник наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. 2010. Вип. 8. С. 120–133.

30. Вдовиченко О., Соколова І., Педченко О., Степанова С., Фролова О. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю // ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY TECHNICZNEJ W KATOWICACH. 2023, № 16. С. 107–118.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

32. Велитченко Л., Шаповалова В. Комунікативна установка як соціально-психологічний аспект процесу комунікації : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сучасна психологія: проблеми та перспективи” (24 травня 2022 р.). Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 32–36.

33. Використання адаптованих зарубіжних психодіагностичних методик у Національній поліції України : психол. практ. / за ред. В.О. Криволапчука. Київ : “Видавництво Людмила”, 2022. 264 с.

34. Вишнівська Н., Полілуєва І., Артюхова В., Матейко Н. Засоби підвищення життєстійкості особистості в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 3(37). С. 774–786.

35. Вишніченко С. І. Проблема психічної дезадаптації у співробітників органів внутрішніх справ. *Таврический журнал психиатрии*. 2013. № 17. С. 107–112.

36. Вишніченко С.І. Показники невротизації та стан психічної дезадаптації у працівників органів внутрішніх справ. *Медичні перспективи*. 2013. Т. 18, № 2. С. 79–84.

37. Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операції об’єднаних сил у реабілітаційний період : дис. ... доктора філософії : 053 Психологія / Галич Марина Юріївна. Київ : НАВС, 2020. 226 с.

38. Гальцева Т.О. Навчальна самоефективність дорослих: витоки, психологічні механізми, детермінанти : монографія. Київ : “Хай-Тек Прес”, 2017, 384 с.

39. Ганаба С. Можливості логотерапії у наданні психологічної допомоги учасникам бойових дій: теоретичний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки.* Хмельницький, 2019. № 1. С. 55–66.

40. Гельбак А. Психологічне забезпечення підготовки поліцейських в умовах війни : зб-к тез доп. VII міжвідом. наук.-практ. круглого столу “Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України” (м. Київ, 17 квіт. 2025 р.). Київ : НАВС, 2025. С. 50–52.

41. Герилів Д.Ю. Поняття, принципи і види типології форми держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2013 Серія ПРАВО. Випуск 21. Частина 1. Том 1. С. 22–25.

42. Гіденко Є. Дії працівників національної поліції України в умовах воєнного стану. *Молодий вчений.* 2022. № 6. С. 87–89.

43. Горностаї П. П. Україна в епіцентрі колективної травми: ретроспектива і перспектива : матеріали Всеукраїнського круглого столу “Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд” (7 квітня 2022 року) : Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ : Талком, 2022. 52 с. С. 9–14.

44. Гоцуляк Н. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання // *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України.* 2015. № 1 (74). С. 383–389.

45. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2011. 287 с.

46. Губеладзе І.Г. Модель трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті. *Вісник Інституту розвитку дитини.* 2012. № 26. С. 136–142.

47. Гузенко В. А. Взаємозв'язок соціальних страхів та мотивації уникнення невдач в юнацькому віці. *Наука і освіта.* 2009. №8. С. 184–189.

48. Генеза поняття “особистість” в українській психологічній науці : монографія за ред. В.В. Турбан. Київ : Видавничий Дім “Слово”, 2020. 178 с.

49. Дідух М.М. Конструктивна копінг-поведінка слідчих Національної поліції України у психологічно напружених ситуаціях : дис. ... канд. псих. наук : спец.19.00.06. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018, 220 с.

50. Додонов Р. Криза, війна чи конфлікт – як коректно називати події на Сході України? Схід. 2015. № 2. С. 107–112.

51. Доротюк В. І. Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2001. 17 с.

52. Доценко В.В. Особливості психологічного супроводу працівників поліції в умовах війни : зб. тез Всеукраїнського міжвідомчого психологічного форуму “Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України” (30 червня 2022 р.) / Україна Міністерство внутрішніх справ. Київ : Видавництво Людмила, 2022. С. 33–37.

53. Дуб В. Особливості саногенного мислення студентів. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія : Психологія. 2019. Вип. 45. С. 76–88.

54. Євтушенко В. І. Характерологічні детермінанти індивідуального стилю професійної діяльності поліцейського : дис. ... д-ра філософії : 053 Психологія. Київ, 2021. 180 с.

55. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 2 (44). С. 4–12.

56. Заболотна Н. М. Інтелектуальні здібності як потенціал і ресурс людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Психологія. 2021. Вип. 1. С. 12–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuups_2021_1_5 (дата звернення: 08.09.2024).

57. Завгородня Н. М. Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05. Київ, 2006. 22 с.

58. Завірюха В.В. Психологічні особливості розвитку мотивації досягнень у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип.18. С. 72–82.
59. Загороднюк Т. Концепции постсоветской трансформации общества. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. 164 с.
60. Заїка В. М. Типологічні моделі ініціювання особистісних трансформацій в умовах подолання кризових станів особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2015. 20 с.
61. Заїка В.М. Багатовимірне ініціювання особистісних змін людини в умовах кризи : зб. наук. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. семінару з міжнар. участю “Багатовимірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція” (м. Полтава, 23 березня 2017 р.). Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. С. 85–89.
62. Заїка В.М. Особливості трансформації особистості людини в ході вирішення життєвої кризи : методичні матеріали / за ред. Л.Г. Перетяцько.(Вид. 3-е, доп.). Полтава, 2006. 100с.
63. Заїка В.М., Моргун В.Ф Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10) Ч. 2. 29–44.
64. Закалик Г.М., Шувар Н.М., Яковина В.О. Роль комунікативної установки та самоздійснення у трудовій діяльності особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2 (78) / 2024. С. 59–70.
65. Закон України “Про Національну Поліцію” від 02 липня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. С. 379.
66. Закон України “Про правовий режим воєнного стану” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.04.2024).
67. Занюк С.С. Психологія мотивації : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.

68. Застосування психотерапевтичних технологій у наданні допомоги постраждалим з проявами посттравматичного стресового розладу : практич. посіб. / за ред. Я. М. Омельченко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 256 с.

69. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу : мет. посіб. / [О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська та ін.]. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

70. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців : метод. посіб. / Н.А. Агаєв, О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук, В.В. Ткаченко. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.

71. Зеленюк Г. Трансформація політична. Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2012. С. 720–721.

72. Зелінська Я. Ц., Сурмава С. Н. Психологічні особливості соціальної перцепції у студентському віці. Габітус. 2022. Випуск 37, С. 165–169.

73. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Особливості використання тренінгу життєстійкості у психологічній реабілітації учасників бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 1 (65). С. 24 – 30.

74. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2002. 539 с.

75. Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_12_107 (дата звернення: 13.04.2024).

76. Інтерв'ю Євгена Жукова про роботу поліції. URL: https://lb.ua/society/2022/03/10/508903_ukrainskiy_svidok_pokazav_yak.htm (дата звернення: 13.04.2024).

77. Казміренко Л., Казміренко В. Психологічний вплив екстремальних чинників на особистість військовослужбовців : зб. тез міжнародної науково-практичної конференції “Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки” (21 лютого 2025 року) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 236– 237 с.

78. Кірячок Н. В, Атаманчук Н. М. Психологічна підтримка людей в умовах воєнного стану: ресурс гештальт-терапії : зб. наук. матеріалів I Міжнарод. наук.-практ. форуму “Психологія і соціальна робота у XXI столітті” (1-3 листопада 2023 р., м. Полтава). Полтава, 2023. С. 177-179.

79. Кобець О. В. Психологічний профіль особистості працівника прокуратури. *Вісник Національного університету оборони України*. 1 (44), 2015. С. 93–98.

80. Ковалів М. В. Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. 2015. № 813. С. 245–250.

81. Ковальова М. Саногенне мислення як чинник посттравматичного зростання поліцейських : зб-к тез доп. VII міжвідом. наук.-практ. круглого столу “Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України” (м. Київ, 17 квіт. 2025 р.). Київ : НАВС, 2025. С. 73–75.

82. Козак Г. Психологічні особливості толерантності на різних етапах професійного життя педагога. *Психологічні перспективи*. 2023. Вип. 41. С. 108–119.

83. Козубенко І. В. Резильєнтність працівників Національної поліції під час воєнного стану : зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції “Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки” (21 лютого 2025 року) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 270–271 с.

84. Колективна травма війни. Що ви можете відчувати зараз і чому. URL: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/psihologiya-gostriy-voyenniy-stres-viyna-v-ukrajini-50243546.html> (дата звернення: 11.10.2023).

85. Колесніченко О.С. Особливості відновлення психічного здоров'я правоохоронців, які брали участь в операції об'єднаних сил. *Право і безпека*. 2018. № 4 (71). С. 97–103.

86. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця, 2001. 448 с.
87. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; під ред. Л. М. Проколієнко; упоряд. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. Київ : Рад. шк., 1989. 608 с.
88. Костюк Г.С. Навчання і розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1968. 105 с.
89. Котляр Ю. В. Визначення норм виконання психодіагностичної методики Басса-Дарки для категорії працівників. *Наука і правоохорона діяльність*. 2015. № 2. С. 235–242.
90. Кравчук С. Л. Стратегії розвитку та підтримання психологічної пружності особистості, родини : мат. Всеукраїнського круглого столу громади “Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд” (7 квітня 2022 року). Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ : Талком, 2022. С. 9–14.
91. Кременчуцька М. К., Жиліч Н.Р. Агресивність у системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час воєнних подій. *Науковий вісник ХДУ*. 2023. № 3, С. 13–19.
92. Кривицький Ю. Правова трансформація як складова сучасного правового розвитку. *Альманах права*. 2023. В. 14. С. 248–253.
93. Кризові стани в сучасних умовах: діагностика, корекція та профілактика / за ред. проф. Л. М. Юр’євої. Київ : Вид-во “Галерея Принт”, 2017. 174 с.
94. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 367 с.
95. Кудар К. В. Психологічна допомога працівникам правоохоронних органів, які виконували службові обов’язки в нитипових умовах. *Право і безпека*. 2018 65(2), с. 12–17.

96. Кудерміна О.І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші книги, 2012. 415 с.

97. Кузікова С. Б. Стратегії саморозвитку в життєвій кризі особистості: ресурсний підхід : монографія “Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика” / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 397–420.

98. Куцоконь Н. К. Основні напрямки генетичної трансформації представників роду *Rorulus*. *Цитологія і генетика*. 2011. Т. 45, № 6. С. 67–78.

99. Левченко В.В., Нежинська О.О. Дослідження тривожності державних службовців в умовах криз. *Габітус*. 2022. В. 39. С. 160–165.

100. Левченко К.Б. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. Київ : Агентство “Україна”. 2015. 176 с.

101. Лисенко Л. М. Взаємозв'язок агресивності та соціально-психологічної адаптації у підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2019. Вип. 3. С. 73–79.

102. Литвененко О.Д. Адаптаційний потенціал як система адаптивностей особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологія. 2018. Випуск 2. Том 1. С. 74–81.

103. Лушин П. В. Психологія личностного изменения. Кировоград: Полиграфическо–издательский центр ООО «Имекс ЛТД», 2002. 352 с.

104. Максименко С. Д. Особистість як суб'єкт подолання життєвих криз : монограф. / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 271 с.

105. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

106. Максименко С.Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016. № 1 (9). С. 11–17.

107. Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. Донецьк : Східний видавничий дім, 2004—2013. 640 с.
108. Маноха І.П. Психологія потаємного «Я» / І.П. Маноха. Київ : Поліграфкнига, 2001. 448 с. ,
109. Матієнко Т.В. Особливості мотивації професійної діяльності правоохоронців. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 2. С. 109–112.
110. Матяш М.М. Соціально-стресові розлади в структурі «українського синдрому» / М.М. Матяш // Здоров'я України. 2016. № 6. С. 36-37.
111. Медведєв В.С. Особистість слідчого як проблема юридичної психології. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). – С. 97 – 103.
112. Медведєв В.С., Левенец О.А. Особистість як категорія юридичної психології. *Юридична психологія*. 2015. № С. 51–63.
113. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко, В. І. Лагодзінська, В. М. Івкін, О. С. Ковальчук ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.
114. Михайловина О. Психопатизація та невротизація у осіб молодого віку /О. Михайловина, Т. Толстая // *Psychology and Psychiatry: V International Scientific and Practical Conference «Theoretical and empirical scientific research: concept and trends»* (Oxford, 23 June 2023). Oxford: University of Oxford, 2023. P. 242–243.
115. Мілорадова Н. Е. Розвиток життєстійкості особистості в умовах воєнного стану : зб. тез II Всеукр. міжвід. психол. форуму Забезпечення психологічної допомоги в сект орі безпеки т а оборони України (м. Київ, 30 трав. 2023 р.). МВС України, ДНДІ МВС України. Київ, 2023. С. 140–144. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18187> (дата звернення: 11.11. 2024).
116. Мілорадова Н. Е. Комунікативна установка у професійному розвитку працівників міліції громадської безпеки. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 3. С. 286–291.

117. Мілютіна К. Л., Гудир Д. В. Ефективність використання наративної терапії з метою підвищення резильєнтності молоді. *Габітус*, (44), 34–40. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.44.5> (дата звернення: 13.04.2024).

118. Молокова А. Р., Бухтіярова І. Г. Особливості діяльності патрульної поліції в період воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», 2024, № 12. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/105.pdf> (дата звернення: 06.04.2025).

119. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4 (30). С. 6–10.

120. Моргун В.Ф. Концепция многомерного развития личности и ее приложения. *Философская и социологическая мысль*. Київ, 1992. № 2. С. 27–40.

121. Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики : навч. посіб / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – 3-є вид. Київ : ВД «Слово», 2013. 464 с.

122. Мохорєва О. М. Психологічний супровід працівників поліції в умовах війни : зб. мат. III Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів" (м. Київ, 31 жовтня 2022 р.) / Україна Міністерство внутрішніх справ. Київ : Видавництво Людмила, 2022. С. 195–197.

123. Муляр Г. В., Діяльність органів Національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023 № 61, С. 130–133.

124. М'ясоїд П. Сергій Рубінштейн: Життя висхідною. *Психологія і суспільство*. 2009. № 2. С. 7–36.

125. Національна поліція в умовах воєнного стану; зміни в законодавстві URL: <https://law-in-war.org/naczialna-policziya-v-umovah-voennogo-stanu-zminy-v-zakonodavstvi/> (дата звернення 13.08.2023).

126. Нянько Л. Нянько В. Психологічна підтримка в умовах війни. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 41–46.

127. Олійник Ю.О., Романів А.С., Параняк Н.М. Домедична психологічна допомога в умовах війни. *Габітус*. 2022. Випуск 37. С. 174–179.

128. Онищенко В.М. Трансформація особистості в процесі подолання життєвих криз : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Харків : КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Т. І. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 56. С. 118–124.

129. Осика О.В. Логотерапія В. Франкла в психокорекційній роботі зі школярами. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 531–541.

130. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. Київ, 2018. Т. 1. 208 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf> (дата звернення: 06.04.2025).

131. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В.Л. Зливкова. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с.

132. Остополец І. Ю., Мостова Т. О. Психологія стресу і фрустрації : навч. посіб. Запоріжжя : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2025. 179 с.

133. Охріменко О. Р. Діяльність у складних, напружених та екстремальних ситуаціях. Київ : Національна академія оборони України, 2004. 210 с.

134. Павленко І., Овсяннікова Є. Охорона психічного здоров'я в умовах війни. К.: Наш формат, 2017. 1068 с.

135. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А.А. Палій. Київ : Академвидав, 2010. 432с.

136. Палій В.С. Опитувальник 16 RF: потенціал діагностики та оцінки професійних компетенцій (на прикладі викладачів філологічних спеціальностей). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. В. 2. Том 3. 2007. С. 77–82.

137. Пасинчук К., Демченко А. Саногенне мислення як показник ментального здоров'я. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 70(2). С. 304–310.

138. Пасько О.М., Прудка Л.М. Саморегуляція психічного стану поліцейського під час стресу в умовах воєнного стану. Одеса : Видавництво «Юридика». 2022, 68 с.

139. Пенькова Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Харків, 2015. 197 с.

140. Петечел О.Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 88–102.

141. Петришин О. В., Кагановська Т. Є., Передерій О. С. Трансформація в Україні правової культури суспільства під впливом процесів європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 89–107.

142. Пилипенко Н. М. Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 6 (70) /2022. С. 142–148.

143. Пісоцький В.П., Горянська А.М. Зв'язок комунікативних установок майбутніх учителів із типами ставлення до людей. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. 2023. № 1. С. 78–85.

144. Понад 8,5 млн українців мають ризик психічних розладів психічних розладів через війну – ВООЗ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3567887-ponad-85-miljona-ukrain> (дата звернення: 06.04.2025).

145. Пономаренко Я. Психологічний зміст емоцій у поліцейських з різним рівнем особистісно-професійної здійсненності. *Вісник Львівського університету*. Серія «Психологічні науки». 2022. Вип. 12. С. 100–106.

146. Пономаренко Я. С. Психологічні аспекти агресивності серед поліцейського персоналу. *Вісник ХНУВС*. 2024. № 3 (106). С. 308–319.

147. Пономаренко Я. С. та Шиліна, А. А. Порівняльний аналіз агресивності у представників сектору безпеки та оборони. *Наукові записки*. Серія: Психологія, (2). С. 115–121.

148. Попелюшко Р., Бабич А. Теоретичний аналіз впливу життєвих обставин на прояви агресивної поведінки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки. 2023. Випуск 21 (66). С. 61–69.

149. Поченчук, Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. Том 16. № 1. С. 123–129.

150. Притула О. А. Мотивація на досягнення успіху та мотивація на уникнення невдач як основні мотиви професійної діяльності кризис-менеджерів. *Актуальні проблеми психології*. 2015. №15. С. 201–208.

151. Про впровадження заходів психологічної підтримки поліцейських за принципом «Рівний-Рівному»: наказ Національної поліції України № 576 від 20.07.2020.

152. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 6 лютого 2019 року № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

153. Пророк Н. В., Гнатюк О. В., Тарнавська О. В. та ін. Виявлення розладів адаптації як проявів психологічних втрат, спричинених війною. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 122 с.

154. Професійно-орієнтовані завдання з психології / за ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. 3-тє вид., перероб. і доп. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 566 с.

155. Прядко Н.О. Мотивація досягнення як детермінанта успіху в професійній діяльності особистості. *Вісник*. 2015. № 127. С. 177–180.

156. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001, с. 137.

157. Психологія фрустраційних станів та реакцій підлітків: теорії, проблеми, діагностика: монограф./ Шамне А. В., Прахова С. А. Київ : НУБіП України, 2018. 278 с.

158. Радіонова О. М. Зайнятість у великих містах: сучасний економіко-теоретичний аналіз : монографія /О.М. Радіонова;Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ, 2014. 178 с.

159. Рассел Бертран. Історія західної філософії. Київ : Основи, 1995. 759 с.

160. Рассел Бертран. Словарь разума, материи, морали. Київ : Port-Royal, 1996. 368 с.

161. Рибалка В.В. Методологічні аспекти визначення провідних категорій особистості. *Андрогогічний вісник*. 2018. Вип. 9. С. 24–35.

162. Романенко О. Актуальні напрями психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 18–25.

163. Романенко О.В. Методологічні засади вивчення особистісних трансформацій в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2024. № 2. С. 17–24.

164. Романова К., Раєвська Я. Використання методу гештальт-терапії у роботі психолога при психосоматичних реакціях. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Психологія. Випуск 1 (66), 2025. С. 105–110.

165. Руденко О.В., Ніколаєв Л.О., Салівон Н.Б. Когнітивно-поведінкова терапія в подоланні постстресових станів у сучасних жінок. *Габітус*. 2023. № 54. 159–160.

166. Самара О.Є., Ташматов В.А. Психологічне супроводження поліцейської діяльності в Україні в умовах війни. *Габітус*. 2023. № 50. С. 173–175.

167. Сафін О.Д., Немінський І.В. Інтелектуальний ресурс особистості як чинник вибору нею стратегій захисно-долаючої поведінки. *Психологічний журнал*. Умань, 2022. № 8. С. 93–101.

168. Сердюк Л.З. Діагностика спрямованості мотивації учіння студентів у ВНЗ. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2014. Вип. 2.12(103). С. 163–168.

169. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Наук. світ, 2007. 274 с.

170. Ситнік С. В., Мірошніченко О. М., Свіденська Г. М. Особливості емоційних станів здобувачів вищої освіти під час війни в Україні. *Габітус*. 2022. № 37. С. 48–51.

171. Скляр О. Навички та методи психологічного відновлення: зарубіжний досвід : зб-к тез доп. VII міжвідом. наук.-практ. круглого столу “Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України” (м. Київ, 17 квіт. 2025 р.). Київ : НАВС, 2025. С. 177–179.

172. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. С. 233.

173. Смірнова О.М. Аналіз структури інтелекту працівників Національної поліції за методикою Р. Амтхаура. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. В. 3. Т. 2. С. 198–203.

174. Смульсон М.Л. Психологічні аспекти підготовки молоді до інтелектуальної діяльності програміста. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т.2, ч.1. Київ : «Любіть Україну». 2000. С.130–136.

175. Стасюк В. В. Інтелектуальний ресурс у структурі стресостійкості військовослужбовців.: матер. міжнар. наук.-практич.конфер. “Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя” (м. Одеса, 14–15 вересня 2023 р.). Одеса : Міжнародний гуманітарний університет. С. 297–303.

176. Стеценко А.І. Методологічні засади дослідження переживання студентами ситуацій фрустрацій. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2018. № 4, С. 129–133.

177. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід : монографія / В. Бурлачук та ін. / за ред. В. Танчера, В. Степаненка. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2004. 244 с.

178. Тавровецька Н.І. Емпіричний аналіз змістових характеристик життєвої позиції особистості. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Вип. 41. С. 345–359.

179. Тавровецька Н.І. Конструкти життєвої позиції особистості як опірність кризам життя. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Том 14. *Методологія і теорія психології*. Вип. 1. С. 298–310.

180. Татенко В. *Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір* : монографія / Віталій Татенко. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

181. Тимченко А.В. *Психология в экстремальных условиях. Боевая психологическая травма и методы ее коррекции* / А.В.Тимченко. Харків : Изд-во ХВУ, 1995. 112 с.

182. Титаренко Т. М. *Життєва криза і психологічне здоров'я особистості // Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика* : монограф. за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 271 с.

183. Титаренко Т. М. *Практики збереження психологічного здоров'я особистості в умовах війни.:* матеріали міжнар. наук. онлайн-конф. XIII Сіверянські соціально-психологічні читання (25 лист. 2022 р., м. Чернігів). Чернігів, 2022. С. 138–142.

184. Титаренко Т.М. *Навігація особистості у травматичних життєвих обставинах: ландшафти життєтворення* : матеріали науково-практичної конференції

з міжнародною участю “Українська психологія. XXI століття. Початок. (Дні української психології в Берліні)” (27-28 квітня 2023 року) Київ : 2023. С. 45-49.

185. Тичина Д., Антощук А., Перцев Р. Психологічна готовність поліцейських до розслідування воєнних злочинів. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 25–33.

186. Тоффлер Е. Третя : пер. з англ. А. Євса; ред. пер. Шовкун. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 475 с.

187. Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін : колект. монограф. ; за заг. ред. Л. М. Пріснякової. Дніпро : ЛПРА, 2023. 250 с.

188. Тур О. М., Шабуніна В. В., Маслак В. І. Проблема трансформації особистості в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 80–89.

189. Турбал А. Є. Особливості роботи Національної поліції України в умовах воєнного стану : матеріали міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 211–213.

190. Федан О. В. Теоретичні підходи до проблеми саморозвитку особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. № 2. С. 201–210.

191. Філіппова С. В. Фінансові проблеми трансформаційних процесів у промисловому секторі економіки України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2007. № 606. С. 430–434.

192. Франкл, В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Пер. з англ. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 116 с.

193. Хаустова М. Г. Теоретичні та практичні основи трансформації правової системи України в умовах глобалізації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №1. С. 29–33.

194. Хохліна О. П. Методологічні й теоретичні основи психології : навч. посіб. Київ : НАВС, 2014. 232 с.

195. Хохліна О.П. Проблема структури особистості в психології. *Юридична психологія*. 2016, № 2 (19). С. 20–31.

196. Царенко Л. Г. Типи психотравмівних ситуацій. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. Київ, 2018. Т. 1. 208 с.

197. Цветков В. В., Кресіна І. О., Коваленко А. А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : монографія. Київ: Ін Юре, 2003. 496 с.

198. Чабан О.С. Хаустова О.О. Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги? Український медичний часопис. URL: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-232297-mediko-psihologichni-naslidki-distresu-vijni-v-ukrayini-shho-mi-ochikuyemo-ta-shho-potribno-vrahovuvati-pri-nadanni-medichnoyi-doromogi> (дата звернення: 01.08.2023).

199. Чепелева, Н. І. Війна як криза і шляхи подолання критичних станів як її наслідків : тези доп. учасників міжнар. психолог. форуму (м. Харків, Україна, 26 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. Харків : ХНУВС, 2024. С. 337–340].

200. Черненко Н. Психологічні наслідки війни: проблеми, шляхи виходу з кризи : зб. матер. всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 105-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 05.05.2023 / уклад. О.Е. Жосан.Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 324 с.

201. Чиханцова О. А. Психологічні основи життестійкості особистості : монограф. Київ : Талком, 2021. 319 с.

202. Чухраєва Г.В. Удосконалення психологічного і психофізіологічного відбору до лав поліції : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез. 2017 р., м. Харків, Україна). Харків : ХНУВС, 2017. С. 224–225.

203. Шатковська О. І. Особливості шкільної тривожності в підлітковому віці як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 835–838.

204. Швець Д.В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні. Харків : Майдан. 2018. 518 с.

205. Шевчук І.В. Поняття кризи, шляхи її подолання та подальше самопроекування власного життя. *Актуальні проблеми психології*. 2015. В. 10. С. 665–663.

206. Шило С.М., Адміністративно-правові засади професійної психологічної підтримки працівників Національної поліції України в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 4. С.286–291.

207. Штепа О.С. Трансформація особистості у тренінгах особистісного зростання та способи її вимірювання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №3. С.53–57.

208. Шульська Н. М.,Букіна Н. В., Адамчук Н. В. Типологічні маркери інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) в умовах війни в медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика Том 34 (73) № 1 Ч. 2 2023, С. 268–273.

209. Юнін О. С. Особливості надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану *Наукові записки: Серія право*, 2023. № 14. С. 95–100.

210. Яблонська Т. М. Трансформації ідентичності особистості в ракурсі онтогенезу і травматичних життєвих подій / Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монограф. ; за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 139–162.

211. Akber A. Md., Ferdousi T., Ahmed R., Asfara R., Rab R., Zakia U. Personality and emotion – A comprehensive analysis using contextual text embeddings. *Natural Language Processing Journal*. 2024. Vol. 9. P. 100–105.

212. Allbritton M. OBM Integr. / M. Allbritton, C. Heeter // *Complement. Med*. 2018. № 3. 25 p.

213. Allport, G. W. *Personality: A Psychological Interpretation*. New York, NY: Holt, Rinehart & Winston. 616 p.

214. Anderman, E. M., Austin, C. C., and Johnson, D. M. The development of goal orientation, in *Development of Achievement Motivation*, eds A. Wigfield and J. S. Eccles (San Diego: Academic Press), p. 197–220.

215. Anshel M. H. An exploratory study on the effect of an approach-avoidance coping program on perceived stress and physical energy among police officers / M. H. Anshel, & T. M. Brinthaupt // *Psychology*. 2014. №5. С. 676–687.

216. Ask K., Granhag P. A. Hot cognition in investigative judgments: the differential influence of anger and sadness. *Law and Human Behavior*. 2007. No. 31. P. 537–551.

217. Asselmann E., Klimstra T. A., Denissen J. J. Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science* . 2021. No. 2. P. 1–29.

218. Barrik M., Mount M. Personality dimensions and job performace: a meta-analysis, *Personnel Psychology: Volume 44, Issue 1 Pages: i, 1-26* 1991. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1991.tb00688.x/> (дата звернення: 06.08.2024).

219. Bech SC, Dammeyer J and Liu J. Changes in personality traits among candidates for special operations forces. *Military Psychology* 33(3): 197–204.

220. Brent W. Roberts and Hee J. Yoon *Personality Psychology Annual Review of Psychology* , 2022, Vol. 73:489–516.

221. Carver C. S., Harmon-Jones E. Anger is an approach-related affect: evidence and implications. *Psychological Bulletin Journal*. 2009. No. 135. P. 183–204.

222. Cattell, R. B. *The scientific analysis of personaliy*. Chicage IL: Aldine Publishing Company. 1965. P. 55.

223. Chae, M. H., & Boyle, D. J. Police suicide: Prevalence, risk, and protective factors. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2013, 36(1). P. 91–118.

224. Clancy RB, Herring MP, MacIntyre TE, Campbell MJ. A review of competitive sport motivation research. *Psychol. Sport Exerc*. 2016. P. 232–242.

225. Cohen A. Social norms, arbitrariness of frustrations, and status of the agent of frustration in the frustration-aggression hypothesis. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1955. Vol. 51. № 2. P. 222–226.

226. Collins, P. A., & Gibbs, A. C. C. (2003). Stress in police officers: a study of the origins, prevalence and severity of stress-related symptoms within a county police force. *Occupational Medicine*, 53(4). P. 256–264.

227. Condon DM, Mroczek DK. 2016. Time to move beyond the Big Five?. *Eur. J. Pers.* URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-psych-020821-114927#right-ref-B36> (дата звернення: 06.12.2024).

228. Coope C., Gunnell D., Hollingworth W. et al. (2014) Suicide and the 2008 economic recession: who is most at risk? Trends in suicide rates in England and Wales 2001–2011. *Soc. Sci. Med.*, 117: 76–85.

229. Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. *Psychological Assessment Resources.*, 1992. URL: https://www.researchgate.net/publication/240133762_Neo_PI-R_professional_manual (дата звернення: 09.12.2024).

230. Credé M, Tynan MC, Harms PD 2017. Much ado about grit: a meta-analytic synthesis of the grit literature. *J. Pers. Soc. Psychol.* P. 492–511.

231. Dan P. McAdams, Bradley D. Olson Personality Development: Continuity and Change Over the Life Course *Annual Review of Psychology* 2010, Vol. 61:517-542. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100507> (дата звернення: 06.09.2024).

232. Daniel D. Hutto, Shaun Gallagher. Re-Authoring narrative therapy: Improving our selfmanagement tools. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* Johns Hopkins University Press. 2017. Vol. 24. P. 157–167.

233. DeYoung CG. 2015. Cybernetic Big Five theory. *J. Res. Pers.* 56:33–58.

234. Donovan R., Johnson A., Roiste A., O'Reilly R. Quantifying the Links Between Personality Sub-traits and the Basic Emotions. *Computational Science and Its Applications – ICCSA 2020: Proceedings of the 20th International Conference*

(Cagliari, Italy, July 1–4, 2020). Cagliari, Italy, 2020. Part II. P. 521–537. DOI: 10.1007/978-3-030-58802-1_37 et al.

235. Douglas, H.O., & Gatens, A. Addressing police officer stress: Programs and practices. Illinois Criminal Justice Information Authority. Retrieved from URL: <https://icjia.illinois.gov/researchhub/articles/addressingpolice-officer-stress-programs-and-practices> (дата звернення: 06.12.2024).

236. Duckworth AL, Yeager DS. 2015. Measurement matters: assessing personal qualities other than cognitive abilities for educational purposes. *Educ. Res.* 44:237–51.

237. Dykhuis E. M., Ratchford J. L., Schnitker S. A. Contextualized measurement of virtues: best practices and innovations. *The Journal of Positive Psychology.* 2023. No. 19 (5). P. 862–868.

238. Eder, A. B., Elliot, A. J., and Harmon-Jones, E. (2013). Approach and avoidance motivation: issues and advances. *Emot. Rev.* 5. P. 227–229.

239. Elliot AJ, Gable SL, Mapes RR. 2006. Approach and avoidance motivation in the social domain. *Pers. Soc. Psychol. Bull.* 32:378–91,

240. Elliot AJ, Sheldon KM. Avoidance achievement motivation: a personal goals analysis. *J Pers Soc Psychol.* 1997 Jul;73(1). P. 171-85.

241. Elliot, A. J. (2007). “A conceptual history of the achievement goal construct,” in *Handbook of Motivation and Competence*, eds A. J. Elliot and C. S. Dweck (New York, NY: The Guilford Press). P. 52–72.

242. Elliot, A. J., and Church, M. A. (1997). A hierarchical model of approach and avoidance achievement motivation. *J. Pers. Soc. Psychol.* 72. P. 218–232.

243. Elliot, A. J., and Covington, M. (2001). Approach and avoidance motivation. *Educ. Psychol. Rev.* 13. P. 73–92.

244. Elliot, A. J., and McGregor, H. A. (2001). A 2x2 achievement goal framework. *J. Pers. Soc. Psychol.* 80. P. 501–519.

245. Elliot, J. A., and Thrash, T. M. (2002). Approach-avoidance motivation in personality: approach and avoidance temperaments and goals. *J. Pers. Soc. Psychol.* 82. P. 804–818.

246. Eysenck, H. J. Addiction, personality and motivation. *Human Psychopharmacology*. 1997. 12(SUPPL. 2). Pp.79–87.

247. Fassbender, I., Haehner, P., Buecker, S., & Luhmann, M. (2021). Perceived Characteristics of Life Events—Short-Term Changes in Prosociality and Empathy? *European Journal of Personality*, 36(4). P. 529–542.

248. Forgeard, M., Roepke, A. M., Atlas, S., Bayer-Pacht, E., Björgvinsson, T., & Silvia, P. J. (2022). Openness to experience is stable following adversity: A case-control longitudinal investigation. *European Journal of Personality*, 36(4), 483-506. URL: <https://doi.org/10.1177/08902070221076902> (дата звернення: 24.11.2023).

249. Gable SL, Impett EA. 2012. Approach and avoidance motives and close relationships. *Soc. Pers. Psychol. Compass* 6. P. 95–108.

250. Garbarino S, Cuomo G, Chiorri C, Magnavita N. Association of work-related stress with mental health problems in a special police force unit. *BMJ Open*. 2013 Jul 19;3(7). P. e002791.

251. Garbarino S, et al. Personality profiles of special force police officers. *Journal of Police and Criminal Psychology* 27(2). P. 99–110.

252. Gershon, R. R., Barocas, B., Canton, A. N., Li, X., & Vlahov, D. (2009). Mental, physical, and behavioral outcomes associated with perceived work stress in police officers. *Criminal Justice and Behavior*, 36(3). P. 275–289.

253. Goldberg, L. R. The structure of personality traits: Vertical and horizontal aspects. In D. C. Funder, R. D. Parke, C. Tomlinson-Keasey, & K. Widaman (Eds.), *Studying lives through time: Personality and development*. P. 169–188.

254. Gray, J. A. (1970). The psychophysiological basis of introversion±extraversion. *Behaviour Research and Therapy*, 8. P. 249–266.

255. Gray, J. A., and McNaughton, N. (2000). *The Neuropsychology of Anxiety: An Enquiry into the Functions of the Septo-Hippocampal System*, 2nd Edn. Oxford: Oxford University Press. URL: https://www.academia.edu/37842471/The_Neuropsychology_of_Anxiety_An_Enquiry_into_the_Functions_of_the_Septo_Hippocampal_System_Second_Edition (дата звернення: 24.11.2023).

256. Grubb A, Brown S and Hall P (2015) Personality traits and coping styles in UK police officers. Do negotiators differ from their non-negotiator colleagues? *Psychology, Crime and Law* 21(4). P. 347–374.

257. Guilford, J. P. (1975). Factors and factors of personality. *Psychological Bulletin*, 82(5). P. 802–814.

258. Gupton H. M. (2011). Support and sustain: Psychological intervention for law enforcement personnel / H. M. Gupton, E. Axelrod, L. Cornell, S. F. Curran, *Психологія – Psychology Science and Education*, 2017, Issue 11 43. P. 92–97.

259. Haehner, P., Bleidorn, W., & Hopwood, C. J. (2023). Examining individual differences in personality trait changes after negative life events. *European Journal of Personality*, 38(2). P. 209–224.

260. Hall, C. S., & Lindzey, G. (1957). *Theories of Personality*. New York: John Wiley & Sons, 636 p.

261. Harmon-Jones, E., Harmon-Jones, C., and Price, T. (2013). What is approach motivation? *Emot. Rev.* 5. P. 291–295.

262. Harvey M.R., Liang B., Harney P.A., Koenen K., Tummala-Narra P. A multidimensional approach to the assessment of trauma impact, recovery and resiliency: Initial psychometric findings. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*. 2003. № 6(2). P. 87–109.

263. Heckhausen, J., & Heckhausen, H. (Eds.). (2008). *Motivation and action* (2nd ed.). Cambridge University Press. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499821> (дата звернення: 29.11.2023).

264. Herzog, T., & Benzion, U. Stress and uncertainty in times of political violence: The Israeli case. *Journal of Social Issues*. 2002. № 58(1). P. 179-196/

265. Hood J., Kelly J., & Moss J. Support and sustain: psychological intervention for law enforcement personnel. // *The Police Chief*, 78. P. 92–97.

266. Huey L., Kalyal H. We deal with human beings. The emotional labor aspects of criminal investigation. *International Journal of Police Science & Management*. 2017. No. 19. P. 140–147.

267. Huijzer R, et al. (2022) Personality traits of special forces operators: comparing commandos, candidates, and controls. *Sport, Exercise, and Performance Psychology* 11(3). P. 369–381.

268. Jayawickreme E., Infurna F. J., Alajak K., Blackie L. E., Chopik W. J., Chung J. M., Zonneveld R. (2021). Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *Journal of Personality*, 89(1). P. 145–165.

269. Jennifer A. Wessels, Ronald Davis. The Six Facets of Holistic Wellness //Police chief December 18, 2024. URL: <https://www.policechiefmagazine.org/six-facets-holistic-wellness/#:~:text=Peer%20Support%20Programs:%20Establishing%20peer%20support%20programs,space%20for%20open%20dialogue%20and%20shared%20experiences> (дата звернення: 21.11.2023).

270. John, O. P., & Robins, R. W. (1994). Traits and types, dynamics and development: No doors should be closed in the study of personality. *Psychological Inquiry*, 5(2). P. 137–142.

271. John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research* Guilford Press. 3rd ed., 2008. P. 114–158.

272. Johnson D.C., Polusny M.A., Erbes C.R. Development and initial validation of the Response to Stressful Experiences Scale. *Military Medicine*. 2011. № 176(2). P. 161–169.

273. Khorram-Manesh A., Burkle F.M., Goniewicz K., Robinson Y. (2021) Estimating the Number of Civilian Casualties in Modern Armed Conflicts — A Systematic Review. *Frontiers in public health*, 9. URL: doi.org/10.3389/fpubh.2021.765261 (дата звернення: 21.11.2023).

274. Kirkcaldy, B., Cooper, C. L., & Ruffalo, P. (1995). Work stress and health in a sample of US police. *Psychological Reports*, 76(2). P. 700–702.

275. Kisil Z.R., Kisil R.-V.V. Psychoemotional tension as a determinant of professional deformation of employees of the National Police of Ukraine // *Social and legal studies*. Issue 3(13), 2021. P. 177-189.

276. Kobasa S.C. Stressful Life Events, Personality and Health: Inquiry in Hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. №37. P. 1–11.

277. Krug, Samuel E. Interpreting 16 PF profile patterns. Illinois: Champaign, Ill. : Institute for Personality and Ability Testing Collection. 1983. 191 p.

278. Kuncel NR, Hezlett SA, Ones DS. 2004. Academic performance, career potential, creativity, and job performance: Can one construct predict them all? *J. Pers. Soc. Psychol.* 86:11. P.48–61.

279. Kuncel NR, Hezlett SA. 2010. Fact and fiction in cognitive ability testing for admissions and hiring decisions. *Curr. Dir. Psychol. Sci.* 19:63. P.39–45.

280. Laceulle, O. M., Stellar, J. E., Kinan, A., Eva, A., Zeina, A. S., Laurien, M., Moopen, N., Trudy, M., Ozoruç, I., Haza, R., Taşfiliz, D., Zonneveld, R., & Chung, J. M. (2022). A longitudinal study of dispositional compassion in Syrian origin young adults resettling in the Netherlands. *European Journal of Personality*, 36(4). P. 543–558.

281. Lackner, H. K., Gramer, M., Paechter, M., Wimmer, S., Hinghofer-Szalkay, H., and Papousek, I. (2015). Academic goal orientation and cardiovascular reactivity in a performance situation. *Appl. Psychophysiol. Biofeedback* 40. P. 189–200.

282. Laitinen A. Recognition, Needs and Wrongness Two Approaches *European Journal of Political Theory* 8 (1). P. 13–30.

283. Lang, P. J., and Bradley, M. M. (2008). “Appetitive and defensive motivation is the substrate of emotion,” in *Handbook of Approach and Avoidance Motivation*, ed. A. Elliott (New York, NY: Psychology Press). P. 51–66.

284. Lavrijsen J., Vansteenkiste M., Boncquet M., Verschueren K. Does motivation predict changes in academic achievement beyond intelligence and personality? A multitheoretical perspective *Journal of Educational Psychology*, 114 (4) (2022). P. 772–790.

285. Maddi S. R. Hardiness: the courage to grow from stresses. *Journal of positive psychology*. 2006. Vol. 1 (3). P. 160–168.

286. Maddi S.R., Harvey R.H., Khoshaba D.M., Lu J.L., Persico M., Brow M. The Personality Construct of Hardiness, III: Relationships with Repression, Innovativeness, Authoritarianism and Performance. *Journal of Personality*. 2006. Vol. 74, iss. 2. P. 575–597.

287. Madsen M.D., Abell N. Trauma Resilience Scale: Validation of protective factors associated with adaptation following violence. *Research on Social Work Practice*. 2010. № 20(2). P. 223–233.

288. Maier N. R. B. Frustration theory: restatement and extension. – *Psychological review*, 1956, vol. 63, № 6, p. 370–388.

289. Maslow, A. H. *Motivation and Personality* (2nd ed.). Harper & Row, 1970, 369 p.

290. Masten A. *Ordinary magic: resilience in development*. New York : The Guilford press, 2014. 308 p.

291. May Rollo. *The Art of Counselling Human Horizons Series*, 1992, 197 p.

292. McAdams DP, Pals JL. 2006. A new Big Five: fundamental principles for an integrative science of personality. *Am. Psychol.* 61:320. P. 4–17.

293. McClelland, D. C., Atkinson, J. W., Clark, R. A., and Lowell, E. L. (1953). *The Achievement Motive*. New York, NY: Appleton-Century-Crofts. 384 p.

294. McCrae RR, Costa PT Jr 2008. Empirical and theoretical status of the Five-Factor Model of personality traits. *The SAGE Handbook of Personality Theory and Assessment* G Boyle, G Matthews, DH Saklofske 273–94 Thousand Oaks, CA: Sage. P. 274–294.

295. McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. Toward a new generation of personality theories: Theoretical contexts for the Five-Factor Model. In J. S. Wiggins (Ed.), *The Five-Factor Model of Personality: Theoretical Perspectives*. Guilford Press., 1996. P. 51–87.

296. Mendonça S. E., Dykhuis E. M., Jayawickreme E. Examining the possibilities for volitional character change in compassion and intellectual humility

through a three-month online intervention. *Journal of Research in Personality*. 2023. No. 104. URL: DOI: 10.1016/J.JRP.2023.104373 (дата звернення: 09.01.2024).

297. Moskowitz, G. B., and Grant, H. (2009). “Four themes in the study of goals,” in *The Psychology of Goals*, eds G. B., Moskowitz and H. Grant (New York, NY: The Guilford Press). P. 1–26.

298. NATO 2022 Strategic Concept, 29 June 2022, Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 2022. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept> (дата звернення: 24.11.2023).

299. Newman DA, Lyon JS. 2009. Recruitment efforts to reduce adverse impact: targeted recruiting for personality, cognitive ability, and diversity. *J. Appl. Psychol.* 94:2. P. 298–317.

300. Papazoglou K., & Andersen J.P. (2014). A guide to utilizing police training as a tool to promote resilience and improve health outcomes among police officers. *Traumatology: An International Journal*, 20(2), P. 103–111.

301. Pervin, L. A., & John, O. P. (Eds.). (1999). *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed.). Guilford Press. 738 p.

302. Primi, Ricardo; Ferreira-Rodrigues, Carla Fernanda; Carvalho, Lucas de Francisco Cattell’s Personality Factor Questionnaire (CPFQ): Development and Preliminary Study. – *Paidéia*, vol. 24, núm. 57, enero-abril, 2014. P. 29–37.

303. Revelle W, Wilt J, Condon DM 2011. Individual differences and differential psychology: a brief history and prospect. *The Wiley-Blackwell Handbook of Individual Differences* T Chamorro-Premuzic, S von Stumm, A Furnham 1–38 Oxford, UK: Wiley-Blackwell. P. 1–25.

304. Roberts BW, Kuncel NR, Shiner R, Caspi A, Goldberg LR 2007. The power of personality: the comparative validity of personality traits, socioeconomic status, and cognitive ability for predicting important life outcomes. *Perspect. Psychol. Sci.* 2:4313–45. URL: https://www.researchgate.net/publication/237822262_The_Power_of_Personality_The_Comparative_Validity_of_Personality_Traits_Socioeconomic_Status_and_Cognitive_Ability_for_Predicting_Important_Life_Outcomes (дата звернення: 24.03.2025).

305. Roberts BW, Nickel LB 2020. Personality development across the life course: a neo-socioanalytic perspective. Handbook of Personality Theory and Research OP John, RW Robins 259–83 New York: Guilford, 4th ed.

306. Saklofske, D. H., Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G., Stelmack, R., & Revelle, W. (2012). Extraversion introversion. In V. S. Ramachandran (Ed.), Encyclopedia of human behavior (2nd ed.,). San Diego, CA: Academic Press. P. 150–159

307. Salgado, J. F. (1998). Big Five personality dimensions and job performance in army and civil occupations: a European perspective. *Hum. Perform.* 11. P. 271–288.

308. Sambrano D., Masip J., Blandón-Gitlin I. How emotions affect judgement and decision making in an interrogation scenario. *Legal and Criminological Psychology*. 2020. No. 26. P. 62–82.

309. Schaie KW, Strother CR. 1968. A cross-sequential study of age changes in cognitive behavior. *Psychol. Bull.* 70:671–80. P. 671–680.

310. Scherer K. R., Moors A. The emotion process: event appraisal and component differentiation. *Annual Review of Psychology*. 2019. No. 70. P. 719–745.

311. Seigfried-Spellar K. C. Assessing the psychological well-being and coping mechanisms of law enforcement investigators vs. digital forensic examiners of child pornography investigations. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2018. No. 33. P. 215–226.

312. Silove, D. (2005). From Trauma to Survival and Adaptation: In: Ingleby, D. (eds) *Forced Migration and Mental Health*. International and Cultural Psychology Series. Springer, Boston, MA. URL: https://doi.org/10.1007/0-387-22693-1_2 (дата звернення: 28.11.2023).

313. Sjöberg A., Larsson A., and Tedeholm P. Using the five-factor model of personality to identify an optimal SWAT team member *International Journal of Police Science & Management* 2024 Volume 27, Issue 1, URL: <https://doi.org/10.1177/14613557241245623>(дата звернення: 15.11.2023).

314. Skoglund TH, Brekke TH, Steder FB, Boe O. Big Five Personality Profiles in the Norwegian Special Operations Forces. *Front Psychol.* 2020 May 5;11:747. URL: [https://doi: 10.3389/fpsyg.2020.00747](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00747)(дата звернення: 24.06.2024).

315. Soto CJ. 2019. How replicable are links between personality traits and consequential life outcomes? The life outcomes of personality replication project. *Psychol. Sci.* 30:57. P.11–27.

316. Spinath, B. (2009). “Zielorientierungen,” in *Handbuch der Allgemeinen Psychologie: Motivation und Emotion*, eds V. Brandtstätter and J. H. Otto (Hrsg.) (Göttingen: Hogrefe). P. 64–71.

317. Steinmayr, R., Bipp, T., and Spinath, B. (2011). Goal orientations predict academic performance beyond intelligence and personality. *Learn. Ind. Diff.* 21. P. 196–200.

318. Tedeholm, P. G., Sjöberg, A., & Larsson, A. C. (2021). Personality traits among Swedish counterterrorism intervention unit police officers: A comparison with the general population. *Personality and Individual Differences*, 168, Article 110411. URL: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110411>(дата звернення: 24.11.2023).

319. Ternarian A. Warren. *The Effects of Frequent Exposure to Violence and Trauma on Police Officers*. Walden University. 2015. 176 p.

320. The burden of mental disorders in the Eastern Mediterranean region, 1990-2015: findings from the global burden of disease 2015 study. GBD 2015 Eastern Mediterranean Region Mental Health Collaborators. *Int J Public Health.* 2018, May; 63(Suppl 1). P. 25–37.

321. *The Cambridge Handbook of Personality Psychology* Edited by Philip J. Corr and Gerald Matthews 2009, 811 p.

322. The International Institute For Strategic Studies, «Armed Conflict Database». acd.iiss.org/; Peace and Security. *Bulletin of United Nations*. New York: UN, 2020. 36 p.

323. Thomas A. Widiger, Cristina Crego (2019). The Five Factor Model of personality structure // *World Psychiatry.* Oct; 18(3). P. 271–272.

324. Violanti, J. M., & Aron, F. (1994). Ranking police stressors. *Psychological Reports*, 75(2). P. 824–826.
325. Violanti, J. M., & Aron, F. (1995). Police stressors: Variations in perception among police personnel. *Journal of Criminal Justice*, 23(3). P. 287–294.
326. Violanti, J. M., Charles, L. E., Hartley, T. A., Mnatsakanova, A., Andrew, M. E., Fekedulegn, D., Vila, B., & Burchfiel, C. M. (2008). Shift-work and suicide ideation among police officers. *American Journal of Industrial Medicine*, 51(10). P. 758–768.
327. Wagnild G.M., Young H.M. Development and psychometric evaluation of the Resilience Scale. *Journal of Nursing Measurement*. 1993. № 1. P. 165–178.
328. What Is Narrative Therapy? By Olivia Guy-Evans, published March 10, 2022 by Saul Mcleod, PhD. URL: <https://www.simplypsychology.org/narrative-therapy.html> (дата звернення: 26.07.2024).
329. White M., Epston D. *Narrative means to therapeutic ends*. WW Norton & Company. 1990. 256 p.
330. Wigfield, A., Eccles, J. S., Schiefele, U., Roeser, R. W., and Davis-Kean, P. (2006). “Development of achievement motivation,” in *Handbook of Child Psychology Social, Emotional, and Personality Development*, Vol. 3, 6th Edn, ed. N. Eisenberg (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc). P. 933–1002.
331. Yamauchi, H., Iwamoto, M., & Harada, N. (2001). Physiological effects of shift work on hospital nurses. *Journal of Human Ergonomics*, 30. P. 251–254.
332. Ziegler M., Schmukle S., Egloff B., Bühner M. Investigating measures of achievement motivation(s) *Journal of Individual Differences*, 31 (1) (2010). P 15–21.

ДОДАТКИ

Додаток А

Робота з кейсами.

Для опрацювання наявних та превенції можливих особистісних трансформацій інтелектуальної сфери правоохоронців доцільно застосовувати кейс-метод. Він дозволяє реалізувати проблемне навчання та опрацювати можливу поведінку на конкретних прикладах. Зазначене передбачає ознайомлення з ефективними алгоритмами поведінки в професійній діяльності та знизити ефект її непередбачуваності. Доречним, на наш погляд, є використання викладачем в процесі застосування кейсів таксономії Б. Блума. Це дозволить опрацювати не тільки «траслюючий» рівень професійно-психологічної підготовки поліцейських, а, насамперед, створити «трансформаційний» її рівень. Безумовно, це передбачає високий професійний рівень викладача та його науково-педагогічної компетентності.

Таксономія навчальних цілей та результатів Б. Блума.

Приклади кейсів

Кейс «Що за стан? Що робити?».

Мета – актуалізувати знання щодо психічних станів людини та алгоритмів надання першої психологічної допомоги.

Ситуація. Під час повітряної тривоги, на місці прильоту обломків «Шахеда» во дворі жилого п'ятиповерхового дома в оточенні інших громадян перебувала молода жінка, поведінка якої сильно відрізнялась від інших громадян. Вона демонструвала сильні емоційні реакції, які супроводжувалися певними рухами, жестикуляцією, висловлюваннями, плачем та сльозами. Візуально можна було відмітити, що вона повністю зберігала свідомість та переживала надмірне збудження.

Завдання:

1. Запропонуйте варіанти стану, в якому знаходиться молода жінка?
2. Якій алгоритм першої психологічної допомоги в такому стані?
3. Що буде, якщо Ви спробуйте перервати, почнете заспокоювати та спробуєте негайно пропонувати їй щось зробити (відійти, сісти, розповісти що сталося)?
4. Наведіть приклади зі свого професійного досвіду схожих ситуацій та опишіть власні дії в них.

Кейс «Визначай маніпуляцію».

Мета – виокремлювати ознаки маніпуляцій та формувати навички протидіяти їм.

Ситуація. У столиці під час "Київпрайду" сталась сутичка між військовослужбовцем та поліцейським. У поліції Києва заявили, що військовий вдарив правоохоронця протезом, через що відкрито кримінальне провадження. "Київпрайд" – це захід на підтримку ЛГБТК+ спільноти. 7 червня у його межах організували лекторій на Михайлівській площі м. Києва. Надвечір цього дня у соцмережах почали поширювати інформацію про те, що під час заходу військовому начебто "зламали протез". Йшлося про те, що поліція затримала «хлопця з протезом», і що у ході затримання йому начебто пошкодили штучну кінцівку. *«Рівень абсурду...бити та затримувати хлопця з протезом, тому що він має певну сексуальну орієнтацію»*, – йдеться у публікації, що ширилася соцмережами.

Завдання:

1. Визначить який прояв маніпуляції характерний для даної ситуації (брехня, неповна передача інформації, перекручування фактів, вживання певних словесних формул, які відволікають увагу, зловживання жалістю та співчуттям тощо).
2. Чому важливо не піддаватися емоціям, які намагається викликати у вас маніпулятор (злість, почуттям провини тощо).
3. Згадайте основні правила професійного спілкування в потенційно конфліктному середовищі, що дозволяють протидіяти виникненню подібних маніпуляцій.

Кейс «Сусід».

Мета – актуалізувати навички саморегуляції емоційного стану та запобігання конфліктної ситуації.

Ситуація. Ввечері після роботи Ви заходите у під'їзд та опиняєтесь в компанії сусіда, що очікує ліфт. Через хвилину спільного очікування Ваш сусід

починає тихо буркотіти, але так щоб Ви чули про що він говорить. Його текст наступний: «Дармоїди, всі поліцейські нероби та ледарі. Державні кошти на вітер. Всіх пора вже на передову.....».

Завдання:

1. Змоделюйте емоції, яка Ви можете відчуту у вищенаведеній ситуації.
2. Запропонуйте варіанти технік саморегуляції, що можна застосувати в цій ситуації.
3. Охарактеризуйте Вашу поведінку та комунікацію, якщо сусід спробує спровокувати конфліктну взаємодію.

Кейс «П'яний чи хворий?».

Мета – проаналізувати ситуацію невизначеності, опрацювати ефективну поведінку в професійній діяльності.

Ситуація. 3 листопада поліція виявила чоловіка, який перебував на вулиці у комендантську годину, і тому оперативник Шевченківського управління поліції попросив у нього документи. За даними патрульних чоловік був напідпитку, агресивно себе поведив та кілька разів штовхнув оперативника.

«Працівник поліції запросив незнайомця пройти до відділу задля перевірки його особи. Втім, останній ігнорував законні вимоги поліцейського та продовжував конфліктувати. Як стало відомо згодом, чоловік несе службу в одному з прикордонних підрозділів», - йдеться у повідомленні.

У Державній прикордонній службі підтвердили, що військовий-учасник інциденту є прикордонником. «Військовий, що має акубаротравму, після проходження військово-лікарської комісії (ВЛК) у той день повертався з Києва до місця розташування частини. Його потяг відходив із залізничного вокзалу вночі. Там він і перебував на момент початку комендантської години. Що призвело до конфлікту і його детальні обставини - зможемо більш детально сказати після всіх заходів перевірки», - сказав речник ДПСУ. Він зауважив, що зі слів бійця ДПСУ, його не направляли на освідчення щодо алкогольного сп'яніння, хоч і

стверджувалося, що він був нападпитку. «Тому і потребуємо встановлення об'єктивної картини того, що сталося», - додав речник.

Завдання:

1. В чому полягають схожі та відмінні ознаки алкогольного сп'яніння та наслідків низки травм, що можуть зробити поведінку людини схожою на поведінку нападпитку (контузія, акубаротравма) ?
2. На що в спілкуванні в згаданій ситуації поліцейські повинні звертати увагу?
3. Яка може бути поведінка у людини при ПТСР?
4. Який алгоритм процесу професійного спілкування працівника поліції з людиною з ПТСР?

Кейс «Бунт».

В селищі Глиба Броварського району 22 квітня стався інцидент між місцевими жителями та поліцією. Все почалося з затримання одного з глибчан, що спричинило блокування доріг і конфлікт з правоохоронцями. Місцеві мешканці перекрили дороги і вели себе агресивно по відношенню до поліцейських. Відео з місця події, на якому можна побачити велике скупчення поліцейських автомобілів і чути крики з натовпу, швидко поширили в мережі. На записі видно, як намагається втрутитися і заспокоїти ситуацію начальник відділу поліції Олексій Подик, який звертався до присутніх, аби припинити емоційне напруження.

«Ви зараз кричите для чого? Я хочу розібратися, а ви кричите! Зараз з усім розберемося» — чути на відео слова начальника поліції. Натомість з натовпу вигукували: «Випустіть його. Його били ногами і запхали, сорочка порвана, він з ночі їхав. Де швидка? Людину побили, покалічили. Має бути процедура затримання». Люди запевняли, що все бачили, готові бути понятимими, все зняли на відео і все буде в інтернеті. Вимагали випустити з машини чоловіка, якого затримали.

Завдання:

1. Згадайте особливості поведінки масових скупчень громадян.
2. Які чинники детермінують підвищення агресивності натовпу?
3. Змодельуйте ефективну поведінку начальника поліції.
4. Якій алгоритм поведінки поліцейських при взаємодії з натовпом?

Кейс «Вибухівка»

Мета - розвиток комунікативних здібностей, формування навичок налагоджувати довірчі стосунки з різними категоріями населення, здійснювати рольове перевтілення, вміти застосовувати методи психологічного впливу на різні категорії громадян; розвиток навичок збору інформації.

Перед початком кейсу відбувається перегляд відеороликів на тему: «Методи встановлення психологічного контакту», «Психологічні технології та прийоми психологічного впливу».

Ситуація: «Потрібно затримати чоловіка-підричника, який перевозить вибухівку. Вже відомо, що він буде їхати з Херсону до Харківської області, однак не відомо точно, як саме виглядає цей чоловік. Особливі прикмети: татування на пальці лівої руки та шрам на нозі».

Завдання:

1. Під час спостереження за особою вас запідозрили, чоловік-підричник став сильно нервуватись, намагався непомітно покинути вагон поїзду, назвіть алгоритм ваших дій?
2. Чоловік-підричник емоційно збуджений всіма способами намагається перевести розмову з вами на іншу тему, а потім і зовсім мовчить, назвіть алгоритм ваших дій?
3. Чоловік-підричник просить залишити його в спокої та не спілкуватися із ним, адже він дуже втомився і хоче спокійно доїхати додому, назвіть алгоритм ваших дій?

Кейс «Спілкування з проблемною людиною»

Мета - практичне відпрацювання теоретичних навичок та алгоритму комунікації в умовах моделювання реальних службових ситуацій; забезпечення психологічної стійкості, рішучості і впевненості.

Ситуація: «Виклик за фактом сварки подружжя. Чоловік прийшов з роботи в стані алкогольного сп'яніння, і між подружжям зав'язався конфлікт. У ході сварки чоловік почав ображати дружину і свого сина нецензурною лайкою і погрожувати їм, а згодом почав вчиняти домашнє насильство над жінкою, після чого вона і викликала поліцію. Заяву писати відмовляється».

Завдання:

1. Поведінка чоловіка не контрольована з перепадами настрою, після приїзду поліції намагається піти із квартири та нецензурно лається на всіх, ваш алгоритм дій?
2. Чоловік по приїзду поліції веде себе спокійно, сидить за столом у розмову не втручається. Свою провину визнав сам після бесіди із дільничним, ваш алгоритм дій?

Додаток Б

*Кожному в житті доводиться робити вибір
між правильним і легким.*

Р. Бах

Навчальний тренінг розрахований на 8 навчальних годин та має на **мети** сприяння усвідомленню здобувачами особливостей впливу періоду воєнного стану на особистість правоохоронців та процес здійснення ними ефективної професійної діяльності; озброєння доступним психологічним інструментарієм для подолання наявних особистісних трансформацій.

Він може бути розбитим на чотири блоки:

1. Інформаційний. Поліцейські в межах тренінгу в формі пояснень та доповнень зі сторони викладача отримують інформацію про психологічну сутність кризових життєвих ситуацій та життєвих криз особистості правоохоронців в період воєнного стану, особливості їхнього перебігу, стратегії подолання тощо. Особливо звертається увага про особливості сприйняття проблемної ситуації та суб'єктивні й об'єктивні причини, котрі можуть впливати на цей процес.

2. Рефлексивно-діагностичний. Розглядаються, досліджуються та аналізуються складні ситуації професійної діяльності, котрі мали місце в житті учасників тренінгу чи моделюються викладачем, відбувається обмін індивідуальним набутих в період воєнного стану досвідом. Оцінюються позитивні та негативні моменти такого досвіду.

3. Навчально-розвиваючий. Цей етап включає в себе навчання прийомам та навичкам ефективного психологічного подолання життєвих криз та кризових життєвих ситуацій поліцейськими в період воєнного стану. Тренування навичок емоційної саморегуляції, впевненості в собі, переконструювання сприйняття своєї особистості у бік її гармонізації і позитивності. Таким чином, передбачається розвиток когнітивної (уточнення, конкретизація та розширення знань про себе), емоційної (формування позитивного самоствалення, адекватне оцінювання своїх потенційних можливостей) та поведінкової (закріплення ефективних професійних

дій в конкретних кризових ситуаціях професійної діяльності, відпрацювання навичок активної саморегуляції).

На цьому етапі перед поліцейськими ставляться та створюються умови для розв'язування наступних завдань:

1) пізнати й усвідомити себе, свої індивідуальні особливості й можливості, усвідомити свої інтереси, мотиви та ціннісні орієнтації;

2) переглянути своє ставлення до себе та оточуючих, прийняти на себе відповідальність за свої вчинки та за своє життя;

3) оволодіти прийомами самовдосконалення, самоуправління та самоконтролю;

4) оволодіти гнучкістю поведінки, навчитися адекватно реагувати і використовувати нові гнучкі підходи до розв'язання складних життєвих ситуацій професійної діяльності.

4. Етап контролю ефективності навчального тренінгу. Завданням заключного етапу тренінгу повинна бути оцінка ефективності проведеної роботи у формі зворотного зв'язку та дискусії.

Каталог вправ.

Нервово-м'язова релаксація, зняття напруження.

Сядьте якомога зручніше, заплющте очі, дихайте повільно та глибоко. Пройдіться внутрішнім поглядом по всьому тілу: від маківки до пальців ніг, визначте найбільш напружені ділянки (зазвичай це губи, щелепи, шия, потилиця, живіт, плечі):

- на вдиху спробуйте напружити ці ділянки ще сильніше;
- відчуйте цю напругу;
- на видиху різко скиньте напругу.

Повторіть вправу кілька разів, аж поки не відчуєте в розслаблених м'язах тепло та приємну важкість.

Правила:

- за напруженню відповідає вдих, а от за розслаблення навпаки – видих;
- кожна вправа складається з трьох фаз: «напружити-відчути-розслабити»;
- запам'ятовуйте та усвідомлюйте відчуття розслабленості.

Нижня частина ніг.

Ступні ніг щільно стоять на підлозі. Спочатку, не відриваючи пальців, підніміть максимально високо п'яти. Затримайте їх у такому положенні та розслабте. Через 5-10 секунд повторіть вправу. Після цього виконайте вправу для протилежної групи м'язів. Не відриваючи п'яти від підлоги, підніміть пальці ніг якомога вище, м'яко розслабте. Повторіть те саме ще раз. Уважно прислухайтеся до виникнення і поширення відчуттів тепла й тяжкості, які наповнюють ступні ніг і піднімаються вище, до колін.

Стегна і живіт.

Випростайте ноги прямо перед собою, якомога рівніше, відтягуючи пальці ніг. Напружте їх, ніби намагаючись дістати до протилежної стіни, а потім м'яко розслабте м'язи. Ноги плавно опустяться на підлогу, і разом із цим від колін до тулуба почне поширюватися хвиля тепла, приємної важкості. Подумки зупиніться на цьому відчутті.

Грудна клітка.

Зробіть глибокий вдих, ніби хочете вдихнути все повітря, яке вас оточує. Після невеликої затримки дихання – видихніть. Зверніть увагу на різницю у відчуттях між періодами енергійної напруги на вдиху і розслаблення на видиху. Намагайтеся відчути появу тепла всередині тулуба, у верхній частині живота, яке з'являється відразу після повного видиху.

Руки.

Стисніть міцно кисті в кулаки. Зробіть це настільки сильно, наскільки зможете. Після кількох хвилин напруження розслабте їх. Для розслаблення протилежної групи м'язів максимально широко розставте пальці, затримайте їх у такому положенні, а потім скиньте напругу. Під час виконання

вправи і в паузах прислухайтеся до відчуттів, що виникають, зафіксуйте момент потепління і виникнення приємної важкості в руках.

Плечі і шия.

Вправа полягає в рухах плечима у вертикальному напрямку. Подумки допомагаючи собі, спробуйте дістати до мочок вух верхівками плечей. Після сильного напруження м'язів розслабтеся. Сконцентруйте увагу на відчуттях розслабленості, тепла, що виникають унаслідок розслаблення. Обличчя. Спочатку широко усміхніться. Настільки широко, щоб вийшла «усмішка до вух». Скинувши напруження, після 5-10-секундної перерви стисніть губи щільною трубочкою. М'яко розслабивши м'язи, відчуйте, як у нижній частині обличчя, по щоках, а далі – до вух поширюються легкі хвилі приємного тепла, зникають залишки напруження, нижня щелепа важчає, рот відкривається. Міцно стисніть повіки – так міцно, ніби в них потрапило мило. Розслабивши м'язи, відчуйте, як очні западини наповнюються теплом, у якому тонуть неприємні відчуття втоми, перенапруження. Під час виконання останньої вправи потрібно, заплющивши очі, високо звести брови, ніби ви чимось здивовані. Плавно знімаючи напруження, зосередьте увагу на тому, як лоб розгладжується, стає рівним і чистим. Трохи потренувавшись, можна відчувати, як його ніби овіває подух прохолодного вітерця. Виконавши всі вправи, зробіть паузу на 1-2 хвилини, щоб насолодитися повним розслабленням усіх м'язів обличчя і тулуба.

Дихальні вправи.

Значення дихальних вправ полягає у свідомому контролі за ритмом, частотою, глибиною дихання. Повільне і глибоке дихання за участю м'язів живота допомагає знизити збудливість нервових центрів, а також сприяє м'язовому розслабленню. Натомість прискорене грудне дихання забезпечує високий рівень активності організму, підтримує нервово-психічну напруженість.

Вправа 1.

1. Сядьте зручніше, спробуйте максимально розслабитися та зосередьтеся на диханні. Рахуйте від 1 до 4 та одночасно робіть глибокий вдих (живіт має випинатися вперед, грудна клітина лишається нерухомою). А потім затримайте дихання та знову порахуйте від 1 до 4. Далі – плавний видих, рахуйте від 1 до 6. Потім, перед наступним вдихом, знову затримайте дихання та порахуйте від 1 до 4.

2. Уявіть, що на відстані 10-15 см від вашого носу висить пушинка. Плавно дихайте лише носом так, аби пушинка лишалася на місці та навіть не поворухнулася.

3. Глибоко вдихніть та затримайте дихання так надовго, як тільки зможете. Потім знову зробіть кілька глибоких вдихів, а потім ще раз затримайте дихання.

4. Методика виконання дихальних вправ.

Вправа 2.

1. Сядьте на стілець (боком до спинки), випряміть спину і розслабте м'язи шиї.

2. Руки вільно покладіть на коліна і закрийте очі, щоб ніяка візуальна інформація не заважала вам зосередитися. Сконцентруйтеся тільки на своєму диханні.

3. При виконанні дихальної вправи дихаєте через ніс, губи злегка зімкнуті (але не стислі).

4. Протягом декількох хвилин просто контролюйте своє дихання. Зверніть увагу на те, що воно легке і вільне. Відчуйте, що вдихаємо повітря більш холодне, ніж повітря, що видихається. Слідкуйте лише за тим, щоб дихання було ритмічним.

5. Тепер зверніть увагу на те, щоб під час вдиху і видиху не включалися допоміжні дихальні м'язи – особливо при вдиху не слід розправляти плечі. Вони повинні бути розслаблені, опущені і злегка відведені назад. Після вдиху, природно, повинен піти видих. Проте спробуйте продовжити вдих. Це вам

вдасться, якщо, продовжуючи вдих, ви як можна довше утримаєте від напруги м'язи грудної клітки. Думайте про те, що тепер вам належить тривалий видих. Глибокий вдих і подальший тривалий видих повторіть кілька разів.

6. Зараз контролюйте ритм дихання. Адже саме ритмічне дихання заспокоює нерви, здійснює протистресову дію. Виконуйте повільний вдих, встигаючи при цьому порахувати в середньому темпі від одного до шести. Потім – пауза. Застосовувати ритмічне дихання приблизно 2-3 хвилини.

Вправа 3.

Сидячи або стоячи розслабте м'язи тіла і зосередьте увагу на диханні.

1. На рахунок 1-2-3-4 робіть повільний глибокий вдих (при цьому живіт випинається вперед, а грудна клітина залишається нерухомою).

2. На наступні чотири рахунки затримайте дихання.

3. Потім зробіть плавний видих на рахунок 1-2-3-4-5-6.

4. Знову затримайте дихання перед наступним вдихом на рахунок 1-2-3-4.

Вже через 3-5 хвилин такого дихання помітите, що стали більш спокійними і врівноваженими.

Медитативне дихання.

Сядьте зручно, закрийте очі, розслабтеся. Зробіть глибокий вдих і скажіть собі, що вдихаєте упевненість, силу, енергію, а видихаєте боязкість, хвилювання і занепокоєння. Зробіть кілька таких повільних вдихів-видихів.

Десять кроків. Техніка звільнення від небажаних емоцій.

1. Увійдіть у стан рівноваги (дихання, м'язова релаксація тощо).

2. Сконцентруйтеся на проблемній ситуації. Пригадайте ситуацію, яка викликає неприємні емоції.

3. Визначте емоцію, яку переживаєте у зв'язку з цією ситуацією, від якої хочете звільнитися. Оцініть інтенсивність емоції за 10-бальною шкалою. Ще раз подумайте, чи насправді хочете відпустити емоцію. Як почуватиметеся, якщо ця емоція зникне. Якщо готові попроситися з емоцією, переходьте до наступних кроків.

4. Прислухайтесь до фізичних відчуттів у тілі. Що ви відчуваєте (порожнечу, холод, здерев'яніння, тиск, напругу, спазм, відчуття важкості, серцебиття, змінене дихання та ін.) і де (у голові, горлі, грудях, животі, спині, руках, ногах...)? Наприклад, тиск в грудній клітці, спазм у шлунку, клубок у горлі та ін.

5. Які асоціації, образи пов'язані з цими тілесними відчуттями (камінь, палка, змія, їжак та ін.).

6. Відокремте ваше “Я” від емоції. Емоція є лише частиною вас, належить вам, від неї можете звільнитися. Коли відчуєте, що “Я” – це “Я”, а емоції – це лише емоції, якими ваше “Я” може управляти, тоді з'явиться можливість відпустити їх.

7. Відпустіть емоцію на свободу. Просто відпустіть. Виберіть найбільш прийнятний для себе спосіб:

А) продишайте емоцію, спостерігаючи за образом. Уявляйте собі, ніби з потоком дихання на видиху образ поступово покидає вас, ваше тіло. Або трансформуйте образ з негативного в позитивний: міняйте форму (закругляйте гострі кути, згладжуйте виступи), забарвлення (агресивні кольори перефарбовуйте в спокійні, створюйте гармонійну колірну гамму), робіть його легким, теплим, приємним на дотик, таким, що приносить вам задоволення. Поверніть змінений вами образ в себе і розчиніть його в глибинах свого організму. Відчуйте, як змінилися ваші переживання;

Б) починайте переживати свої емоції. Нехай вони заповнять ваше тіло і розум. Якщо це горе, можете заплакати, гнів – відчуйте, як “закипає кров”, змінюється дихання і напружується тіло. Переживіть свої почуття та емоції. Переживайте і спостерігайте. Будьте в контакті з диханням. Відчуйте, як змінюються ваші переживання.

8. Перевірте результат. Критерій, ознака звільнення від емоції: фізичне й емоційне полегшення. Ви можете відчути, ніби тягар впав з плечей; раптову хвилю холоду по тілі; чи стало смішно. Така реакція означає, що накопичена емоційна енергія звільнилася.

9. Виміряйте знову інтенсивність емоції за 10-бальною шкалою. Повторюйте техніку до тих пір, поки інтенсивність не зменшиться до найменшої цифри.

Вправа «Спогади»

Мета: формування навичок саморегуляції та зниження рівня емоційної напруги.

Слова фахівці-психолога: «Сядьте зручно, розслабте тіло та заплющити очі. Уявіть собі скриньку для неприємних спогадів. Ця скринька дуже надійна. Це може бути сейф, ящик, скриня, шафа тощо. Знайдіть його в своїй уяві, подивіться, як він зачиняється, як відчиняється: ключиком, словами, жестом. Спробуйте відімкнути, замкнути. Тепер для експерименту візьміть фото і уявіть, як ви підходите до скриньки та відкриваєте її, покладіть туди фото та закрийте скриню. Тепер спробуйте зробити це із неприємними спогадами, неприємною ситуацією яка склалася вдома або на роботі. Перекладіть цю ситуацію на аркуш паперу та покладіть у скриню. Закрийте її. Ви зосереджені, спокійні. Цього спогаду більше немає у вашому житті. Побудьте ще кілька хвилин в цьому місці. Коли будете готові, повертайтеся». По закінченню, за бажанням, здобувачі діляться своїми враженнями та відчуттями, які виникали у них під час вправи.

Техніка для самозаспокоєння - "Безпечне місце"

Техніка призначена для самозаспокоєння поліцейського, уявивши таке безпечне місце, він зможе опанувати себе. Освоївши цю техніку, поліцейський у змозі її використовувати й без допомоги психолога. Поліцейському пропонують згадати таке місце, де він відчував себе захищеним. Якщо поліцейський не може згадати такого місця (а це дуже ймовірно), то він повинен його вигадати. Це місце має бути надійним, аби ніщо не могло його зруйнувати, і поліцейський був недосяжним для інших. Важливо, що тільки сам поліцейський вирішує, хто може до нього ввійти. Це його захищений простір. Однак існує певна небезпека: воно може перетворитися на пастку (як у казці 40 розбійників "Сім-сім відкрися"). Психолог не інтерпретує вибору місця.

Текст психолога. Як ви себе відчуваєте? Сядьте зручніше, відчуйте підлокітники, під ногами відчуйте підлогу, через підлогу відчуйте зв'язок із землею. Зручно розташуйте шию, голову, щоб вам було зручно і приємно уявляти образи. Намагайтеся розслабитися, зняти напруження, що накопилось, так наче вам хочеться трошки подрімати. І спробуйте уявити собі якесь надійне, захищене місце, де б ви могли себе почувати в повній безпеці. Усе, що вам уявилося, - добре. Це абсолютно надійне й захищене місце, де ви в безпеці. Огляньте це місце, яке воно зовні, що там усередині, яке там світло..., які кольори ви бачите... які запахи відчуваєте... які у вас відчуття від дотиків до поверхонь у цьому місці..., яка температура повітря? Торкніться руками підлоги. Це ваше надійне й захищене місце. Тільки ви вирішуєте, кого допустите сюди. Розмістіться зручніше в цьому надійному й захищеному місці.

Побудьте в цьому стані комфорту, спокою і безпеки. Ви відчуваєте себе в цілковитій безпеці. Це ваше надійне, захищене місце. Ви цілком захищені. Це ваш простір. Просто побудьте в ньому, насолодіться ним. Не поспішайте, побудьте стільки, скільки вам хочеться. Це ваше надійне, захищене місце.

Запам'ятайте все, що вам уявилося. Кожного разу, коли ви будете відчувати хвилювання, напруження, ви можете просто заплющити очі і уявити своє надійне місце. Можете уявити це місце, щоб зняти хвилювання і збудження.

Запам'ятайте все, що вам уявилося, і коли будете готові покинути це місце, то сильно-сильно потягніться і розплющить очі. Як ви себе відчуваєте?

Вправа «Свідома ціннісна саморегуляція життєвих устремлінь».

Ця вправа дозволяє потренувати саморегуляцію життєвих устремлінь шляхом аналізу ієрархії власних життєвих цінностей та їх довільної переоцінки.

Інструкція щодо виконання вправи:

- вибудуйте ієрархію власних життєвих цінностей: запишіть мінімум 10 важливих для вас життєвих явищ у порядку від найбільш цінного до найменш цінного;

- визначте, які із записаних цінностей, на вашу думку, матимуть важливе значення для вас і через 50-70 років;

- перегляньте ще раз побудовану вами ієрархію життєвих цінностей з позицій вічності, визначте, які із записаних вами цінностей є вічними, які мають важливе значення лише в рамках одного земного життя, а які є ситуативними і є важливими лише зараз на даному етапі вашого життя;

- запишіть іще раз ієрархію життєвих цінностей з урахуванням проведеного вами аналізу та їх переоцінки;

- поміркуйте про свої життєві устремління і складіть їх письмовий перелік у порядку від найбільш важливих до найменш важливих відповідно до побудованої вами ієрархії життєвих цінностей.

За бажанням, можна поділитись своїми міркуваннями і самоспостереженнями, зробленими в процесі виконання вправи з колегами.

Вправа «Моральна саморегуляція в контексті особистого блага».

Ця вправа дозволяє потренувати свою здатність впорядковувати свої думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки з урахуванням наслідків, до яких вони можуть призвести, стосовно особистого стану, особистого здоров'я, стосунків із близькими людьми, колегами, друзями, знайомими.

Інструкція щодо виконання вправи:

- пригадайте свої думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та професійні ситуації за минулий день, тиждень;

- уявіть собі, що кожна ваша думка, кожна емоція, кожен вчинок росте і розвивається з часом у безмежності, та раз за разом усі вони вертаються до вас із певною періодичністю, стаючи кожного разу сильнішими і сильнішими. Уявіть, що кожна думка і кожна емоція, зростаючи у своїй силі, проявляється у відповідних вчинках. Уявіть плоди кожної думки, кожної емоції і кожного вчинку в далекому майбутньому;

- подумайте про те, як плоди ваших думок, емоцій, мовленнєвих і поведінкових реакцій, дій та вчинків у далекому майбутньому вплинуть на ваш

внутрішній стан, ваше здоров'я, ваші стосунки з близькими людьми, колегами, друзями, знайомими;

- вирішіть для себе, чи хочете ви отримати ці плоди в майбутньому;

- відповідно до прийнятого рішення розпорядіться своїми думками, емоціями, мовленнєвими й поведінковими реакціями, діями та вчинками, чітко зазначивши: мають вони право продовжувати існувати у вашому внутрішньому світі, чи не мають такого права;

- проаналізувавши і оцінивши доцільність власних думок, емоцій, мовленнєвих і поведінкових реакцій, дій та вчинків у контексті далекого майбутнього, зробіть для себе відповідні висновки про те, як змінити свої думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки, щоб отримати бажані наслідки; вирішіть, які думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки варто й надалі плекати, а від яких краще відмовитися назавжди.

Вправа «Моральна саморегуляція в контексті загального блага».

Вправа дозволяє потренувати свою здатність впорядковувати свої думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки з урахуванням наслідків, до яких вони можуть призвести.

Інструкція щодо виконання вправи: беручи до уваги уявлення про те, що світ є цілісною системою, в якій усе і всі між собою взаємозв'язані, зробіть такі кроки:

- поміркуйте про те, як ваші думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки, які зростають у безмежності, та їхні наслідки, впливають на стан суспільства; змодельуйте у своїй уяві, як змінюється стан суспільства, всесвіту під впливом ваших думок, емоцій, мовленнєвих і поведінкових реакцій, дій та вчинків: покращується чи погіршується;

- визначте, чи сприяють ваші думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки благу суспільства;

- уявіть собі віддачу, яку ви отримаєте від людей у відповідь на свої думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки;

- вирішіть, чи потрібні вам такі наслідки ваших думок, емоцій, мовленнєвих і поведінкових реакцій, дій та вчинків;

- за необхідності, подумайте про те, як змінити свої думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки, щоб отримати бажані наслідки, які думки, емоції, мовленнєві й поведінкові реакції, дії та вчинки варто й надалі плекати, а від яких краще відмовитися назавжди

Вправа «Міст»

Уявіть собі який-небудь міст. Чи то міст, який ви коли-небудь бачили, чи такий міст малює вам ваша уява, чи який-небудь інший образ моста. Усе, що ви уявите, — це добре, ми можемо працювати з будь-яким образом.

Де знаходиться цей міст? Що його оточує, через що його перекинуто?

Якої він довжини, ширини, з якого матеріалу?

Як ви почуваетесь, чого б вам хотілося.

Якщо поліцейський захоче вийти на міст, то можна спитати його про те, що він при цьому відчуває, що бачить унизу, попереду, куди він іде? Він мусить описати свої відчуття в тому просторі, куди він перейшов.

Мотив "міст" символізує поєднання чогось роз'єднаного (наприклад сьогодення та час до початку війни).

Вправа «Прийняття».

1. Подумайте про що-небудь з Вашого життя, чому Ви були вдячні чи вдячні зараз. Це може бути присутність коханої людини, Ваші професійні чи життєві досягнення, життя, красива природа тощо. Уявляйте це яскраво, думайте про те, що воно Вам дає.

2. Тепер подумайте про що-небудь чи про кого-небудь, чого чи кого Ви хотіли б уникнути у своєму житті. Уявляйте його уважно, проаналізуйте Вашу реакцію на нього. Спостерігайте за реакціями, не намагаючись перешкоджати чи зупинити їх. Простежте Вашу звичайну стратегію

неприйняття, усвідомте, як це виявляється на рівні Вашого тіла, почуттів, мислення.

3. Поверніться подумки до того предмета, що викликає Вашу подяку. Уявіть собі його ще раз, подумайте про нього з розумінням і як можна повніше усвідомте Ваше прийняття.

4. Тепер зверніться знову до неприємної ситуації з тим видом прийняття, що у Вас виникло. Уявіть тимчасовий характер неминучості цієї неприємної ситуації. Зрозумійте, що це той же самий світ, що підносить приємне, також здатний і на неприємності, і допустіть її до себе, якщо відчуваєте готовність і бажання.

Вправа «Сильні сторони».

Мета вправи – розвиток позитивного ставлення до самого себе, формування позитивного сприйняття власної особистості.

1. Закрийте очі, розслабтеся і згадайте своє життя. Не кваптеся, на це приділяється 10 хвилин. Починайте із самих ранніх дитячих спогадів. Згадайте кожне Ваше досягнення, кожную заслугу, кожную зроблену справу, якою Ви можете пишатися.

2. Відмовтеся від сором'язливості, що спотворює Ваші переваги, зауважень. Зверніть особливу увагу на ті події, що без Вашої участі прийняли б зовсім інший оборот. Не забудьте вчинки, що комусь можуть показатися легкими, але для вас були важкими.

3. Після цього, на аркуші паперу спробуйте «провести інвентаризацію» своїх сильних сторін. Спробуйте як, спираючись на свої сильні сторони, можна зробити щось по-справжньому цінне в професійній діяльності, не обмежуючись тільки індивідуальними інтересами і потребами.

Вправа «Прояснення своїх життєвих цінностей».

Мета – прояснення ціннісно-мотиваційної сфери та її розвиток.

1. Будьте правдиві із самим собою. Про деякі бажання особистості не прийнято говорити, вони бувають досить неясні і не завжди збігаються з тими, що декларуються суспільством. Тільки прийнявши зазначене зобов'язання бути чесним із собою, Ви можете досягнути змін у поглядах.

2. Запишіть на окремих аркушах паперу десять своїх життєвих цінностей (тобто потрібно відповісти на запитання: «Що для Вас найбільше важливо в житті?»).

3. Проаналізуйте життєві цінності та зверніть увагу на наступні проблеми:

- Які життєві цінності є домінуючими для більшості?
- Які сфери життєдіяльності переважають при описі цінностей (робота, родина, здоров'я тощо)?
- Чи змінилися життєві цінності за останні три роки: у чому ці зміни виражаються?
- Чи немає протиріч у життєвих цінностях? Чи є альтернативні?
- Про які життєві позиції людини можна сказати на основі життєвих цінностей?
- Чи завжди Ви поведетеся (дієте) відповідно до заявлених цінностей?
- Чим може загрожувати людині неможливість задоволення своїх життєвих цінностей?

За можливістю викладач ініціює обговорення та обмін думками.

Вправа «Рефлексія»

Мета: усвідомлення поліцейськими причин свого актуального стану.

Інструментарій – речення, що поліцейські повинні закінчити.

Більше за все я боюся...

Мене засмучує...

Я серджуся, коли...

Я люблю слухати...

Мені неприємно, коли...

Я радію, коли...

Мені не спиться, якщо...
Коли я обурений, я...
Я втрачу друзів, якщо...
Для мене відпочинок це...
Друг – це той...
Щастя – це коли...
Мені тепло, коли...
Коли людина закохана, вона...
Я почувуюся самотнім, коли...
Коли я слухаю дощ, я...
Коли я дивлюся у небо, я...
Коли я чую сміх...
Вогонь нагадує мені...
Я посміхаюся, коли...
Мені боляче, коли...
Якщо навкруги темно...
Я сумую, коли...
Мене дратує, коли...
Мені хочеться тиші, коли...
Коли мене обіймають

Практичні рекомендації для запобігання професійному вигоранню поліцейських в період воєнного стану.

Нижченаведені рекомендації викладач може пояснювати, ініціюючи обговорення:

- усвідомте і прийміть відповідальність за свій психічний стан, не перекладаючи цю відповідальність на інших людей (рідних, друзів, своїх керівників і колег, лікарів);
- чітко організуйте свій робочий день, включаючи «реальні» завдання;

- заплануйте перерви в роботі, робіть їх до того, як відчуєте напруженість і втому;
- зосередьтеся лише на одній справі протягом певного проміжку часу; старайтесь не виконувати кілька справ одночасно;
- навчіться говорити «Ні» тим завданням, які Ви об'єктивно не зможете виконати;
- якщо у Вас щось не виходить в роботі, звертайтеся до свого довоєнного, позитивного досвіду;
- не прагніть у своїй роботі до постійного змагання з іншими, не виявляйте при цьому агресивність, нетерпіння, постійний поспіх, посилаючись на умови воєнного часу;
- робіть свою роботу спокійно, виважено, постійно здійснюйте співвідношення завдань, які Ви хочете виконати, і наявних у Вас для цього ресурсів (фізичних, емоційних, інтелектуальних, матеріальних);
- визнайте, що в житті нічого немає завершеного. Ви помиляєтеся, якщо вважаєте, що зможете закінчити абсолютно все, що потрібно, вчасно й нічого не забувши;
- навчіться «нюхати троянди», навіть в умовах війни (робіть собі невеличкі подарунки, милуйте природою, відкривайте нові для Вас місця);
- сконцентруйтеся на всьому гарному, що є у теперішньому Вашому житті, навіть не дивлячись на дуже складну воєнну ситуацію;
- формуйте у себе звичку дякувати долі (радіти тому приємному, що Ви маєте сьогодні, у дуже непростих життєвих ситуаціях);
- регулярно намагайтеся побути на самоті, навіть якщо Ви в умовах війни не маєте достатніх для цього умов в приміщенні, де Ви живете (вийдіть в кафе попиту каву, послухайте музику, прогуляйтесь, зробіть фізичні вправи);
- посміхайтесь якомога більшій кількості людей для того, щоб знизити рівень напруженості в умовах війни, дякуйте людям, коли вони роблять Вам щось приємне.

Вправа «Активне слухання»

Мета: розвиток навичок активного слухання та точності відтворення отриманої вербальної інформації.

Ситуації:

1. «Станом на 18:00 території держави відбувся 721 захід з нагоди відзначення 80-ї річниці перемоги над нацизмом. Участь у них взяли понад 54 000 осіб. Загалом до поліції надійшло 61 повідомлення про можливі порушення. Більшість із них стосувалися використання забороненої символіки»;

2. «7 вересня, поліцейські розшукали та повернули додому малолітнього жителя Києва, який вчора близько 15:30 залишив навчальний заклад та додому не прийшов. Вранці хлопчика на одній з вулиці Житомирській знайшли поліцейські. Інформація про зникнення неповнолітнього до поліції надійшла 6 травня близько 23:10 години від матері дитини. Жінка розповіла, що додому зі школи не повернувся її син Андрій. Після закінчення уроків дитина вийшла з навчального закладу №88, але додому так і не прийшла».

Завдання: Після того, як викладач розповість 2 ситуації, всі по черзі мають протягом 3 хвилин записати ці історії на аркуші паперу, при цьому дотримуючись структури розповіді: вступ, зав'язка та розв'язка.

Наприкінці вправи обговорюється наскільки учасники комфортно почували себе в ролі в ролі слухача, що саме допомагало запам'ятати історії, аби відтворити її найкраще, що було складного, наскільки якісно вдалось передати всю історію за 3 хвилини, які саме моменти запам'ятались найбільше і чому?

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Буданова М.О. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023, №1 (32). С. 79–85. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.79>.

2. Буданова М.О. Особистісні трансформації в психології: Диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023, № 2 (33). С. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.33270/03233302.54>.

3. Буданова М.О. Особливості рівня невротизації та психопатизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. 2025, №2(42). С. 1869–1879. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2\(42\)-1869-1879](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-2(42)-1869-1879).

4. Кудерміна О., Буданова М.О. Особливості емоційно-вольової сфери працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Юридична психологія: наук. журн.* Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. №1 (36). С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.33270/03253601.2>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Буданова М.О. Вплив проявів ПТСР на діяльність поліцейського в умовах воєнного стану : тези доповідей науково-практичної конференції “Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР” (30 вересня 2023 р. Київ–Біла Церква) : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 38–41.

6. Буданова М.О. Конфлікти в діяльності працівників Національної поліції : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. “Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України”

(м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.) : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 138-140.

7. Буданова М.О. Характеристика рівня невротизації та психотизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану : мат. VI міжвідомчого наук.-практич. круглого столу “Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти мвс україни” (м. Київ, 18 квітня 2024 року).

8. Буданова М.О. П’ятифакторна модель як основа розгляду трансформацій особистості поліцейського у період воєнного стану : зб. тез Міжнародної наук.-практич. конференції “Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки” (21 лютого 2025 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 85–87.

9. Буданова М.О. Вплив умов професійної діяльності на особистість працівника Національної поліції України в період дії воєнного стану : мат.VII міжвідомчого наук.-практич. круглого столу «Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України» (м. Київ, 17 квітня 2025 року). С. 36-38.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

2025 року

АКТ

17 . 07 . 2025

м. Київ

№ 136-нг

Впровадження результатів дисертації Буданової Маріанни Олександрівни на тему «Психологічні особливості особистісних трансформацій працівників Національної поліції в період воєнного стану» в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата філософських наук, старшого дослідника майора поліції Антіпової Ольги Петрівни;

– завідувача кафедри юридичної психології, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Охріменка Івана Миколайовича;

– начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила наукові праці здобувача Національної академії внутрішніх справ Буданової Маріанни Олександрівни на тему «Психологічні особливості особистісних трансформацій працівників Національної поліції в період воєнного стану» поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 – Психологія та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надані наукові праці містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих удосконалення системи психологічного забезпечення правоохоронної діяльності.

Проаналізовано основні результати дослідження Буданової М.О., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Буданова М.О. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023 №1 (32) с. 79-85.

2. Буданова М.О. Особистісні трансформації в психології: Диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023 № 2 (33). с. 54–61.

3. Буданова М.О. Особливості рівня невротизації та психопатизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»* 2025 №2(42) с. 1869-1879.

4. Кудерміна О., Буданова М.О. Особливості емоційно-вольової сфери працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Юридична психологія: наук. журн.* / [редкол.: Ю.Бойко-Бузиль (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. – №1 (36). С. 18-24.

5. Буданова М.О. Вплив проявів ПТСР на діяльність поліцейського в умовах воєнного стану. стр. 38-41. *Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР: тези доповідей науково-практичної конференції*, 30 вересня 2023 р. Київ- Біла Церква: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023

6. Буданова М.О. Конфлікти в діяльності працівників Національної поліції. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. – Вінниця : ХНУВС, 2024.

7. Буданова М.О. Характеристика рівня невротизації та психотизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти мвс україни*. Матеріали VI міжвідомчого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 18 квітня 2024 року).

8. Буданова М.О. П'ятифакторна модель як основа розгляду трансформацій особистості поліцейського у період воєнного стану: *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (21 лютого 2025 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. – С. 85-87.

9. Буданова М.О. Вплив умов професійної діяльності на особистість працівника Національної поліції України в період дії воєнного стану. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти МВС України»* Матеріали VII міжвідомчого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 квітня 2025 року).

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали Буданової М.О. можуть застосовуватися під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Ольга АНТИПОВА

 Іван ОХРИМЕНКО

 Олена ТИХОНОВА

 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2025 року

АКТ

17 . 07 . 2025

м. Київ

№ 137-01

Впровадження результатів дисертації Буданової Маріанни Олександрівни на тему «Психологічні особливості особистісних трансформацій працівників Національної поліції в період воєнного стану» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;

– т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата філософських наук, старшого дослідника майора поліції Антіпової Ольги Петрівни;

– начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;

– завідувача кафедри юридичної психології, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Охріменка Івана Миколайовича;

– завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила наукові праці здобувача Національної академії внутрішніх справ Буданової Маріанни Олександрівни на тему «Психологічні особливості особистісних трансформацій працівників Національної поліції в період воєнного стану» поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 – Психологія.

Проаналізовано основні результати дослідження Буданової М.О., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Буданова М.О Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023 №1 (32) с. 79-85

2. Буданова М.О Особистісні трансформації в психології: Диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023 № 2 (33). с. 54–61

3. Буданова М.О Особливості рівня невротизації та психопатизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»* 2025 №2(42) с. 1869-1879.

4. Кудерміна О., Буданова М.О. Особливості емоційно-вольової сфери працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Юридична психологія: наук. журн.* / [редкол.: Ю.Бойко-Бузиль (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. – №1 (36). С. 18-24.

5. Буданова М.О Вплив проявів ПТСР на діяльність поліцейського в умовах воєнного стану. стр. 38-41. *Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР: тези доповідей науково-практичної конференції*, 30 вересня 2023 р. Київ- Біла Церква: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023

6. Буданова М.О. Конфлікти в діяльності працівників Національної поліції. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. – Вінниця : ХНУВС, 2024.

7. Буданова М.О. Характеристика рівня невротизації та психотизації працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти мвс україни*. Матеріали VI міжвідомчого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 18 квітня 2024 року).

8. Буданова М.О. П'ятифакторна модель як основа розгляду трансформацій особистості поліцейського у період воєнного стану: *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (21 лютого 2025 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. – С. 85-87.

9. Буданова М.О. Вплив умов професійної діяльності на особистість працівника Національної поліції України в період дії воєнного стану. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти МВС України»* Матеріали VII міжвідомчого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 квітня 2025 року).

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Буданової М.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Професійно-психологічна підготовка поліцейських», «Стресостійкість», «Психологічне супроводження в діяльності поліцейських», «Психологія управління в поліцейській діяльності», під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

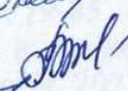
Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Ольга АНТИПОВА

Олена ТИХОНОВА

Іван ОХРИМЕНКО

Людмила ГАЙДАР